

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографија Марка

Ерцеговића / *Зенит* на изложби *Tabula rasa* 7. 11. – 10. 12. 2022.

ШТАМПА: Tehničar copyservis d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Да се разумемо

Ето, сад сви шетају и одмарају се од рата
(На кафанама отворени прозори, скинута врата)
Неки од њих су и клали, то посигурно знам
Сад навијају за звезду, ил одлазе у храм
Нека их буде срам!
Ја сам сâм.

У сељанци
Змијче сиче.
Њени црни опанци
На месечев угарак личе.
Продала је млеко и сад мирно канте тегли
И она има неку вечност кад гледа жар у пегли
Како се пресијава, како се пепео хвата
Један воза чезе а у војсци су друга два брата
Сви су овде пре мене нешто хтели, некакве масе
Водили
А ја вам се обраћам да плачемо да бисмо се родили

Идиоте мој животе
Што си тако црн
Киша пада, биће града
Процветаће трн

На пут
Месеџ је луд и жут
Балкан има најлепши црни круг
Воловско око и Корњачин луг

(1957)

Sa izložbe *Razvoj Trešnjevke: borba periferije za urbani standard*, BAZA, Zagreb, 8. – 15. 11. 2022. / HR-HDA-1422

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплата

- 04 OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 10 NAKON TRIDESET GODINA**
Velimir Sekulić
SJEĆANJE, KAKO JE OBNOVLJEN RAD "PROSVJETE"
- 13 NATAŠA ILI O JUGOSLAVENSTVU**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (40)
- 14 VOLIM DRVEĆE I RADO GA SE SJEĆAM**
Miloš Kordić
ZAPIS SA BANJE
- 17 PROMIŠLJANJE RAZVOJA TREŠNJEVKE**
Sonja Leboš
IZLOŽBE
- 21 NA OPASNOM TERENU NAGAĐANJA**
Milivoj Nenin
KNJIŽEVNOST, KAKO PISATI USPOMENE
- 26 NAMJERNI ANTIHEROJ**
Đorđe Matić
IN MEMORIAM, PURIŠA ĐORĐEVIĆ (1924 – 2022.)
- 27 BRITANSKO, A NAŠE**
Dr Nenad Živanovski - Stolić
MUZIKA
- 29 SPEKTAKL UPISAN U IDENTITETE**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, PREDSTAVA *SOLO*
- 32 NIKAD DUŽI, NIKAD SADRŽAJNIJI**
Nenad Jovanović
DANI SRPSKE KULTURE 2022.
- 34 KAD SA SMRĆU NISI NA RATNOJ NOZI**
Bojan Krištofić
IZLOŽBE, *TABULA RASA NO.2*
- 37 MOŽDA SE NAĐE MESTO I ZA OVO**
Željko Luketić
KNJIGE, *BRANKO VUČIĆEVIĆ: CELOKUPNA DELA*
- 39 DOSITEJ PEVA NA KIŠI**
Vule Žurić
KNJIGE
- 42 NOSTALGIJA BEZ GRANICA**
Vladan Bajčeta
KNJIGE, *ŠIFRIRANO, BIOGRAFIJA*
- 45 DVOJAC BEZ KORMILARA**
Dragan Babić
KNJIGE, *KNJIGA O PRIJATELJSTVU: MI*
- 48 STAZA MIĆE DANOJLIĆA**
Čedomir Višnjić
IN MEMORIAM MILOVAN DANOJLIĆ (1937. – 2022.)
- 50 ZRNA SOLI**
Dragan Hamović
IN MEMORIAM MILOVAN DANOJLIĆ (1937. – 2022.)
- 53 TUTANJ GRADA I PESMA KOSA**
Nikola Živanović
IN MEMORIAM MILOVAN DANOJLIĆ (1937. – 2022.)
- 56 POSLE SVEGA, NEMAM SNAGE NI ZA LJUBAV NI ZA MRŽNJU**
Bojan Munjin
INTERVJU, MILOVAN DANOJLIĆ, PRETISAK
- 62 LJUDI SU ČUDNIJI OD FANTAZIJA O ČOVJEČANSTVU**
Muharem Bazdulj
PROZA
- 66 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE

Nenad Jovanović

NOVA KOLONIJA U DARDI – Pododbor Prosvjete iz Darda i likovna radionica “Petar Dobrović”, koja niz godina uspješno djeluje u sastavu tog pododbora, uspješno su 24. i 25. septembra organizirali 19. po redu međunarodnu likovnu koloniju “Đola 2022” u Dardi, okupivši 30-ak slikara svih uzrasta – od najmlađih do najstarijih, od akademskih slikara i afirmiranih amatera do osnovnoškolaca i početnika, i to od Zagreba, Slatine, Suhopolja, Batine, Belog Manastira, Osijeka, Čepina, Josipovca do Kruševca, Apatina i same Darde. U ta dva dana nastalo je 50-ak novih umjetničkih radova među kojima je i jedna skulptura, što je obogatilo bogati fondus likovne radionice. Tom prilikom izložen je i 31 rad s prethodne kolonije, popraćen prigodnim katalogom slika, a održano je i izlaganje “Slikarstvo Vlaho Bukovca” na kojem je o životnom putu poznatog slikara govorio Pero Matić.

“NEDELJA SRPSKE KNJIGE” – Monodramom “Ima neka tajna veza” autora Milana Dimića, u Vukovaru je završila druga po redu “Nedelja srpske knjige”, šestodnevna manifestacija koju je od 26. septembra do 1. oktobra organizirao Srpski kulturni centar Vukovar. Predstava je omaž velikom jugoslovenskom književniku Dušku Trifunoviću koju je napisao na četvrtoj godini studija glume u Banja Luci. Ovo je 62. izvođenje monodrame koja je kroz 55 minuta protkana muzikom komponovanom na stihove Duška Trifunovića, uključujući mnoge hitove koji su popularni i danas. Pjesme “Ima neka tajna veza”, “Glavo luda”, “Šta bi dao da si na mom mestu”, “Zlatna ribica”... pjevali su Jadranka Stojaković, Indeksi, Teška industrija, Vajta, Zdravko Čolić, Arsen Dedić, Željko Joksimović... Rock scena ex-Jugoslavije u Sarajevu, krenula je iz pera Duška Trifunovića, rekao je Dimić. Predstava je upriličena u Srpskom domu, dok su svi ostali programi u okviru “Nedelje srpske knjige” održani u prostoru SKC-a. Programom “Otvorena biblioteka” predstavljen je fondus biblioteke “Zaharija Orfelin”, a dan kasnije posetioci su se mogli upoznati sa izdavaštvom SKC-a Vukovar, Odbora za kulturu Zajedničkog veća opština i KNC-a “Milutin Milanković” iz Dalja.

PAČETINSKA “LEPOTICA I ZVER” – Članovi glumačke sekcije Prosvjetinog pododbora Pačetin gostovali su 28. septembra s predstavom

“Lepotica i zver” u Radičeviću povodom seoske slave i na taj način uveličali domaćinima njihov dan. Glumačka sekcija iz Pačetina uspješno niže nastupe, a glavnu motivaciju daje im publika koja ih je i ovaj put nagradila potpunom salom i aplauzom. Slijedilo je gostovanje u Zagrebu i Vojnici gdje su članovi ansambla održali predstave pred većim brojem djece i njihovih roditelja.

NAŠI NA “BISERNOJ GRANI” – Zadnjih dana septembra u Futogu kod Novog Sada održan je trodnevni 15. po redu festival narodne nošnje, nakita i oglavlja “Biserma grana”, koji je jedinstven u Srbiji jer u fokus stavlja materijalno folklorno blago, s ciljem da ukaže na značaj očuvanja kulturnog nasljeđa. Na koncertu “Stade se biser zlatom nizati”, nastupili su KUD “Lipa” iz Semeljaca kod Đakova u Hrvatskoj, KUD “Sedmica” iz sremskih Ugrinovaca i domaći Ansambl narodnih igara i pesama (ANIP) KC “Mladost”. Na programu su bile koreografije iz Slavonije i nekoliko regija Srbije. Priređena je i Revija narodnih nošnji, na kojoj su se predstavila društva i kolekcionari iz Aleksinca, Bačke Topole, Bogatića, Leskovca, Prokuplja, Sonte i Svrlijiga te iz Hrvatske, Mađarske, Rumunije i Sjeverne Makedonije. Specijalni gosti Festivala bili su članice i članovi SKUD-a “Jovan Lazić” iz Belog Manastira.

DOTRŠČINA – Da i sjećanje na žrtve nacista i ustaša može biti umjetnost pokazuju akcije koje već deset godina provodi Virtualni muzej Dotrščina

kako bi kod Zagrepčana pobudio sjećanje na 7.000 njihovih sugrađana koji su na Dotršćini streljani od 1941. do 1945.

Povodom desetgodišnjice djelovanja VMD je u oktobru organizirao nekoliko akcija, počevši od otvorenja Privremenog muzeja kod glavnog ulaza u spomen park, a onda i performansa "Analogna šuma" koji je kombinirao elemente antidrame "Kralj Godogan" Radovana Ivšića iz 1943. godine, s dokumentima koji svjedoče o događanjima na Dotršćini u vrijeme NDH. Dan kasnije slijedilo je otvorenje foto-izložbe "Tlo" Ane Opalić u paviljonu Privremenog muzeja Dotršćina, dok su 8. i 9. oktobra otvorene izložbe "Marija Vinski: Život kao kaleidoskop", autorica Lucije Bakšić, Magdalene Blažić, Martine Galović i Marije Skopljak i "Arhiv Dotršćina. Ulomci" u vidu 20-ak biografija iz fundusa projekta Dotršćina koji se čuva u HDA-u uz nadopune nastale u sklopu aktivnosti Muzeja.

GLASNO! U OSIJEKU – Prvog oktobarskog dana u prostoru pododbora Prosvjete u Osijeku održana je radionica i druženje u sklopu Tjedna cjeloživotnog učenja, vokalne tehnike GLASNO! Radionica se bazira na radu na vokalnoj tehnici i izgradnji kvalitetnog pjevnog/govornog glasa svih polaznika, a svi učesnici dobili su priliku da na konkretnim primjerima pokažu naučeno i upoznaju izabrani glazbeni i literarni opus skladatelja Marka Tajčevića, Isidora Bajića te pjesnika Branka Radičevića i J. J. Zmaja. Radionica je bila otvorena za javnost, te predstavlja suradnju Muzičke i Književne sekcije SKD Prosvjeta pododbora Osijek. Voditeljica radionice je Jelena Ajduković, a prisustvovalo joj je 15-ak članova Prosvjete i gostiju.

JESEN U ERDABOVU – U Dalju je održan 8. Međunarodni skup "Jesen u Erdabovu" posvećen književniku Đorđu Očiću, tvorcu izmišljenog toponima Erdabovo, što je skraćena za mesta Erdut, Dalj, Borovo i Vukovar. Nakon što je osnovano Udruženje "Đorđe Očić" koje vodi ćerka pokojnog književnika Dejana Očić, prvi deo manifestacije se iz Milankovićeve preselio u Očićevu rodnu kuću. Ove godine je predstavljeno novo, dopunjeno izdanje

knjige Žarka Vidovića "Romani Đorđa Očića". Knjiga je rezultat druženja Žarka Vidovića i Đorđa Očića 70-tih i 80-tih godina prošlog veka.

PECINA PROMOCIJA U RIJECI – U okviru Dana srpske kulture u Rijeci i u organizaciji tamošnjeg pododbora Prosvjete i Srpskog kulturnog centra u Istri, u riječkom OKC Palach 2. oktobra održana je promocija knjige "Čuvar buvlje pijace" legende rock novinarstva Srbije i nekadašnje Jugoslavije Petra Pece Popovića. Nakon "Proljeća u Topčideru" i "Tragova u beskraj", njegova treća knjiga zbirka je kolumni o mjestima, ljudima i svakodnevicu koje autor nesebično dijeli sa svakim tko je voljan da ga sasluša. Uvod u samo predavanje napravio je Goran Petrović, generalni konzul Srbije u Rijeci, koji je ispričavši nekoliko anegdota, pokušao dočarati koliko je bio sretno dijete zahvaljujući jugoslavenskom rokenrolu. Razgovor s Popovićem moderirao je riječki novinar Velid Đekić, a kroz brojne anegdote i priče o životu, zgodama i mnogim znamenitim ličnostima u svijetu glazbe koje je tokom života upoznao ili s kojima je radio, Popović se dotaknuo i samog značaja muzike za jednog čovjeka, grad i generaciju. "Prije su mladi preko pjesama iskazivali svoje nezadovoljstvo i bili hrabriji nego što im je Bog dao hrabrosti i luđi nego oni koje su gledali u filmovima, jer su u pjesmama pronalazili alibi za svoje postupke i životne izbore", ocijenio je Peca Popović.

UDŽBENICI ZA VJERONAUKU U MORAVICAMA – Na početku nove školske godine Prosvjeta je, u suradnji sa Srpskim narodnim vijećem, donirala besplatne udžbenike đacima koji pohađaju nastavu pravoslavnog vjeronauka u Željezničko-tehničkoj školi u Moravicama. Ovogodišnju nabavku udžbenika kao i ranijih godina inicirao je paroh moravički Jelenko Stojanović, a realizirana je uz pomoć potpredsjednika Društva Siniše Tatalovića. Udžbenike su uručili predsjednik pododbora Novica Vučinić i potpredsjednik Milan Vukelić. Time je nastavljena kontinuirana briga i pomoć srpskih institucija školama kao i drugim institucijama važnima za razvoj i opstanak Gorskog kotara i njegovih stanovnika. SKD Prosvjeta obrazovanje smatra jednom od svojih ključnih djelatnosti i kontinuirano ulaže sredstva u aktivnosti koje doprinose razvoju i popularizaciji obrazovanja na srpskom jeziku i ćirilicom pismu kao i odgoja i obrazovanja općenito.

BARANJCI NA "OPLENAČKOJ BERBI" – U Topoli je od 7. do 9. oktobra održana 59. po redu tradicionalna kulturno-turistička manifestacija "Oplenačka berba". Jedan od njenih sadržaja je i "Sabor izvornog narodnog stvaralaštva", koji organizira Kulturni centar iz Topole na kojem folklorne grupe i pojedini svirači narodnih instrumenata izvode tradicijsku kulturu svog kraja. Pored učesnika iz Srbije i Republike Srpske, ove godine na Saboru je bio i Folklorni ansambl (FA) "Čuvari tradicije baranjskih Srba" iz Belog Manastira u Hrvatskoj, koji vodi Svetlana Žarković čiji su članovi, uz pratnju gajdaša Filipa Golubova Čara, odigrali splet narodnih igara iz Baranje – "Ranče",

“Todore” i “Baranjsko kolo”. A u Novom Sadu je od 6. do 9. oktobra, u organizaciji Udruženja “Veliko kolo”, održan 12. Internacionalni festival igre i muzike “Zov ravnice”. Završnog dana festivala, u nedjelju, na platou ispred Trgovačkog centra “Promenada”, nastupilo je ukupno 17 različitih društava, a među njima i SKUD “Jovan Lazić” iz Belog Manastira, izvođeći “Igre iz Crnorečja”

U LONČARIMA O PRIHVAĆANJU NEPOŽELJNOG – Nastavljaju-ći se na prošlogodišnju umjetničku radionicu u Islamu Grčkom i Islamu Latinskom, ovogodišnja radionica “O prihvaćanju nepoželjnog” od 6. do 9. oktobra u organizaciji SKD “Prosvjete”, Udruge Lončari i Vizura aperta okupila je umjetnike oko zajedničkog interesa ukidanja razlika i stvaranja zdravog društva kroz umjetnički i kulturni rad, druženje i povezivanje. Osnovna ideja je ukazati na probleme drugih i drugačijih, na njihove vrijednosti i potencijal, te uključiti sve građane u zajednička događanja i akcije. Mjesta okupljanja učesnika radionice su Karin Gornji i selo Lončari na Velebitu. Radovi su prikazani na završnoj izložbi 8. oktobra u Lončarima, a kasnije i na izložbi “Tabula rasa” u okviru Dana srpske kulture u Zagrebu.

TAJNA MANASTIRSKA KNJIŽNICE – U Crkvenoj sali Srpske pravoslavne crkvene opštine Osijek, održano je predstavljanje knjige Žarka Vojnovića “Srpske manastirske biblioteke do kraja 18. veka”. Objavljena 2019. ovo je prva monografija o srpskim manastirskim bibliotekama, u koju je značajno utkana autorova doktorska disertacija, a za koju je 2020. dobio nagradu “Stojan Novaković” koju dodjeljuje Bibliotekarsko društvo Srbije. Istaknut je historijski značaj manastirskih biblioteka, koje su u temelju srpskog bibliotekarstva, a nekoliko vjekova čine i njegov glavni sadržaj. Prisutne je pozdravio predsjednik pododbora Zdenko Čikara.

REGIONALNI SUSRETI U VUKOVARU – Ansambli narodnih igara Prosvjete Vukovar učestvovali su 8. oktobra na Regionalnim susretima srpskih folklornih društava u Vukovaru u organizaciji KUD-a “Sloga” pod pokroviteljstvom Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Uprava za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu. Pored članova ANI-ja, učestvovali su i KUD “Plavi delija” Veliki Senepeter u Rumunjskoj, KUD “Taban” iz Budimpešte, KUD “Srpski vez” iz Kumanova i KUD “Kolovit” iz Gradiške u Republici Srpskoj. Devet dana kasnije, članovi Ansambla narodnih igara SKD “Prosvjeta” dočekali su srpskog patrijarha srpskog Porfirija. Nakon liturgije u Hramu Sv. Nikolaja održana je svečana akademija u velikoj dvorani Srpskog doma u Vukovaru na kojoj je, uz ANI, učestvovali i hor Pevačkog društva Sv. Sava iz Beograda.

NEŠIĆEVE “STRUNE” U OSIJEKU – U prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku održano je predstavljanje knjige poezije “Strune” književnika Đorđa Nešića. Autor je predstavio i svoja tri prethodna književna djela “Prvi ciklus”, “Rani radovi” te “Okapnice”. “Strune”, u izdanju Centra za srpske studije Banjaluka 2022. godine. “Strune” obuhvaćaju potpuno nove pjesme Đorđa Nešića koje do sada nisu nigdje objavljene. Predstavljanju knjige Đorđa Nešića prisustvovalo je 30-tak članova i gostiju.

BARANJSKE NOŠNJE U BELOM MANASTIRU – U Srpskom kulturnom centru u Belom Manastiru 15. oktobra održana je izložba srpskih baranjskih nošnji kolekcionara Jovana Vilića iz Bolmana pod nazivom “Nostalgija”. Izložbu je organizirao SKUD “Jovan Lazić” pod vodstvom predsjednice Svetlane Pešić u sklopu proslave 75. rođendana tog društva. Na taj datum 1947. godine grupa poznatih Belomanastiraca i entuzijasta, želeći obogatiti kulturni život ne samo Belog Manastira, već i cijele Baranje, osnovala je Radničko kulturno-umjetničko društvo “Jovan Lazić”. Na osnivačkoj skupštini bilo je upisano 65 imena, a prvi predsjednik bio je Ljubomir Popović. Društvo je dobilo ime po Jovanu Laziću iz malog baranjskog mesta Majške Međe, rođenom 1919. koji je kao student postao član KPJ i zbog svojih naprednih revolucionarnih ideja za vrijeme okupacije bio proganjan, uhapšen je u Starom Bečeju 1943., strahovito je mučen i pogubljen u svojoj 24. godini u Novom Sadu.

KUTURNA SRPSKA RIJEKA – U okviru Dana srpske kulture u Rijeci je 15. oktobra održana manifestacija “Zapevajmo i zaigramo zajedno” koju su zajednički organizirali Srpsko kulturno društvo “Vreteno”, Vijeće srpske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije i Grada Rijeke, SDSS i riječki pododbor Prosvjete. U programu, održanom u hali Exportdrva, učestvovali su folklorne i pjevačke grupe Prosvjetinih pododbora iz Malog Gradca, Vrginmosta i Vočina, Tamburaški sastav “Dunavske zore” iz Borova i pjevačka grupa KUD-a “Kozara” iz Prijedora dok je domaćine predstavljala ženska pjevačka grupa SKD-a “Vreteno”. Idućeg dana je u prostoru riječke “Prosvjete” upriličena edukativna radionica “Na srpskom dvoru iz ženskog ugla” koju je održala Radmila Latas, predsjednica SKD “Prosvjeta” pododbora Borovo. Publika je kroz multimedijalnu prezentaciju imala priliku da sazna malo poznate podatke o srpskim vladarkama iz doba Nemanjića. Program je 10. novembra nastavljen izložbom “Sonja Savić – devojka iz grada” i besplatnim koncertom Bilje Krstić i Bistrik Orkestra. Nekoliko dana kasnije u Gradskoj vijećnici Rijeke održan je razgovor o srpsko-hrvatskim odnosima. Uz moderatora, novinara Branka Mijića, u razgovoru su sudjelovali Boris Tadić, bivši predsjednik Republike Srbije i predsjednik Socijaldemokratske stranke, Siniša Tatalović, profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i gostujući profesor na Fakultetu političkih nauka u Beogradu

te Dejan Jović, također profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i gostujući profesor na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Za Dane su najavljeni i gostovanje Beogradskog dramskog pozorišta i Mirjane Karanović s predstavom "Kamen", a početkom decembra gostuje predstava "Voz" sa Sergejom Trifunovićem i Vojkom Brajovićem.

"CRVENA ŠKOLA" DUBRAVKE UGREŠIĆ – U Zagrebu je 21. oktobra u galeriji Forum otvorena izložba likovnih radova proslavljene književnice, esejistice i prevoditeljice Dubravke Ugrešić "Crvena škola". Postav su dizajnirali Damir Gamulin Gamba i Antun Sevšek, autori zvučnog rada su Alen i Nenad Sinkauz, dok je otvorenje uveličano nastupom ZborXopa koji djeluje pri zagrebačkom pododboru Prosvjete. Obraćajući se prisutnima u ime organizatora, Petar Milat iz Multimedijalnog instituta naglasio je da su se kod Dubravke Ugrešić crtanje i skupljanje malih figura poklopili s njenim književnim radom. "Iako Dubravka Ugrešić upozorava da sebe ne smatra likovnom umjetnicom, radi se ipak o interesantnoj likovnoj intervenciji. Na izložbi smo se povukli za crvenom bojom kako bi uprizorili njenu ideju i strast. Od Rijeke, gdje je prije dvije godine izložba postavljena, moment petokrake važan je aktivistički poriv za ono što autorica želi kazati", rekao je Milat. Izložbu organizira Multimedijalni institut u suradnji s Kulturno-informativnim centrom i SNV-om uz podršku Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.

LIKOVNJACI U OSIJEKU... – U prostorijama SKD-a Prosvjeta, pododbor Osijek, održana je 7. likovna radionica likovne sekcije Kreativno čoše kojoj je prisustvovalo petnaestak ljubitelja kreativnog izražavanja. Tom prilikom izrađivani su dekorativni aranžmani od jesenskih plodova.

... I MORAVICAMA – U organizaciji pododбора SKD "Prosvjete" iz Moravica nedavno je u prostorijama Zavičajnog muzeja u Dokmanovićima

održana jednodnevna 25. tradicionalna međunarodna Slikarska kolonija pod nazivom "Moravička jesen". Slikarsku koloniju vodio je predsjednik pododбора "Prosvjete" iz Moravca Novica Vučinić, a na nju se odazvalo 14 slikara.

SRBI U UGARSKOJ – U Crkvenoj sali Srpske pravoslavne crkvene opštine Osijek, 28. oktobra održano je predavanje o Zborniku radova Matice srpske iz Novog sada "Srbi u Ugarskoj 1848. – 1918. od Majske do Velike narodne skupštine". Zbornik su predstavili gosti iz Matice srpske – generalni sekretar Milan Micić, Dragan Tubić i Branislav Popović. Zbornik se sastoji iz dva dijela. U prvom dijelu zabilježene su svečane besjede u okviru centralnog obilježavanja 170. godišnjice Majske skupštine 1848. godine, održane u Sremskim Karlovcima 2018. godine i onoga "Majska skupština u svom i našem vremenu" prof. dr. Ljubomirke Krkljuš održane u Matici srpskoj. Drugi dio Zbornika čine saopštenja s naučnog skupa "Srbi u Ugarskoj 1848. – 1918. od Majske do Velike narodne skupštine" održanog u Matici srpskoj.

"POVRATAK NAPISANIH" U BEOGRADU – Nakon pauze od dvije godine, ovogodišnji Sajam knjiga u Beogradu pod nazivom "Povratak napisanih" bio je odlično posjećen i prepun novih izdanja i naslova. U organizaciji Uprave za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu 29. oktobra upriličeno je predstavljanje autora i izdavača iz dijaspore i regiona. Tim povodom SKD Prosvjeta, koja redovno učestvuje na Sajmu, imala je priliku da se predstavi mnogobrojnoj publici i medijima. Pored SKD Prosvjeta u kongresnoj dvorani Beogradskog sajma predstavilo se i četrdeset autora i izdavača iz dijaspore i regiona. Rad i aktivnosti SKD Prosvjeta u cjelini, s naglaskom na program izdavaštva i informiranja u okviru Društva predstavili su potpredsjednik Siniša Tatalović, generalni sekretar Slobodan Živković te glavni urednik izdavaštva i informiranja Čedomir Višnjić. Sajam u Beogradu posjetili su i učitelji koji predaju Srpski jezik i kulturu po modelu C u organizaciji SKD-a Prosvjeta.

PODIZANJE STRUČNIH KAPACITETA – Održavanjem četvrtog modula i podjelom certifikata prisutnim polaznicima, 6. novembra u crikveničkom hotelu "Mediteran" uspješno je završen "Projekt podizanja stručnih kapaciteta" namijenjen umjetničkim rukovodiocima i igračima folklornih ansambala u SKD Prosvjeta. Tokom tri dana polaznicima su praktičnu i teorijsku nastavu izvodili Sanja Ranković i Zdravko Ranisavljević s Katedre za etnomuzikologiju Fakulteta muzičke umjetnosti u Beogradu, etnolog-antropolog Janko Dimitrijević i Dalibor Milovančević, profesionalni igrač u Ansamblu narodnih igara i pesama Srbije "Kolo". "U ovu priču smo krenuli kako bi ljude u našim pododborima kroz adekvatna predavanja, pjesme i plesne korake osposobili da još kvalitetnije vode

sekcije i prenose znanja novim generacijama. Ne želimo doći u situaciju da se kroz pogrešan korak, običaj, pjesmu ili dio nošnje odmičemo od onog što je naša izvorna tradicija. Siguran sam da ćemo ovako najbolje zaštititi izvornu tradiciju vraćanjem izvornim postavkama. Sredstva koja nisu bila mala osigurali smo uz veliku pomoć SNV-a”, rekao je generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković i dodao da su 33 polaznika bila starosti od 13 do 60 godina. “Ovakvu podršku koju je dala Prosvjeta nisam videla u matici ni u regionu. To bi svaka zajednica poželeti mogla”, rekla je Sanja Ranković.

INTERLIBER U FOKUSU – Na ovogodišnjem, 44. izdanju Međunarodnog sajma knjiga Interliber u paviljonima Zagrebačkog velesajma, od 8. do 13. novembra, s uspjehom su se predstavili i izdavači iz Srbije. Ovogodišnje izdanje odvijalo se pod dva gesla “Ukrajina u fokusu” i “Srbija u fokusu” tako da je u organizaciji SNV-a i Superknjižare predstavljeno 45 izdavača iz Srbije s preko 1.200 novih naslova koji su izazvali velik interes publike. Štand se nalazio odmah do pozornice na kojoj su se u okviru programa “Srbija u fokusu” tokom trajanja sajma odvijale brojne rasprave i predstavljanja srpskih knjiga i autora. Prva je bila panel diskusija: “Budućnost izdavaštva i knjižarstva na ovim prostorima u postpandemijskim i hladnoratovskim vremenima” na kojoj su, uz moderiranje Miše Nejašmića iz Superknjižare, učestvovali predstavnici brojnih izdavača iz regiona, a nakon nje održana je promocija zbirke kratkih priča “Kraj raspusta” Ane Miloš.

Četvrtak je bio u znaku promocija djela vezanih uz književnu fantastiku inspiriranu tradicijom poput knjiga “Zelenbabini darovi” Ivane Nešić i “Izbledele duše” te “Kad se vratim” Mladena Jakovljevića uz moderiranje Dragoljuba Igrošanca. “Moć knjige u popularizaciji znanosti” bila je tema za razgovor Milana M. Ćirkovića, Bojana Stojanovića, Saše Cecija i Ivana Kraljevića uz moderiranje Tanje Rudež. Održana je promocija knjige “Femicid i druge pesme” Dragane Mladenović, a završnog dana promocija knjiga Stefana Tićmija “Kaput od mahovine” te Dejana Aleksića “Malo, malo pa slon” i “Petlja” uz moderiranje Anete Vladimirov i prisustvo 70-ak đaka iz škola u Topuskom, Vrginmostu i Jabukovcu koji pohađaju nastavu po modelu C i njihovih nastavnika.

Sa svoje strane Prosvjeta se predstavila prijevodom međunarodno naj-

utjecajnijeg djela u suvremenoj vojnokrajškoj historiografiji – “Vojna granica u Hrvatskoj 1552. – 1881.”, autora klasika vojnokrajške historiografije, Gunthera Ericha Rothenberga. O knjizi, njenim aktualnostima i izazovima koje ona danas otvara govorili su renomirani istraživači povijesti Vojne krajine, univerzitetski profesori Hrvoje Petrić, Željko Holjevac i profesor emeritus Drago Roksanđić uz moderiranje urednika izdanja Čedomira Višnjica.

SMOTRA SRPSKOG FOLKLORA – U organizaciji Zajedničkog veća opština 12. novembra u Belom Manastiru, održana je već tradicionalna kulturna manifestacija – 12. Smotra srpskog folklor Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Na noj je nastupilo 13 KUD-ova i jedan tamburaški sastav s područja Vukovarsko-srijemske i Osječko-baranjske županije koji njeguju srpsku pjesmu i igru.

PREDAVANJE O SIMI MATAVULJU – Povodom 170 godina od rođenja Sime Matavulja, sveučilišni profesor u penziji Dušan Marinković 22. novembra u prostorijama biblioteke Prosvjete u Zagrebu održao je predavanje o ovom poznatom piscu, rođenom u Šibeniku i umrlom u Beogradu koji se u svojim djelima bavio Dalmacijom, Beogradom i Crnom Gorom. “Čitajući njegova djela sagledavamo idealizirane slike živih kolektiva: on nas vraća u vrijeme kada je svaki član kolektiva bio zaštićen. Nekad su te sredine imale vedro lice, sada ne”, rekao je Marinković koji se zadržao i na dva najpoznatija Matavuljeva djela “Pilipenda” i “Bakonja fra Brne”. Predavanju su prisustvovali i učenici prvog razreda Srpske pravoslavne opće gimnazije “Kantakuzina Katarina Branković” pod vodstvom profesorice srpskog Valentine Pipinić.

STIGLE NOVE KNJIGE – Na nedavno završenom Međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu i Interliberu, za Centralnu biblioteku “Prosvje-

te” u Zagrebu nabavljeno je preko 300 novih naslova svih žanrova – od enciklopedija i stručne literature do beletristike i knjiga za djecu, rečeno je na dvodnevnom predstavljanju novonabavljenih knjiga u prostorijama Biblioteke od 23. do 24. novembra. Voditeljica Snježana Čiča, koja je bila na oba sajma kazala nam je da su cijene knjiga u Srbiji u prosjeku nešto niže nego u Hrvatskoj, ali da to zavisi od svakog književnog žanra ponajviše osob. Vidljivo je da su cijene starijih izdanja na sajmu u Beogradu znatno niže nego u Zagrebu, rekla je.

KRSNA SLAVA U ZAGREBAČKOJ ŽUPANIJI – Uz brojne goste – srpske manjinske predstavnike iz svih krajeva Hrvatske, predstavnike drugih manjina, Srba iz Slovenije, kao i predstavnike županije, VSNM Zagrebačke županije obilježilo je 26. novembra svoju krsnu slavu – Arandelovdan i tim povodom održalo svečanu sjednicu. U kulturno-umjetničkom dijelu programa nastupila je muška pjevačka grupa koja djeluje pri zagrebačkom pododboru Prosvjete, kao i KUD Brdo iz Kranja.

USPJEŠNIH 30 GODINA – U dvorani biblioteke Prosvjete u Zagrebu 28. novembra održan je okrugli stol povodom 30. godišnjice obnove rada SKD-a Prosvjeta. Tom prilikom osnivači i neki od prvih rukovodilaca Prosvjete podsjetili su na okolnosti u kojima je rad obnovljen. Inicijativa za revitalizaciju Prosvjete došla je iz Srpskog demokratskog foruma, rekao je Velimir Sekulić koji je na Skupštini u februaru 1993. izabran za prvog predsjednika obnovljene Prosvjete, a onda niz godina bio voditelj njene centralne biblioteke. Za potpredsjednike su izabrani Lazo Mamula iz Gornjirja i Miodrag Milošević iz Rijeke, a Glavni odbor bio je pun uglednih ljudi, od ministra u vladi Čedomira Pavlovića do sveučilišnih profesora i brojnih intelektualaca.

Milorad Pupovac govorio je o Stanku Koraću koji je od zabrane rada Prosvjete početkom 70-ih bio svojevrsni čuvar njene baštine. Podsjetio je i na prvi pokušaj obnove rada Prosvjete 1989. kad je za predsjednika izabran Dušan Starević iz Benkovca koji se s razvojem sukoba našao odsječen od Društva. Dušan Radaković izabran je za generalnog sekretara što je bio do svoje smrti, bivajući svojevrsnim čuvarom društva. Slobodan Uzelać koji je bio predsjednik od 1996. bio je najzaslužniji za širenje mreže pododborna. Čedomir Višnjić govorio je o pokretanju časopisa 1994., spomenuvši i urednika Milorada Novakovića. Po riječima potpredsjednika Siniše Tatalovića, danas imamo preko 2.000 članova u više od 50 pododborna uz brojne naučne, kulturne i prosvjetne aktivnosti.

КАКО ЈЕ 90-их ОБНОВЉЕН РАД “ПРОСВЈЕТЕ”

НАКОН ТРИДЕСЕТ ГОДИНА

**Вјеровало сам некако нејасно да су
култура и културни рад упориште
за опстанак у пријеломним
временима, нека врста посљедњег
уточишта у условима угроженог
опстанка, да култура у себи садржи
дух обнове, пише у свом тексту
Велимир Секулић, први председник
обновљене “Просвјете”**

пише: **Велимир Секулић**

Нас, који се никада нисмо једнонационално дружили и чак смо то сматрали зазорним, друштвени прелом почетком деведесетих упутио је једне на друге. Тако сам се и ја нашао међу својим сународницима у „Просвјети“. То се десило овако:

Супруга и ја радили смо у полицији као просвјетни радници у њиховом образовном центру. Тада нисам пратио политичка превирања пасионирано, видео сам да су неповољна, али нисам очекивао да ће превладати лудило. Моја гимназијска професорица књижевности и разредница у Дарувару, с којом сам остао добар, више је пратила иступе опозиције и рекла ми је да Туђманови ХДЗ-овци имају у програму отпуштање Срба из државне службе. То ми се чинило као невјероватан нитковлук и надао сам се да им неће проћи. У нашој зборници неко је уочи избора пренио процену Анђелка Руњића, председника Сабора, да ХДЗ осваја сву власт одмах. „Ако побједи Туђман, ја остајем без посла“, рекао сам колегама за кавом у кантини, цитирајући разредницу. То их је лецнуло и забринуло. И обистинило се почетком јесени 91, када је у 20 дана отпуштено двадесетак колега.

Техника је била сљедећа: измишљали су се задаци на терену и човјека би изнебуха слали на линију фронта, у Покупље или у Славонију, без икакве припреме и најаве, што је било против свих правила која су била на снази у служби. „Шта сте ви живи“, питао је начелник колегу Танасију којег је послао да присуствује сахрани једног погинулог која се одвијала под мецима у Славонији. „Зар је требало да погинем?“,

Јованка Ковачић (сасвим лијево), Јово Лончар (с цилиндром) и Десанка Катић (десно од њега) на представи драмске групе 29. јануара 1955. године

упитао је овај. Он се одржао, извршавао је све задатке у нади да ће до пензионисања добити већи стан. Није добио стан. Био је мој вршњак. Прије неколико година је умро од неке болести крви јер је у пензији додатно зарађивао превозећи опасне терете који су му вјероватно поткопали здравље. Тако је прошао неко ко се настојао тамо одржати.

Са женом сам имао договор да нећу дозволити да ме шаљу у братоубилачки рат, нешто задње на свијету против чега смо одгојени и чега се гнушамо свим бићем. Посљедњи смо на описани начин отпуштени Драган Хинић и ја. Одбио сам одлазак на терен ван Загреба под опремом. То је било све што су ми рекли о задатку. Сљедећи дан морао сам раздужити пиштољ и опрему, послан сам кући, почетком сљедеће године проглашен сам кривим на дисциплинској комисији и отпуштен. Повео сам судски спор, али сам га изгубио. Уздржавала ме жена која је остала да ради као професорица. Она је чак ишла у Кадровску службу у Министарство да се распита каква је то сада кадровска политика: „Најприје ћете бити отпуштени ви, Срби, а затим ми Хрвати комунисти“, рекао је кадровик, с којим се отприје знала. Жена је послана кући почетком сљедеће школске године, али су јој на срећу оставили плаћу коју је примала сљедећих седам година, док није имала прве услове за пензију.

„Шта сједиш ту, иди међу људе!“, обрецнула се једном на мене, нервозна због наше ситуације. Помислио сам да је кроз њу можда проговорио универзум, па ријешим да се распитам куда да то одем. Питао сам Хинића који је пришао Ђукићевој странци и постао саборски заступник. Он је навео могућност да приђем њима, али сам одбио. Рекао сам му да немам желудац за Ђукића и његову политику. „Шта ћеш“, рекао је Хинић, „ријешим сам да заиграм прљаво, јер су прљаво играли и са мном.“ Занимао сам се гдје су састанци Српског демократског форума, јер ми се свидјело што је Милорад Пуповац био наљутио Туђмана, па је чак морао одлазити из Загреба. Тај заслужује више повјерења. Хинић ми је рекао гдје су састанци у Форуму.

Почео сам тамо одлазити, упознао сам се са Пуповцем и другима који су долазили: Петар Лађевић који је био секретар, Светозар Ливада,

Слободан Узелац, Веселин Голубовић, Милорад Новаковић, Никица Вујновић, Бранислав Ћелап, Душан Матић, Саво Бобић, Предраг Шипка, Стево Станивуковић, људи који су ми мање-више импонирали.

Од чланова Главног одбора Просвјете, коју је обновио Станко Кораћ 1990., у Форум су долазили Ћелап и Вујновић. Већина је још 1991. напустила Хрватску. Већ крајем 1992. године на Форуму је поведена акција да се Просвјета ревитализира, обнови с новим члановима. Тада сам се и сам први пут учланио у Просвјету. Од раније ми је био познат рад Просвјете. Читао сам часопис на који је отац био претплаћен 60-их година, сестра од тетке која је становала код нас глумила је у драмској групи Просвјете у Дарувару и била чланица фолклора педесетих година.

Тако је Просвјета обновљена крајем фебруара 1993. Председавао је Слободан Узелац. Скупштину су чинили чланови из Загреба, Ријеке, Карловца и неколико мјеста у Горском котару: Српске Моравице, Гомирје, Јасенак, Партизанска Дрежница, Доње Дубраве, њих педесетак, ако се добро сјећам. Изабран сам за председника. Потпредседници су били Лазо Мамула из Гомирја и Миодраг Милошевић из Ријеке. Као генерални секретар изабран је Душан Радаковић из Карловца.

„Ако победи Туђман, ја остајем без посла“, рекао сам колегама из зборнице за кавом у кантини што их је лецнуло и забринуло. Међутим, обистинило се почетком јесени 91, када је у 20 дана отпуштено двадесетак колега

Био сам запањен када су ме кандидирали за председника, без протукандидата, јер сам био непознат у јавности и у културном раду. Закључио сам да немају људи, да истакнутији чланови не желе да се излажу, па су мене истурили да виде како ће ствар проћи, и бит ће мање штете ако не успије. Ипак сам се тога прихватио јер ме је културни рад јако привлачио, јер сам имену, духу и традицији Просвјете био одан, и јер сам из протеста хтио да у јавности иступам као Србин, јер су нам наше национално име, на које сам био прилично поносан, бесрамно жигосали са свих говорница и из свих медијских таламбаса. Вјеровало сам некако нејасно да је култура и културни рад упориште за опстанак у пријеломним временима, нека врста посљедњег уточишта у условима угроженог опстанка, да култура у себи садржи дух обнове, што је неко чини ми се тада и рекао, чини ми се професор Голубовић.

На оснивачкој скупштини сам рекао да нас наша патња због изопћености не смије отровати и да из своје коже не можемо,

Чланови даруварске Просвјете у Борову 1952. године

требамо и нећемо. Ослонити се можемо једино на себе и треба да сурађујемо са свима од којих овиси наш рад. Минимална радна хипотеза уједно је највећи заједнички вишекратник, била је оптимистичка реченица коју сам тада изрекао а нашао сам је код Хакслија.

Ако се за председника тада могло рећи да није репрезентативан, то се никако није могло рећи за Главни одбор: један министар у Влади, главни протојереј из Парохије, неколико свеучилишних професора, књижевник, новинари, уредници у издаваштву, библиотекар на факултету, професори, предузетници и слично.

На оснивачкој скупштини сам рекао да нас наша патња због изопћености не смије отровати и да из своје коже не можемо, не требамо и нећемо. Ослонити се можемо једино на себе и треба да сурађујемо са свима

Као главне правце дјеловања одмах смо назначили изградњу аутономних културних институција: редакција и издаваштво књига и часописа, институт, музеј, библиотека, школска аутономија, оснивање мреже подбора и помагање културног аматеризма у њима.

Били смо оспоравани као колаборационисти, било је покушаја одузимања имовине Друштва, узурпиран је простор, нису нам давани кључеви, неке вриједне слике су ишчезле, оснивана су удружења са именима друштава која су постојала у Краљевини, а чији је Просвјета

Чланови даруварске Просвјете у Борову 1952. године

била сљедник након 1945, све с намјером да се Просвјета развласти, што смо сматрали штетним и кратковидним поступцима који нас само слабе у остварењу наших циљева јер уклањају антифашистичку борбу као један од најбитнијих историјских доприноса нашег народа.

С друге стране, били смо у сталном страху да нас не изманипулирају и да не учинимо или не кажемо нешто на штету наших побуњених сународника у Крајини, чију судбину ни на који начин нисмо хтјели да отежамо.

Као главне правце djelовања одмах смо назначили изградњу аутономних културних институција: редакција и издаваштво књига и часописа, институт, музеј, библиотека, школска аутономија, оснивање мреже пододбора и помагање културног аматеризма у њима

У то доба, када је владајућа паролa био мултикултурализам, наивно смо сматрали да смо ми, најзападнији православци, права културна драгоценост и да ће нас пазити и тетошити. Не, изгледа да им није сметало да будемо избрисани. Жигосали су нас као барбаре. Ту ријеч је изрекао чак и један наш професор код америчког амбасадора почетком 1995: „Побуњеници у Крајини су барбари, а ја сам Европљанин.“ Како такав човек може очекивати поштовање од било кога, питао сам се.

Чланови Просвјете у народним ношњама даруварског краја раних педесетих

Прошло је тридесет година. Исходи су познати. У међувремену смо остарили, ми који смо још живи. Нешто је направљено, највише оно што нам је допуштено да урадимо. Наша аутономна политичка воља овдје се не признаје, а културна аутономија формално се признаје а практично се обесхрабрује. У најбољем случају став према нама који смо овдје остали да живимо је став према невољеном пасторчету. Већ је више пута речено да би и у случају да овдје више не буде ни једног Србина, ипак и даље владао став да нас треба досљедно сузбијати.

Од упорности и посвећености водећих људи овиси хоћемо ли се изборити за још коју институцију и да ли ће се озбиљна пажња посвећивати стварању живе културне продукције јер нам ништа неће бити ни понуђено ни дато. Културни рад, културна продукција један је од пресудних мотива за наш опстанак и за нашу афирмацију у овој средини. Просвјета би морала ревалоризирати и дигитализирати нашу укупну културну баштину у Хрватској, како би била свима доступна, а рад на томе био би можда пут према институту и музеју.

Ево само неких имена великих Срба са ових страна којих могу да се сјетим: Стојан Јанковић, Захарија Орфелин, Сава Мркаљ, Огњеслав Утрешеновић Острожински, Петар Прерадовић, Јосиф Руђанин, Никола Тесла, Никола Машић, Симо Матавуљ, Милутин Миланковић, Стојан Аралица, Милан Кашанин, Дејан Дубајић, Владан Десница, Дејан Медаковић, Војин Бакић, Патријарх Павле, Перо Квргић, Гајо и Светозар Петровић, Милан Лентић, Слободан Селенић, Арсен Дедић, Раде Шербечија. Све истинске величине. Знање о њима, познавање њихова дјела, то су упоришта нашег идентитета, наш коријен овдје, имена која дају дигнитет и нашој и хрватској култури, имена која показују да смо стваралачки народ, никако барбарски.

Можда ће се након свих лутања и разочарања код Хрвата, у хрватској политици поново јавити свијест да су своја највећа историјска постигнућа досегли онда када су дјеловали заједно са Србима, а не против њих, и да су од Срба добили многе благодати. Оставимо будућим генерацијама да то размотре и чине како хоће. Наше искуство чини нас потпуно равнодушним према идеји нових братских загрљаја Срба и Хрвата. Наравно, политичких загрљаја, личне релације овдје се не рачунају.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (40)

НАТАША ИЛИ О ЈУГОСЛАВЕНСТВУ

**Некадашња наша велика
заједничка домовина јест пропала
понајвише заслугом многобројних
мизерија, шарлатана, ништарија
са националним предзнаком
промијенљивим као куне у
еуро, али силни потомци једне
велике идеје настављају њену
егзистенцију и у илегалу, у егзилу, у
привременом мртвилу**

пише: **Горан Бабић**

На једном мјесту у „Хадријановим мемоарима“ Маргарет Јурсенар, можда и понајбоља списатељица прошлог стољећа, каже како је император (Хадријан) наводно рекао да нема ничег у његовом животу што прије њега није доживио неки Грк!

А ако је тако, претпоставио/тврдио један Римљанин прије двије хиљаде година, што бисмо требали мислити ми, нововјеки, старији од цара те, наравно, и од старих Грка, оних из Спарте, Атене или Милета? Старији додатних много никаквих вијекова? Међутим, није тако јер више не вриједи легендарна изрека, по којој „под сунцем ничег новог није.“ Додуше, можда и није, осим оних неколико милијарди људи који у доба мудрог цара нису постојали. Његово је царство (и сва друга царства) окупљало евентуално укупно једну (милијарду), а данашње човјечанство има да нахрани, напоји, огрије, одјене, обучи, научи, наоружа (али и укопа и сагори) свих 8 у међувремену стасалих и још живих милијарди. Тога заиста под сунцем било није.

Но, Хадријанов проблем доиста и није мој, него је римски, који је као и мој југославенски једнако пропао, а све опет и у складу с оном другом дијалектичком максимумом што нас учи како „све на свијету само мијена јест.“ Мој се проблем зове југоносталгија због које ме оптужују да сам био и остао присташа и присталица нечег пропалог, презреног, одбаченог, превазиђеног, превладаног, глупог, примитивног и у сваком смислу нерепалног и немогућег, како се у овим крајевима уосталом и показало.

Суочен с баражном ватром сличних аргумената посежем хитро за својим најближим аргументом, коме сам прије неколико деценија дао име Наташа. Проницљивији читалац (читај, читатељ да ортодоксни лектори не би поцркали) тачно ће рећи да је ријеч о мојој најстаријој кћери, рођеној у оном претходном пасусу, кад је бит/суштина била важнија од форме. Јер је један Наташин дјед био Србин, други (дјед) Хрват, једна бака Муслиманка (Бошњакиња, односно Херцеговка), а друга Јеврејка, тј. Жидовка.

Такав се гемишт (родословље) ни у Титовој држави (гдје је свакојаким чудеса било) можда није могао наћи, а у Хадријановој да не говоримо. Елем, некадашња наша велика заједничка домовина јест пропала понајвише заслугом ових многобројних мизерија, шарлатана, ништарија са националним предзнаком промијенљивим као куне у еуро, али силни потомци једне велике идеје настављају њену егзистенцију и у илегалу, у егзилу, у привременом мртвилу. Гране се обитељских шума по природној тенденцији гранају, шуме се множе и преплићу, неуништиви закони еволуције, опстанка, борбе за живот побјеђују сваку препреку, забрану, пропаст. Живот је, наине, јачи од лектуре чак и у питањима језика, а немоли закона или норме. Уосталом, зар и данас на планети сваке године не нестане велик број нарјечја, дијалеката, језика па човјечанство није онијемило нити се смањило унаточ све окрутнијим ратовима.

Но, не желим да рат уништи ову радосну рубрику. Онај проницљиви читатељ (читај, рекли смо, читалац) који је погодио да је Наташа јача од сваке комисије за стандардизацију балканских патуљастих разлика и различитости, осјетит ће да се овим наставком гаси рубрика расправа о ноторном. Како свему кад-тад дође конач/крај тако неминовност стиже и творца рубрике, а боље је свакако да га стигне од своје, већ/него од туђе руке.

Творац, дакле, жели да га копају (у огањ му се нешто не иде), да га по задњој/посљедњој жељи покопају на Белој стени, ријечној али на Дунаву, нешто даље од Београда, а ближе Панчеву. Ту ће, на самој граници између Европе и Азије, почивати гдје му је и мјесто, свој и свачији, љети видљив, а зими потопљен, сличан ономе из Горана Ковачића прјесме кад Луковдолац каже „Нитко да не дође до пријатељ драг, а када се врати нек поравна траг.“

P.S. Неки су ми рекли да је на Бијелој стијени много септичких јама те ће мртвац, елем, лежати међу говњима, али сам им казао да у мом случају то није ништа ново будући сам још од малих ногу често међу говњима и лежао.

ПУТУЈУБИ ЗАБОРАВЉЕНИМ И САДАШЊИМ ВРЕМЕНОМ

ВОЛИМ ДРВЕЋЕ И РАДО ГА СЕ СЈЕЋАМ

Хоџајући парком у београдском насељу Кумодраж 2, смјештеном на врху Вождовца, ходам и поред разног дрвећа између кога сам, одмах по доласку у ово насеље 1998. године, изабрао оно које ће ми отворити слике мога бившег, банијског дрвећа, односно оног дрвећа које сам посебно волио и кога се радо сјећам

пише: **Милош Кордић**

Одмах, на почетку, да кажем: волим све дрвеће, све шуме (а ко их не воли!) – и листопадне, и зимзелене и мијешане, као и безбројно украсно дрвеће. Не знам ни колико сам папира исписао о нашој узајамној љубави: има много тога што сам радио за њега и с њим, а још више има онога што је оно радило са мном и за мене.

А да се и не прича о томе шта дрво и сва флора чине за човјечанство и за све што дише.

Али од свег дрвећа свијета и дрвећа свијета сваког појединца, постоји и оно дрвеће које он, тај појединац, упише у сјећање и носи га цијели живот у себи, са собом: и дрвеће по висоравнима, и усамљено дрво на хоризонту, и дрвеће у дрворедима, у парковима градова, у ботаничким баштама, и дрвеће уз ријеке, и украсно дрвеће уз куће, и дрвеће воћно по воћњацима...

Излазећи у редовне, готово свакодневне шетње, на памет ми долазе бројне слике, мисли, бројни ликови. Док ходам, дакле, замишљам, сањам. Као и свако друго људско биће.

И да кажем, док сам још ту, близу почетка, да током шетњи, односно ходања доњим парком у београдском насељу Кумодраж 2, смјештеном на врху Вождовца, одмах испод села Кумодража (такође београдског насеља), ходам и поред разног дрвећа. Између кога сам,

одмах по доласку у ово насеље, 1998. године, изабрао оно које ће ми отворити слике мога бившег, банијског дрвећа, односно оног дрвећа које сам посебно волио и кога се радо сјећам.

А те слике су сљедеће:

– једна не тако велика јабука, а има их више, изузетно родна, али ситних, ситних плодова, која ми је јабука свих банијских јабука. О љековитости јабуке не треба причати – народ је говорио и говори: Јабука у кућу, доктор из куће;

– четири већ повелика јавора, у кратком дрвореду, посађена тик до асфалта рукометно-кошаркашко-малофудбалског игралишта, који ми замјењују непрегледне шуме горе Шамарице. Јесте да је то мало, али за малог човјека сасвим довољно. Јер и први стих моје пјесме „Похвала дрвету“, у збирци Шума (СКД Просвјета, Загреб, 2013) гласи: „У жељи да постанем човјек, засадио сам дрво.“ А да се не прича о пјесмици „Сади дрво“ Јована Јовановића Змаја, у чијој првој строфи, од њих двије, пјесник вели:

Где год нађеш згодна места,

Ту дрво посади!

А дрво је благодарно

Па ће да награди.

(Поводом ових стихова осјећам потребу да нешто малко кажем. Наиме, придев и именицу „згодна места“ налазио сам у више објављивања ове пјесме као „згодно место“. А тако сам и сам говорио. Исто тако морам признати да од први пут научених ових стихова не говорим придев „благодарно“ већ тврдоглаво, упорно, „благородно“. Што значи да се и ономе ко и сам пискара некакве стихове може догађати да прекреће стихове некога другог, великог. Може бити да овај мали што ово пише није ни завршио Змајеву „Пачју школу“. Чији је први стих цијели живот говорио, и не само он: „Јесте л’ чули, децо...“, а у оригиналном првом стиху није „децо“ него „кумо“.);

– неколико бреза које су ми брезе у државној заједници, мајинама, испод обронака шума те исте Шамарице. По којима смо, тим мајинама, чували стоку, а по чије је гране одлазио мој отац и израђивао брезове метле за наше потребе и потребе оних који су тражили да и њима... То су и касније брезе из совјетских филмова, па брезе из наслова филма Бреза Анте Бабаје (из 1967. године, у коме главне улоге играју: Велимир Бата Живојиновић, Фабијан Шоваговић – гостовао нам је и

у погонима Жељезаре Сисак, Манца Кошир, Нела Ержишник – била нам је, у Жељезари, више пута, Стане Север, Драго Бахун – једном смо, у Кумровцу, били у истом шатору, па док сам ја, напољу, био заузет око неких организацијских послова – запослени Жељезаре били су у посјети Титовом родном мјесту – Драго ми је појео ланч пакет. А онда сам отишао у оближњи ресторан који нам их је припремао и донио њему још један, и себи један. Смазао је, дакле, три. А мислим да је могао бар још један, па брезе у имену банијског села Брезово Поље, као и све оне брезе уз цесту Глина–Вргинмост–Војнић, уз цесту кроз тај, нама са Баније, први пејзаж на уласку на Кордун и даље према раскрсници у селу Брезова Глава, код Тушиловића, односно изласку на личку магистралу Карловац–Плитвичка језера, па брезе по висоравнима Равновцу и Суњском брду, који су се издужили између села Кнезовљана, са сјеверне, и Боројевића и Меченчана, као и ријеке Суње, с јужне стране тог краја Баније. Бреза је изузетно љековито дрво: и лист, и пупољци и сок: циједи се испод њене коре... Народ има и своја имена за брезу: бијела бреза, жалосна бреза, црепуља, сјеверна бреза, метла... Овај посљедњи назив, метла, одавно ме је посебно привлачио. Наиме, вијенац што се издиже и пружа од истока ка западу, с врхом од 414 метара, на западној страни села Јошавице (петрињске), источно је изнад заселка села Горње Млиноге – Дробњака, и до југа је изнад села Горње Пастуше, зове се Метла. Чуо сам причу да се тако зове управо по брезима, којих је некад било на више мјеста тог вијенца. Друга прича о називу Метле везана је за сњежне сметове које по њеном хрпту стварају руже жестоких вјетрова. Јер се говорило: Има чистих мјеста код тих наноса као да су метлом почишћена... Можда је то истина, можда...;

– јапанска шљива, а има их такође више... (тек крајем љета 2020. године пронађох једну, али не јапанску, чије је стабло увучено, готово скривено испод околног вишег и ширих крошања дрвећа и окружено жбуњем. Па кад сам убрао неколико призрелих плодова, загризох један и од радости скоро поскочих: па то је то! Шљива, најближа банијској црној шљиви. Шљива на какву још ни на једној пијаци у Србији нисам наишао. А нема гдје нисам тражио баш ону, банијску)... Ова, дакле, јапанска, прилично широке крошње, родна, која ме својим цвијетом свако прољеће подсећа на она бивша прољећа кад би банијске убијелиле и брда и долине, и села и заселке. Ова је малко розикастог цвијета... Али не смета: одувјек сам уображавао како ми је природа даровала моћ да и погледом преливам боје – једну у другу, по властитог жељи;

– још увијек један млади али повиши храст близу горњег угла доњег асфалтног и много већег терена за фудбал на оне кроз мале голиће, а ту су и кошеви, али је ту и чистог дијела терена и за друге игре... који ми је, тај храст, слика свих оних тамних храстових шума у којима смо, на Паљевинама (између шума Комоговине, Боројевића и државних шума), ми, ђаци, скупљали жир који смо продавали. Али и дубоких и црних храстових шума из којих су нам пријетили вукодлаци, виле и вјештице. Истовјетна створења онима која су живјела у бајкама које смо тих година упорно читали. Ја сам, на примјер, увијек замишљао да ћу по изласку из неке од тих шума угледати дворац и испред дворца најљепшега на свијету вранца како пасе, а на високим степеницама да

ћу угледати принца и принцезу у таквом загрљају – као да су једно. И да су у том дворцу, на крају бајке, живјели и дуго и сретно. Као у посљедњој реченици којом бајке и завршавају;

– ни пет-шест корака од храста, грм је јоргована, с понеком границом поломљеном ручицама дјечице која се скривају у том грму кад се играју скривача (жмурке, жмире, спаса... свеједно). И тај грм ми је онај јорговански грмуљак у баштици испред куће мојих драгих рођака – стрине Љубе Кордић, њених кћерки близанки Ранке и Бранке (које сам затекао у првом разреду кад су ме из Јошавице вратили у родно село; оне су убрзо прекинуле школу, а као дјевојке удале се – Ранка у Јошавицу, а Бранка у Боројевиће, па је касније са супругом Станком и дјецом преселила у Петрињу), њеног, стрине Љубе, сина Милана, мога драгог Мијате, и његове породице: жене Љубе и њихових синова – Драгана и Јоце. Драган је, иако смо кратко играли заједно, био најбољи голман са којим сам играо мали фудбал. А голмана је иза мојих леђа било... богами их је било... Док је Јоцо не без разлога добио надимак Осим. Драган се са породицом, а прогнани „Олујом“, скућио у Батајници. Док се Јоцо, послје прогнаништва у „Олуји“ и боравка у Србији, вратио с породицом у Комоговину... Бројне успомене вежу ме за Милана. А са стриним Љубом прошао сам и наша Брда и многе шуме шамаричке: брали смо купине и дивље малине и продавали у нашој Задрузи. И она ме је, поред мог оца, учитеља Зорана и професора Ивана Пејаковића, у Учитељској школи у Петрињи, научила много тога о природи. По положају Сунца непогрешиво је знала гдје има купина (ми смо их звали и црне јагоде), а гдје дивљих малина. Много пута спомињао сам је у својим записима... А прољеће ми је увијек пред очима са сликом јоргована по банијским баштама и баштицама испред кућа. Јер јоргован, поред боје цвијета и мириса, посједује многа љековита својства: његов цвијет посједује и душу. То сам први пут чуо баш од стрине Љубе. А душа цвијета јоргована освајала је срца многим пјесницима. И овдје застајем с присјећањем на пјесму „Под јоргованом“ Алексе Шантића. (Много је и воћака и шумског дрвећа које је опјевала поезија: јабука, шљива, шантелија, трешња, вишња, јавор, јасен, бор, јела... и ко би их све...) „Под јоргованом“ је компонована (као и неке друге Шантићеве пјесме – сјетимо се само „Емине“) и једна је од најљепших старих пјесама. Пјевали су је многи – моја је она коју је пјевала Нада Мамула, измијењеног је наслова: „Ко покида са грла ђердане“. И стихови су нешто мијењани... А нас, ево, „Под јоргованом“ Алексиним, с три прва десетерачка двостиха:

„Ко ти, шћери, покида ђердане?

Ко ти просу бисер и мерцане?“

„Јутрос рано ја у башту, мати,

Одох прве јорговане брати,

За ђердан ми запе росна грана,

Па се просу испод јоргована.“

Идем ја тако, идем... убрзаније идем и посматрам. И не само дрвеће да посматрам: пронашао сам ја себи у том парку и камен, и пса луталицу, и птице...

А птице, отјераше једног каснопрољетног дана: дођоше уређивачи зеленила, до земље срезаше неколико украсних жбунова у којима су боравила јата сјеница, врабаца, поплашише гугутке, нестали и косови...

Идем ја тако и застајем испод црногоричног дрвећа: пред очима ми високе, још увијек отање јеле у шумама Горског котара. Јеле с првог путовања возом до мора. Кад год сам замишљао и кад год бих угледао стативе и пречке на фудбалским игралиштима и стадионима, кад сам у Чечевици укопавао своје кестенове, ја сам, све до једног сунчаног, снијегом прошараног зимског дјечачког дана, у тим стативама и пречкама видио горскокотарске јеле. И лопту између њих. И, често, нажалост, по њима, пречкама наиме. Мада... можда су то били и борови, о којима пјева, у првој строфи пјесме „Борови“, наш легендарни Банијац, зенитиста Љубомир Мицић (1895–1971), књижевник, полемичар, покретач авангардног покрета, пројекта – данашњим језиком речено, зенитизма, покренутог у име „хуманизма и у антиратном духу“, а по проф. др Ирени Суботић „уистину утопијског пројекта“):

*Борови крију тајну твојих скута,
тајну мојих ноћи,
тајну мојих пута.
Борови крију у зеленом плашту
тајну лепих жена,
тајну мог божанства.
Борови поју страсне дитирамбе
мога пророчанства.*

За свог другог предшколског боравка у сисачкој Болници, и кад сам малко ојачао, излазим у ходник (касније је ту смјештена гинекологија, породилиште – ту је примаријус доктор Иван Банић, 1981. године, оперисао цисту мојој супрузи Радомили док је носила Зорана, ту су нам рођени и Сандра и Зоран), а оно у великим саксијама огромне палме. Никад их раније нисам видио. И, ево их: и данас су пред мојим очима. И дјед, у мом сјећању изгубљеног имена и презимена, са којим сам био у првој соби, лијево, у приземљу, који ме чувао као свог најрођенијег... А ја изађем и дуго стојим поред зелене боје уских палминих листова. И тако, гледајући у њих, преживио.

И дивљи, стари кестени испред и у кругу сисачке Болнице. Па се деси да лежим кад је прољеће, кад кестени цвјетају, а гугутке се из њихових густих крошања оздрављајуће гласају. И два огромна дивља кестена у центру Меченчана: долазимо ми, ђаци, из Комоговине, доносимо штафету, прољеће је, сунце ударило, а ми се склањамо под њихове крошње, у хладовину... А кад сам радио у меченчанској школи па ишао у току лета некуд на који дан – ту ми је, прислоњен уз дебло кестена, остајао бицикл који би ме све то вријеме стрпљиво чекао: нико да га дирне. И огромни дивљи кестени на старом говеђем плацу у Петрињи: дошао ја у шести разред, јесен, устанем прије поласка у школу, узмем тачке и празну врећу па у купљење кестени. Близу је била откупна станица Лека из Љубљане, уредно и добро су плаћали. Па огромни дивљи кестени у Глини, па у Костајници (посебно они код Текије и њене чесме, хотела Централ и раскрснице у којој се спајају

главна и Доња улица, како смо је углавном и звали, као и пут за брдо Дјед)... Прича се да су их садили Наполеонови војници... Мада...

А ту је и липа у цинтору Цркве Свето Преображење Господње у Комоговини, коју су такође, кажу, Наполеонови... И деведесетих година прошлог вијека кроз је срезали. Јер она је православном живљу тих крајева била као запис, посебан знамен и биљег... Да, липа је нешто посебно. Овдје, у Кумодражу 2, има их... баш их има. И мушких и женских... А тек тамо! И дивљих и питомих. Тако смо их звали. На Банији није било мјеста (мислим и на села и на градове) које их није имало. И по свим горама банијским било их је. Затим људи оду и гуле липову кору, стављају је у воду да се кисели. Па кад се укисели, скида се лик са њих и ставља да се суши. Па ту је и берба цвијета за чај – нема куће у којој није било липовог цвијета. И ђурђевданско кићење ограда пролисталним старословенским липовим гранама.

Овдје, у Србији, нема питомог кестена. А тамо га пуне наше горе. И тај кестен спада у оно дрвеће које сам посебно волио: и због плодова, и због дрвета за грађу, и због равних комада за стативе и пречке, и због танина који нас је у вријеме гладних година спасавао, и због коре од којих смо ми, дјечаци, израђивали трубе, а учвршћивали их иглама трњина, и због меда... А у кестенима сам био: у нашем, шамаричком Жишковцу, у Поповој шуми код Петриње, у Котар шуми, такође код Петриње, у Шашави код Глине, у шумама Дрита изнад Новог Селишта код Петриње... А и по непрегледним шумама Тоскане, у Италији.

И од свег дрвећа банијског, посебно сам волио, поред овога о коме је већ било ријечи: јасен, врбу, букву, љеску, дрен, боровицу, ариш... Прошао сам кордићански и дабићански Церик, на сјеверној страни свог села, па по Шамарици: Калине, Градину, Ђермановац, Окопиту косу, Дералицу, Виђело... Ту сам одлазио са оцем, а онда и с братом, и с коњима и воловима, у дрва – навеземо за цијеле зиме и цијела прољећа.

Сједим тако неких прољећа у петрињском парку и посматрам украсно дрво гинко билоба – његови лепезасти листови били су ми лептири с комоговљанских ливада. Данима долазим на исту клупу и посматрам гинка како му лепеза добија боју. У јесен посматрам мијењање те боје. Јер гинко је посебан. Завичају ме у Кини. Откривено је да је живио и преживио и ледено доба. Иначе је, као и овдје, на примјер, споменута липа, дводома биљка – постоји и мушко и женско дрво. Његов плод – сребрнасти љешник – може да се пече: права је посланица. Иначе ова биљка побољшава памћење, јер снабдијева мозак кисеоником, дјелује против тромбозе, инфаркта, срчаног и можданог удара, побољшава и вид. Посебно код старијих (знао сам ја то и тада, због тога сам долазио и посматрао; и овдје, у кумодрашком парку одавно сам га пронашао: љековитост људском бићу улази и кроз очи), затим може да успори и Алцхајмерову болест...

И за крај, ево, подсјећања ради, и неколико лијепих наслова пјесама, па коме се пјева, може и да запјева: „У ливади, под јасеном“, „Ја посади виту јелу“, „Знаш ли, драги, ону шљиву ранку“, „Ветар дува, шљиве опадају“, „Ој, јаворе, јаворе“, „Разгранала грана јоргована“, „У Призрену зелена јабука“, „Расти, расти, мој зелени боре“ итд.

Јер ја заиста волим дрвеће (и украсно, наравно) и радо га се сјећам.

**RAZVOJ TREŠNJEVKE: BORBA PERIFERIJE ZA URBANI STANDARD,
TAMARA BJAŽIĆ KLARIN I KUSTOSKI KOLEKTIV [BLOK], BAZA, ZAGREB, 8. – 15. 11. 2022.**

PROMIŠLJANJE RAZVOJA TREŠNJEVKE

Za razliku od njenih prethodnika koji se dive međuratnim gradskim vilama koje grade bogati industrijalci i poduzetnici, arhitektica i povjesničarka arhitekture Tamara Bjažić Klarin po prvi puta u povijesti promišljanja zagrebačkog urbanizma i arhitekture iz diskursa povjesničara arhitekture naglasak stavlja na društveno-političku uvjetovanost proizvodnje prostora

PIŠE: **Sonja Leboš**

Intersektorska suradnja arhitektice u zvanju više znanstvene suradnice na Institutu za povijest umjetnosti Tamare Bjažić Klarin i kustoskog kolektiva [BLOK] uvijek je obećanje zanimljivog sadržaja, što se obistinilo i ovog puta kroz organizaciju izložbe "Razvoj Trešnjevke: borba periferije za urbani standard" koja je održana u [BLOK]-ovoj BAZI, prostoru na Novoj cesti, od 8. do 15. studenog 2022. godine uz popratna događanja o kojima će biti riječi na kraju ovog osvrta.

Rad arhitektice i povjesničarke arhitekture Tamare Bjažić Klarin na nasljeđu Radne grupe Zagreb, djelu Ernesta Weissmana i međunarodnim natjecanjima između dva svjetska rata, donio je novu paradigmu razmišljanja o morfologiji Zagreba i njenoj uzročnoj povezanosti s društvenim i političkim okvirima u kojima nastaje. Za razliku od njenih prethodnika koji se dive međuratnim gradskim vilama koje grade bogati industrijalci i poduzetnici, Bjažić Klarin po prvi puta u povijesti promišljanja zagrebačkog urbanizma i arhitekture iz diskursa povjesničara arhitekture naglasak stavlja na društveno-političku uvjetovanost proizvodnje prostora. Naime, iako se tragovi takvog promišljanja naziru i kod povjesničara umjetnosti i arhitekture Žarka

Iz arhiva Stjepana Planića / IPU (Institut za povijest umjetnosti)

Iz arhiva Stjepana Planića / IPU (Institut za povijest umjetnosti)

Domljana (1979.) i donekle u radu Darje Radović Mahečić (2002.) na temu socijalnog stanovanja, Bjažić Klarin uspostavlja odnose u prostoru kao neprikosnoveno klasne i kroz takvu prizmu operira historijskim narativima o njegovoj proizvodnji. Bjažić Klarin hrabro povlači pravac i do suvremenosti

Hrvatski državni arhiv / HR-HDA-1422

iz koje analizira historijat nacionalne stambene politike i prava na rad: "Zatvorenima u vlastite mikrosvjete i uske strukovne krugove, većini promiče društvena stvarnost – sve prezentnija segregacija društva i sve brojniji socijalni problemi koji nam signaliziraju da je uskraćenost za osnovni egzistencijalni minimum, uključujući i pravo na stan, svakodnevnica sve većeg broja stanovnika" (Bjažić Klarin 2016 : 25). Bjažić Klarin tako ukazuje na činjenicu da je u tranziciji kao permanentnom stanju i svim nesigurnostima koje ona donosi, stanovništvo Zagreba (pa i Hrvatske) "rješavalo stambeno pitanje razvijajući i njegujući 'kult' vlasništva nad nekretninama kao najsigurnije 'tvrde' valute nepodložne devalvaciji" (ibid : 26).

Kroz minijaturu izložbu u [BLOK]-ovom trešnjevčkom "white cube"-u koji se nalazi u prostorima gdje je nekad bila prodavaonica boja i lakova (što se „oslikava“ njihovim tragovima na opločju poda dok kroz izlog u nekadašnju prodavaonicu snažno upire buka kapitalističke jagme za prostorom u ovom stoljeću, jagme u kojoj nakon potresa cijene kvadrata u statistički koliko-toliko sigurnim zgradama eksponencijalno rastu),¹ Bjažić Klarin je uz pomoć nekoliko mapa i jednog filma pokazala da dinamike oblikovanja modernog Zagreba treba interpretirati kroz nerijetko kontradiktorne urbanističke procese i planerske prakse karakteristične za razdoblje između dva svjetska rata. Tada, u Kraljevini Jugoslaviji, Trešnjevka, kao i Trnje ali i brojni drugi dijelovi grada (prisjetimo se samo kako je izgledao Radnički dol u to vrijeme dok su samo nekoliko metara dalje u Nazorovoj bujali bogataški vrtovi), istodobno su industrijska četvrt i radnički slumovi, pa se na Trešnjevci, kao i na Trnju, na poljoprivrednom zemljištu množe ilegalno izgrađene kuće

¹ Pogled kroz izlog *BAZE* svjedoči upravo onome što BLOK naglašava u najavi izložbe: 'Ponovno ulazimo u zonu spekulacije, ovaj puta maksimalne eksploatacije zemljišta zamjenom obiteljskih kuća, u zonama sa za njih dimenzioniranom komunalnom infrastrukturom, višestambenim zgrada-

Hrvatski državni arhiv / HR-HDA-1422

dok se njihovi stanovnici bore za svoje pravo na osnovnu komunalnu infrastrukturu. Ipak, na Trešnjevci nastaje planirano naselje za niži srednji sloj opremljeno jednim od prvih dječjih igrališta, a među najkvalitetnijim arhitektonsko-urbanističkim projektima sagrađenim 1930-ih upravo i jest onaj za izbjegle Istrane i ratne invalide na Selskoj (Radović Mahečić 2002). No, u pojedinim kućama današnjeg Trnja i Trešnjevke, duž Trnjanske, Paromlinske, Miramarske ili Tratinjske ceste u jednoj jedinjoj sobi živi i po šest obitelji s brojnom djecom, pri čemu je stan cijele jedne obitelji zapravo bio – krevet. Čak 65% mladih u dobi od 15 godina bilo je zaraženo tuberkulozom, prvenstveno zato jer su stanovali u "tjesnom stanu, [...] gdje u krevetu spavaju po dvije ili više osobe" (Čepulić u Bjažić Klarin 2016 : 34)

Kao što se navodi u katalogu izložbe, fokus istraživanja je na doprinosu samih Trešnjevčana transformaciji sluma u suvremenu gradsku četvrt, naime: "prije rata Trešnjevčani su izgradnju dječjeg skloništa i škole, tramvajske infrastrukture i sl. u razdoblju od 1924. do 1934. izborili stalnim pritiskom na gradske vlasti putem udruženja Komunalne organizacije južne periferije, da bi nakon rata, tokom Prve petoljetke od 1947. do 1952./53., sami gradili zgrade javnih institucija i javne površine Trešnjevke" (Bjažić Klarin 2022 : 2). Istraživanje koje je prethodilo izložbi bazira se na pregledu dnevnih tiskovina (koje su pažljivo popisane u Pregledu novinskih članaka na kraju kataloga uz ilustracije: radi se o *Jutarnjem listu*, potom o lijevo orijentiranom zagrebačkom dnevniku *Novosti* koji ima i rubriku "Zagrebačka periferija: njeni ljudi, događaji, prilike i potrebe", te poslijeratnom *Narodnom listu*, a katalog uz to donosi i nekoliko prijepisa) koje su "istovremeno dobar

ma. Podređivanje kvalitete stanovanja profitu prati i izostanak planiranja prostora svakodnevnog življenja društvenim sadržajima o kojima se više računa vodilo čak i prije Drugog svjetskog rata. Evidentno je da navedene transformacije koincidiraju s promjenama društveno-političkog uređenja.'

Hrvatski državni arhiv / HR-HDA-1422

pokazatelj društvenog trenutka, njegove socijalne politike i participacije građana u njenom sukreiranju” (ibid : 3). Na izložbi zastupljene karte, kao dokumenti transformacije i regulacije prostora, odnose se na 1918., 1923., 1932., 1944. i 1956. godinu. Dok su na kartama iz 1918. i 1923. vidljivi potoci Kunišćak i Jelenovac, na karti iz 1932. godine njihova korita su djelomično regulirana/natkrivena, dok se na karti iz 1944. godine na koritu Kunišćaka djelomično nalazi Krapinska ulica, a korito potoka Jelenovac posve zamjenjuje Nova cesta (gdje se danas, na broju 66, nalazi sjedište organizacije [BLOK]). Dok se na karti 1918. čita o prisustvu Državne tvornice svile (tzv. Bubare, u kojoj se nalazila BAZA prije potresa 2020. godine), Tvornice sapuna, Ženske kaznionice, ali i npr. spremišta Zemaljskog kazališta u Zagrebu (danas HNK), karta iz 1923. godine nam pokazuje postojanje gradskih kuća na Selskoj i Magazinskoj cesti, Tvornice strojeva, Zagrebačke tvornice odijela i rublja, Strojevne kartonaže Schmidt i Hudetz, ali i Sportsko igralište Concordia i Vojni kompleks (logor). Karta iz 1932. godine svjedoči o Pučkoj školi na Novoj cesti (danas OŠ Kralja Tomislava), Dječjem skloništu u Trakošćanskoj (danas područni objekt Dječjeg vrtića Trešnjevka), naselju Istrana i invalida,² Gradskoj ubožnici (danas Dječji dom Antun Gustav Matoš), gradskim stanovima u Pongračevom naselju, Pučkom domu (danas Osnovnoj glazbenoj školi Rudolf Matz), pučkoj školi i Dječjem skloništu na Selskoj cesti (danas OŠ August Šenoa) te logoru Krste Frankopana. Karta iz 1944. godine ukazuje na Dječje igralište u Zorkovačkoj, Istarski dom, Istarski trg,

² Oko trećina stanova bila je namijenjena ratnim invalidima dok je većina preostalih stanova bila dana na korištenje izbjeglicama koji su se iselili nakon anektiranja Istre Italiji 1918. godine a koji su po dolasku u Zagreb najprije živjeli u barakama u Klaićevoj, a potom su se selili na druga mjesta, prvenstveno na Pongračevo (gdje su ulice nazvane po mjestima u Istri odnosno istaknutim Istrijanima: Baštijanova, Dobrilina ulica, itd.). Projektirana su i izgrađena 92 stana uz vrlo kratak rok izvedbe čak i za današnje pojmove – 20 dana za stavljanje pod krov i 60 dana do potpunog dovršenja

Upravnu zgradu, spremište i sportsko igralište ZET-a, te Kino Patria (kasnije Kino Triglav, danas, nažalost, tek još jedna DM trgovina). Karta iz 1956. godine pak svjedoči o Zagrebačkom velesajmu koji se te godine iz Savske (danas Tehnički muzej) seli južno od Save, stvarajući tako proto-strukturu Novog Zagreba, Dom za polaznike srednje tehničke škole (danas Učenički dom Športske gimnazije), park Zagorska – Selska sa sportskim igralištima, park u Kranjčevićevoj, park s dječjim igralištem (danas Park Zvonimira Milčeca), park Stara Trešnjevka, šetalište u Brozovoj ulici, Dom kulture Joža Vlahović (danas MO Samoborček), Narodni odbor V. rajona (danas područni ured Trešnjevka) te Dom kulture Jakša Dugandžić (danas Kazalište Trešnja), a tu je i tržnica s ribarnicom, javnim zahodom i kinom. Kultura i organizacija dokolice, kao što vidimo, te zdrava prehrana i higijenska distribucija iste, bili su važni socijalističkom društvu i njegovim planerima i programerima. Značaj opismenjavanja stanovništva i kulturnom i duhovnom uzdizanju ovaploćuje se i u radu javnih knjižnica.

U pojedinim kućama današnjeg Trnja i Trešnjevke, duž Trnjanske, Paromlinske, Miramarske ili Tratinske ceste u jednoj jedinjoj sobi živi i po šest obitelji s brojom djecom, pri čemu je stan cijele jedne obitelji zapravo bio – krevet

U Socijalističkoj republici Hrvatskoj Trešnjevka je postala dobar primjer za raščišćavanje radničkog sluma, odnosno ogledni primjer modernističkih transformacija divlje ili polu-divlje gradnje pri čemu se čisti prostor za suvremenu stanogradnju i implementaciju tri urbanističko-arhitektonska ansambla za kulturu i obrazovanje, opskrbu i rekreaciju – današnji Park Stara Trešnjevka, Trešnjevački trg s Narodnim magazinom (NA-MA) i Trg sportova s pratećom zelenom infrastrukturom, koje smo posjetili u okviru peripatetičkog formata odnosno tematske šetnje koju su 12. studenog 2022. vodili Tamara Bjažić Klarin i Lidija Butković Mićin, pokazujući nam tako *in situ* socijalističku transformaciju grada. Uz spomenute arhitektonske ansamble pokazana nam je i IX. Gimnazija, zgrada koju je idejno projektirao Božidar Rašica, a razradio Biro Žerjavić, izgrađenu 1955. a useljenu 1962. godine, dok u školi još uvijek postoji i namještaj koji je dizajnirao

(neminovno se nameće usporedba s današnjom obnovom nakon potresa 2020. godine, odnosno izostankom iste). Na pravokutnoj parceli zapadno od Selske ceste bilo je izgrađeno 16 jednokatnih stambenih nizova s po četiri ili šest stanova triju različitih tipova, za obitelji s 4, 6, ili 7-10 osoba. Oko zgrada su projektirani i zajednički prostori: parkovni dio, praonica te dječje igralište s pješčanicom i malim bazenom. Projektant je Ivan Zemljak (Radović Mahečić 2002).

Bernardo Bernardi u sklopu programa "Oprema škola i zbornica N.R. Hrvatske" iz 1952. godine.

Na izložbi je uz karte bio izložen i propagandni film druge (1958.) od tri izložbe "Porodica i domaćinstvo" održane na Zagrebačkom velesajmu, koji daje (pokretnu) sliku tog dugo sanjanog suvremenog grada (produkcija: Zora film, Zagreb, režija: Obrad Gluščević). I ovaj film je "dio općeg velikog nacionalnog poduhvata podizanja društvenog standarda zacrtanog 1957. godine drugim petogodišnjim planom privrednog razvoja čije su sastavnice masovna stambena izgradnja, sustavna edukacija o suvremenoj kulturi stanovanja u čemu važnu ulogu ima i ciklus izložbi 'Porodica i domaćinstvo' (prva u nizu izložbi održana je također 1957. godine)" (Bjažić Klarin 2017 : 6).

U SRH Trešnjevka je postala dobar primjer za raščišćavanje radničkog sluma, odnosno ogledni primjer modernističkih transformacija divlje ili polu-divlje gradnje pri čemu se čisti prostor za suvremenu stanogradnju

Nakon tematske šetnje 12. studenog, u BAZI je upriličen i razgovor u kojem su uz autoricu izložbe Tamaru Bjažić Klarin sudjelovali Filip Pračić, Lidija Butković Mićin i Nikša Božić. Razgovor je bio usredotočen na alate, planerske prakse i zakonodavni okvir kojima je socijalističko društvo omogućilo sanaciju prostora, kao i na njihovu demontažu od 1990-ih. Tamara Bjažić Klarin spomenula je zanimljivost poslijeratne frontovske izgradnje i natjecanja radničkog Trnja i Trešnjevke u boljitku i dizanju stambenog (a time i svekolikog) standarda, a na pitanje o tome gdje smo danas u planerskoj regulativi, Nikša Božić, koji sada obnaša dužnost zagrebačkog ravnatelja Ureda za prostorno planiranje, odgovorio je kako je teško dati optimističnu prognozu, no i kako je nedopustivo da privatni kapital regulira izgradnju grada. Također, spomenuo je i kako je Detaljni urbani plan (DUP) stavljen van snage 1990-ih, a do danas je Generalni urbani plan (GUP) tako, devijacijom instrumenata planiranja, postao – provedbeni plan! Lidija Butković Mićin iznijela je dinamičnu potragu za što boljim rješenjem stambenih politika tokom socijalizma odnosno njihovim revidiranjem svakih 10-ak godina. Raspravi su pridonijeli i arhitektica Iva Marčetić, naglašavanjem značaja promjene razmišljanja o tome kako se koristi javno zemljište kao i značaja javne dostupnosti kataloga (javne) imovine, te arhitekt Mauro Sirotnjak naglašavanjem značaja zadružnih modela stanovanja. Zaključak bi mogao biti u Božićevim najavama seta teza koji oblikuje Odbor za urbanizam Hrvatske

Hrvatski državni arhiv / HR-HDA-1422

komore arhitekata za izmjenu zakonskih okvira, te borbu za to da osnovna jedinica planiranja opet postane stambena (susjedska) zajednica, a ne, kao što je slučaj unazad gotovo 40 godina – parcela.

Ovaj vrijedni doprinos promišljanju grada ostvaren je u sklopu [BLOK]-ovog programa "Mikropolitike 2022 – od kapitalizma do socijalizma i natrag", kojeg podržava Gradski ured za kulturu, međugradsku i međunarodnu suradnju i civilno društvo, ali, nažalost, ne i Ministarstvo kulture i medija, što je onemogućilo, kako mi je u razgovoru rekla urednica kataloga Vesna Vuković, tisk kataloga u većem broju primjeraka (tiskano je i odmah razgrabljeno 50 primjeraka), što bi omogućilo i njihovu distribuciju u školama i knjižnicama grada Zagreba, a to bi pak značilo i diseminaciju ovog izvanredno vrijednog znanja o Zagrebu, znanja koje će ponovo (morati) omogućiti njegovu transformaciju. Jer, s jedne strane je socijalizam, i pristojan život za sve, a s druge, kao što slučaj Trešnjevke (ponovno) pokazuje, kao uostalom i cijelog Zagreba s ruševnim Donjim gradom u njegovom središtu, (neodrživa) jagma za što višu cijenu kvadratnog metra stanovanja donosi i posljedični prometni, a posebno infrastrukturni kolaps. Tko zna kako danas izgledaju potoci Kunišćak i Jelenovac? Jesu li još uvijek potoci, ili tek kužni odvodi, svakako je pitanje koje bi trebalo zanimati svakog stanovnika Zagreba koji sebi i svojim sugrađanima želi život u održivoj biocenozi.

BIBLIOGRAFIJA:

Bjažić Klarin, Tamara. 2016. "Same old Story – zagrebačka suburbia nekad i danas". U Geografije segregacije. Ana Kovačić, Sanja Sekelj i Lea Vene, ur. Zagreb: KUD INA – Galerija Miroslav Kraljević, 24-43.

Bjažić Klarin, Tamara. 2017. "Ulica grada Vukovara – koracima grada od stihijske do Planirane izgradnje i natrag". U Koraci grada. Medijske slike. Zagreb 1957-2017. Sonja Leboš, ur. Zagreb: Centar za kulturu Trešnjevka i Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja, 6-11.

Bjažić Klarin, Tamara. 2022. Razvoj Trešnjevke: borba periferije za urbani standard. Vesna Vuković, ur. Zagreb: [BLOK] i Institut za povijest umjetnosti.

Domljan, Žarko. 1979. Hugo Ehrlich. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti.

Radović Mahečić, Darja. 2002. Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba, Zagreb: Horetzky.

КАКО ПИСАТИ УСПОМЕНЕ

НА ОПАСНОМ ТЕРЕНУ НАГАЂАЊА

Забележио је Симоновић шта Лаза Костић мисли о Србима, Русима и Црногорцима... Посматрао их је као глупе и наивне народе. Поредио их је са шаранима, сомовима и смуђевима. Успоставио је рибљу хијерархију као меру глупости. Опора је та слика коју нам је оставио

пише: **Миливој Ненин**

У једном, благо ироничном, готово веселом тексту, Лаза Костић, полако, без журбе, са уживањем, нуди упутство како писати успомене. Кључна теза је да се успомене ставе на папир – док су свеже.

Наравно, то не спречава Костића да понуди потпуно другачији пример из сопственог живота. Наиме, није одмах ставио на папир оно што му се догодило и то се показало као добро. (Обрнуће на крају Костић и то. Али, нека се и читаоци мало потруде.)

Тај Костићев савет је из недовршене књиге – закључују то приређивачи на основу нумерације страница: прича почиње на 24. страници.

Текст је до сада објављен два пута; под различитим насловима. (Оба наслова су прецизна, мада могу понудити и трећи наслов, који би био примеренији нашој причи.)

Дакле, први пут га за штампу приређује Младен Лесковац, а други пут Предраг Палавестра. Први пут има наслов „Како је дошло до превођења Дернбургових *Пандеката*”,¹ а други пут је стављен наслов „Једна поука за писце успомена (лично правило)”.² Трећи наслов који

бисмо могли ставити био би ироничан и тицао би се мудрости српских новинара. Тако нешто.³

Прича је крајње једноставна. Лаза Костић, 1891. године, у време док је у најтежим материјалним приликама у животу, (посредно) добија понуду да предаје на Свеучилишту у Загребу. Та понуда га стиже у Бечу. Када Костић стигне у Загреб, професуру нико више и не помиње. Нуде му да преводи Дернбургове *Пандекте*. Остаје Костић неколико дана у Загребу – нема много избора и прихвата да преводи то што му је понуђено. После тога налази ухлебије у Крушедолу... Позадину читаве приче не зна. Српске новине у Загребу, *Србодран*, заправо су спречиле, својом „мудрошћу”, постављење Лазе Костића за професора. Наиме, објавиле су вест о Костићевом намештењу, уз такво ниподаштавање Хрвата, да су се загребачки професори ујединили и сви су до једног, били спремни да поднесу оставке, уколико Лаза Костић буде изабран за професора. *Србодран* се прославио мудрошћу. Ето и евентуалног, новог, наслова: „О српској мудрости”. Тако нешто.

Један од главних јунака читаве ове приче, наклоњен Лази Костићу, јесте Исидор Кршњави – човек јаке практичне памети – који је нашем

¹ Лаза Костић, *Из мога живота* (приредио Младен Лесковац), Београд 1988.

² Лаза Костић, *О књижевности. Мемоари II* (приредио Предраг Палавестра), Нови Сад 1992.

³ Прескочили смо „радни” наслов, који је дао Радивој Симоновић: „Како је Лаза требао бити професор у Загребу”. Јасно је да је Симоновић, из Костићеве оставштине, уступио тај рукопис Матици српској.

јунаку понудио превођење – видеће се то касније – као компромисно решење.⁴

Наравно, постоји и наставак приче о односу Лазе Костића и Загреба. Али, део те приче је прекинуо сам Лаза Костић. Југославенска академија знаности и умјетности му је, петнаестак година касније, понудила да постане њен члан, али се Костић на то није обазирао...⁵ Мада је Загреб, и после Костићеве смрти, био важан за Костићев повратак у српску књижевност... Наиме, Светислав Стефановић, Костићев најмлађи књижевни пријатељ, управо у Загребу 1923. године, објављује књигу *Лаза Костић Антологија*...⁶ Напуштамо сада Загреб, јер не знамо куда би нас наставак те приче одвео...

**Српске новине у Загребу,
Србодран, спречиле су својом
„мудрошћу“ постављење
Лазе Костића за професора,
објавиле су вест о Костићевом
намештењу, уз такво
ниподаштавање Хрвата, да
су се загребачки професори
ујединили спремни да поднесу
оставке уколико Костић буде
изабран**

Сада сам већ читаоцима дужан и одговор на питање – чему читава ова прича? (Прича би, по свему, требало да буде о Радивоју Симоновићу, човеку који је писао успомене на Лазу Костића.)

Јасно нам је, није то тешко закључити, по тону којим је Костићево упутство писано, да је тај текст писан у позним Костићевим годинама – док је живео у Сомбору. (Можда је тај текст Лазе Костић и читао Симоновићу – препричавао га је сигурно.)

Још увек избегавам одговор на питање због чега је то упутство на почетку. Прво, до нас је тај текст Лазе Костића стигао захваљујући Радивоју Симоновићу. (Сачувао га је.) Пописао је Радивој Стоканов, још један велики поштовалац Лазе Костића, шта је све за Лазу Костића

учинио Радивој Симоновић. Уз „књигу“ *Успомене на др Лазу Костића*, Радивој Симоновић је открио писма Лазе Костића Валтазару Богишићу (у Богишићевој библиотеци у Цавтату); потом је почетком 1931. године говорио о Костићу на Светосавској седници у Матици српској; сачувао је Костићеву оставштину – непроцењиве вредности. Али, важна је и Симоновићева кореспонденција коју води у Костићево име, при самом крају Костићевог живота, али и преписка коју води са савременицима о Костићу. Но, ако се вратимо у године непосредно после Костићеве смрти, видећемо да је 1912. године, уз материјалну помоћ Гедона Дунђерског, покренуо едицију „Др Лаза Костић. Његов живот и рад“. Ту су се појавиле две књиге: 1912. Костићева расправа *О женским карактерима у српској народној поезији* и 1913. Вуков речник у којој су се налазили Костићеве исписи на маргинама Вуковог „рјечника“. (Обе књиге штампане су у тиражу од 100 примерака.) На крају крајева, био је Радивој Симоновић овлашћени пуномоћник Костићевог наследника Гедона Дунђерског. Притом не смемо заборавити ни пријатељство са Костићем! Коначно, сам Младен Лесковац (не може се о Костићу писати без помињања Лесковца) рекао нам је да о последњим годинама Лазе Костића највише знамо захваљујући Радивоју Симоновићу. („Наш Рада“, како су га звали и Лаза Костић и Јулча Паланачки, имао је велико срце...)

А друга, једнако важна ствар јесте, однос према Србима. Видели смо како је о српској мудрости писао Лаза Костић. Тај однос према Србима, на неки начин, везује Симоновића и Лазу Костића. То је кључ њиховог разумевања: разочараност у Србе.

Разочарани Лаза Костић о Србима пише смирено – као да говори о другоме, чак и онда када је главни јунак приче... А Симоновићева разочараност је другачије природе – пресна, сирова, настаје пред нашим очима... Види се то у последњем Симоновићевом писму Лази Костићу... Симоновић је у том писму најпре лекар и пише о свом болном искуству са Србима...

Сигурно би било занимљиво читати Костићеву стваралачку биографију – од краја ка почетку. Од разочарања ка младалачком одушевљењу...

Последњих година живота, Лаза Костић доста времена проводи са Миланом Савићем, Симом Матавуљем, Светиславом Стефановићем, Гедоном Дунђерским и да не набрајамо више, али, највише је са Радивојем Симоновићем. Коначно, био му је Симоновић и лични лекар. (Када су последњи Костићеве дани у питању – онда су ту важни Милан Савић и Милан Шевић. Забележио је Шевић и последње Костићеве речи

4 Исидор Кршњави, хрватски историчар уметности, професор и политичар, „начелник (предстојник) Одељења за веру и наставу у Сабору“, пише о „покрету“, који је устао против Лазе Костића и као преводаца. Али, пише Кршњави и како их је смирио: „Главне агитаторе узео сам у редакцијски одбор, који је имао за добар хонорар прегледати Костићев пријевод, и „покрет“ је замро“. Ова реченица може се прочитати у Напоменама и код Лесковца и код Палавестре!

5 Фрања Марковић (1845–1914) у писму од 29. јуна 1905. године нуди Костићу улазак у ЈАЗУ и развија читаву стратегију...

6 У едицији „Наши пјесници“ загребачка Народна књижница објавила је поменути књигу Лазе

Костића. У том тренутку, уз Костићеву књигу, биле су објављене књиге Петра Прерадовића, Фрање [Франца] Прешерна, Владимира Назора и Антуна Густава Матоша. У штампи су биле књиге Ђуре Јакшића, Симона Грегорчића [Грегорича] и Станка Врза. (Књиге су штампане ћирилицом и латиницом.)

Костићева књига се појавила под редним бројем VI, а уредио ју је и предговор написао Светислав Стефановић. Штампана је ћирилицом.

Захваљујући приређивачком труду Гојка Тешића, та антологија се у целисти појавила у књизи: Светислав Стефановић, *Мириш памтивека*, Нови Сад 2005.

изговорене на српском језику.) Али, враћамо се последњим годинама Лазе Костића – о којима нам топло сведочанство оставља Радивој Симоновић. (Не пише Симоновић само о Костићевим последњим годинама. Испратио је Костићев живот.)

Кључно питање које ме мучи – приликом писања овог предговора јесте: да ли су се – после Костићеве смрти – Светислав Стефановић и Радивој Симоновић међусобно читали... (Макар када су писали о Лази Костићу.)

**Постоји и наставак приче
о односу Лазе Костића и
Загреба. Али, део те приче је
прекинуо сам Лаза Костић.
Југославенска академија
знаности и умјетности му је,
петнаестак година касније,
понудила да постане њен
члан, али се Костић на то
није обазирао**

Наиме, да не околишим, да ли је Радивој Симоновић имао у рукама Стефановићеву књигу из 1923. године, објављену, као што смо већ рекли, у Загребу, а под насловом, и то смо рекли, *Лаза Костић Антологија* – док је писао успомене на Лазу Костића? (Важно је питање: да ли га је Светислав Стефановић охрабрио да проговори о болној теми... А болна тема је очито позни Костићев платонски „роман“: Ленка Дунђерски...) И друго питање, да ли је Стефановић читао Симоновићев „говор“ у сомборском *Гласу народа*, објављен у наставцима, у време док је писао свој последњи (потписани)⁷ текст о Лази Костићу 1941. године... (Као да је Стефановић желео да појача меру у Костићевом свакодневном животу.) И Симоновић и Стефановић тенденциозно пишу. Симоновић

хоће да остави улепшану слику о Лази. (И то и не крије.) Али, све то пише непретенциозно уз, лако видљиву, наклоност према Лази Костићу. Светислав Стефановић, пак, пише проповедничким тоном; оним тоном који је *Српски књижевни гласник* чувао за себе.

Једна грешка је Симоновићу промакла. Једноставно, описује нешто што се догодило у време док Лазу Костића није познавао. Исправићемо ту грешку одмах и поред тога што смо је неколико пута исправљали. Реч је о политици. Није 1875. године Лаза Костић уступио мандат Светозару Милетићу у Тителском срезу (Шајкашка), већ му је уступио кандидатуру. За мандат је Милетић тек требало да се избори на изборима. Али, имајући у виду расположење у Шајкашкој, готово да и не греша Костић када каже да је Милетићу уступио мандат. (Кад буде приређивао за штампу Костићева писма, 1931. године у *Летопису Матице српске*, ни Стефановић неће коментарисати Костићеву писање о 1875. години.)⁸ Али, није то та грешка. Греша Симоновић када помиње да је Костић то радо учинио. („Како Лаза није тежио за славом, најбоље сведочи што је својевољно и радо [е, мој Радо!], уступио свој посланички мандат у Шајкашкој Светозару Милетићу“.) То није тачно. Отимао се Лаза Костић. Човек који је извршио притисак на Лазу Костића, да се одрекне кандидатуре, био је нико други до Јован Јовановић Змај! И ту је заправо корен неспоразума између побратима: Змаја и Костића.⁹

Наравно, када смо се већ пребацили на ту причу, постоји још један проблем, који је толико велик, да се из непосредне близине и не види. Наиме, Змај је до краја живота (али и после смрти) СВЕТИОНИК СРПСТВА, а Лаза Костић је већ при крају XIX века, догорела и затурена свећа. Готово да и не постоји. (Ово, тек, да не буде да ништа нисам научио од Младена Лесковца и Зорице Хаџић.)

Напуштамо Змаја и нећемо му се више враћати. Ово нам је био важан детаљ за увод у велику разочараност Лазе Костића: и у свој народ, и у блиске народе, потом у себе (себе никада није искључивао, каже Радивој Симоновић), и у идеале, и у Омладину (обмањивала је Омладина Србе, јер није била свесна своје немоћи), у Милетића. Заправо, у све што је радио.

(Узгред, рекли смо то већ, та разочараност је нешто што везује Радивоја Симоновића и Лазу Костића. Као да ту разочараност међусобно подстичу! Написаће у последњем писму Лази Костићу Радивој Симоновић и реченицу: „јер ме нико не разуме тако као ти“.) Ово је тренутак за малу паузу, за одмор.

⁷ Током Другог светског рата, 1943. године, појавио се у листу Српски народ непотписан текст „Како је Лаза Костић постао члан Ученог друштва“. Живомир Младеновић, писац лексикографске јединице о Лази Костићу, у *Лексикону писца Југославије*, (књига III, Нови Сад 1987), тај текст приписује Светиславу Стефановићу. Нисам сигуран да је то Стефановићев текст, али ме то не спречава да донесем још један прилог из биографије Лазе Костића. Наиме, Српско учено друштво, претеча Српске краљевске академије, која је постала 1886. године, на место Ученог друштва, бирало је 1881. године за свога члана Лазу Костића. На седници од 5. новембра, Јован Бошковић и Алимпије Васиљевић, професори Велике школе предлажу Лазу Костића за пријем у друштво. Милан Кујунџић Абердар, песник, филозоф и доцнији министар просвете стави примедбу „да је радња Костићева већином из области уметничке“ – те би по закону требало да га предложи Одбор уметнички. Починје свађа, Алимпије Васиљевић не само што упада у реч Абердару, него узима и столицу. Олука није донета. „Тек 21. новембра кад су се духови стишали у Ученом друштву ‘при пуном броју чланова’ прође кандидатура Лазе Костића“. (Случај комедијант је удесио да поред тог текста о Костићу, Српски народ објави чланак о томе како је *Српска народна скупштина* 1892. године, акламацијом донела одлуку

да се Змају и Љуби Ненадовићу годишње исплаћује по 400 динара, из државне благајне: „за књижевне заслуге учињене српству“.) Узгред, Лаза Костић је у Српску краљевску академију ушао 26. јануара 1909. године. Приступну беседу није одржао.

⁸ Увек када поменем Костићеву преписку заправо упућујем читаоце на три књиге преписке Лазе Костића, које су за штампу приредили Младен Лесковац, Душан Иванић и Милица Бујас, а објавила Матица српска у Новом Саду 2005, 2017. и 2020. године. Књиге су најпре прегледне (са лакоћом ће се читаоци снаћи у њима) а о свим спорним местима, приређивачи су положили рачун!

⁹ Да не буде забуне: избори за угарски парламент се нису одржавали истог дана у сваком срезу. Светозар Милетић је лежерно ушао у изборну трку и 6. јула 1875. године изгубио изборе у Башахиду (данашњи Башаид). Избори у Шајкашкој били су заказани за 11. август исте године. Требало је убедити кандидата за посланика у Шајкашкој, Лазу Костића, да уступи кандидатуру Светозару Милетићу. Тај посај је, видели смо, на себе преузео Змај!

А после одмора, обично иде дигресија. Морамо застати код овог Симоновићевог писма, које Лаза Костић, то поуздано знамо – захваљујући Милану Шевићу и Зорици Хаџић – није прочитао.¹⁰ Јер нам то писмо отвара ново питање. Сада смо на терену нагађања... Ако би ово наше нагађање било тачно, онда би теза другог Радивоја из наше приче – Радивоја Стоканова – коју је изнео у предговору, добила на тежини... Наиме, Стоканов је тврдио да Симоновић није уништио ниједан једини папирић Лазе Костића! Да је уништавао било шта, најпре би уништио сопствено писмо написано неколико дана пред Костићеву смрт! Јер, то што је о Србима као народу, у тренуцима разочарања (поводом колере), написао Радивој Симоновић – то о Србима не пишу ни непријатељи.¹¹

**Разочарани Лаза
Костић о Србима пише
смирено – као да говори
о другоме, чак и онда
када је главни јунак
приче... А Симоновићева
разочараност је другачије
природе – пресна,
сирова, настаје пред
нашим очима**

Наравно, додатну забуну изазива и присуство вредног мрава, Милана Шевића, у тренуцима непосредно после Костићеве смрти. Знао је Милан Шевић вредност последњег писма, коначно, Шевић га је и једини прочитао и одговорио Симоновићу... А у којим рукама је то писмо било, пре него што се тог драгоценог писма дочепало Младен Лесковац? (Већ чујем коментар како ми није доста што читам туђа писма, већ би да знам и како је писмо путовало...) Да ли је писмо било у рукама Милана Шевића или у рукама Радивоја Симоновића? Да ли је Радивој Симоновић уопште имао шансу да уништи то своје последње писмо упућено Лази Костићу?

(У тренуцима док приређује Симоновићеву књигу успомена на Лазу Костића, 1986. године,¹² Радивој Стоканов највероватније није имао у рукама то Симоновићево писмо, јер да га је имао, сигурно би знао како да га искористи као прилог својој тези... Подсећам, тврдио је Стоканов, да Симоновић није уништио ниједан једини папирић из Костићеве оставштине. Тачно је да смрт не води много рачуна о проучавању књижевности, али Радивој Стоканов је то писмо ипак имао у рукама 1988. године. Можда се радосно осмехнуо?)

И када смо већ на опасном терену нагађања, нећу ово да спуштам у фусноту. Чини ми се да је Радивој Симоновић стрпљиво чекао појаву *Младена Лесковца*, неког ко ће бити посвећен Лази Костићу.¹³ Пишем ово курзивом, јер је Младен Лесковац овде мера посвећености једном писцу. Еталон. Чекао га је, јер је то било решење: имао је коме да остави све оно што је сачувао о Костићу! (Опет узгред, што више проучавам Лазу Костића, имам веће поштовање за Младена Лесковца. А ово је обрнута парафраза једне Лесковчеве реченице о Јаши Томићу.)

Вратимо се поменутом писму. Болеснику пише неко ко га добро познаје. Али, притом и зна у каквом је стању болесник. (Забележио је Милан Шевић у дневнику, да Радивој Симоновић није био сигуран да ли ће Лаза Костић уопште издржати пут од Сомбора до Беча.) Дакле, пише оно за шта зна да неће потрести болесника – Симоновићеве речи о Србима су и речи Лазе Костића! Коначно, потврду тих Симоновићевих речи налазимо и у другим писмима... Забележио је шта Лаза Костић мисли о Србима, Русима и Црногорцима... Посматрао их је као глупе и наивне народе... Поредио их је са шаранима, сомовима и смуђевима... Успоставио је рибљу хијерархију као меру глупости. Опора је та слика коју нам је оставио...

Радивој Симоновић не успоставља слику о Лази Костићу – није на самом почетку – већ покушава да је промени. А Костић је, то знамо, приказан као пуст и немаран човек.

Отуда ми се и наметнуло питање да ли су се, после Костићеве смрти, Радивој Симоновић и Светислав Стефановић читали! (Барем оно што су писали о Лази Костићу, понављам се.) Јер, идентична је слика Лазе Костића, коју нам нуде и један и други.

Стефановић Костића види најпре као осећање мере! Та мера се, између осталог, тицала и хране. Стефановић се са Костићем сретао у Бечу (или су били сами или са Оттом Хаузером), у Београду (или са Матавуљем или др Симоновићем), а једном је Стефановић био и у Сомбору као Костићев гост. И свих тих година Светислав Стефановић „није приметио ни трага, нити најмањег знака његове

¹⁰ Малу забуну у нашу причу унео је Младен Лесковац (видети напомене у књизи *Из мога живота*): „Лепо писмо, које одише нежношћу, забринутошћу и храбрењем, па помало и хумором и подсмехом на рачун Сомбораца, по свој прилици је последње које је Костић читао, па се можда и осмехнуо читајући га“. Иако цитира делове из дневника Милана Шевића, Лесковац превиђа прецизну реченицу Милана Шевића (написану непуна два дана пред Костићеву смрт): „Писмо Рад. Симоновића није прочитао“. У Младену Лесковцу је очито превагнуо писац: повео се за својом реченицом о Костићевом осмеху...

¹¹ Цитирам те реченице: „Сви су народи глупави али овде у Бачкој ипак су најглупавији Срби (изузев Цигане) и то не зато што нису изображени ни школе учили него су баш *de facto* од искона у заметку глупави и кад би сви једнако школе учили опет би били Срби најглупавији“.

Узгред, пише Радивој Симоновић да се о Лази Костићу распитују и Срби и Мађари из Сомбора, али је једнако важан и тестамент Јулке Паланачки у којем оставља новац и сиромашној деци – без обзира на то које су вере.

¹² Подвлачим ту 1986. годину, јер Радивој Стоканов један једини пут, у фусноти, помиње Светислава Стефановића. Наиме, у то време, није било угодно помињати човека који је при крају рата стрељан као народни непријатељ. (Наравно, поново сам на терену нагађања.)

¹³ Има претеривања у овој мојој реченици, јер је Радивој Симоновић и пре појаве Младена Лесковца, видели смо то и у овом тексту, понешто из Костићеве оставштине уступио Матици српској. Али, нисам могао да побегнем од те реченице.

фамозне пустоће, разбарушености, алкавости, баналности, ачења, уображености, надмености, зависти, страсти за опсењивањем, као ни његове прождрљивости, пијанства и шта све друго, није о њему створила једна немогућа фама”.

(Потврда те Костићеве мере, када је храна у питању, стиже са неочекиване стране. Наиме, Ото Хаузер у писму од 18. јуна 1910. године пише Лази Костићу: „Велико Вам хвала на свој Вашој љубазности и Вашем настојању да од мене, индивидуе која само ждере, направите гурмана”).¹⁴

Стефановић нуди своју слику Лазе Костића, коју, природно, супротставља формираној слици: „Био је напротив један истински културан, у најлепшем европском смислу, уман и високо интелектуалан, отмен господин”.

Српство се намеће као идеал, а у исто време се о Србима мисли све најгоре. Један парадокс који се не види на први поглед. Али, вероватно се ту негде и крије животодајност ове Симоновићеве књиге на којој је – у предговору издању из 1986. године – толико инсистирао Радивој Стоканов

Једина личност о којој је Костић – у обимној кореспонденцији са Стефановићем – писао неповољно био је Јаша Томић. Говори Стефановић и о личној непопуларности Лазе Костића и о бризи за судбину српског народа, и разочараности Лазе Костића у младалачке идеале...

Шта хоћу да кажем? Слично о Лази Костићу причају нам и Стефановић и Симоновић. Коначно, постоји реченица коју као да

су заједно написали: „Тако нам се данас – тридесетак година после смрти, Лаза Костић приказује далеко лепши и чистији него за живота и као песник и као јавни радник и као политичар и као човек уопште и пре свега као расни Србин сав из једног комада истесан”.

Српство се намеће као идеал, а у исто време се о Србима мисли све најгоре. Један парадокс који се не види на први поглед. Али, вероватно се ту негде и крије животодајност ове Симоновићеве књиге на којој је – у предговору издању из 1986. године – толико инсистирао Радивој Стоканов.

И када Лаза Костић крајем 1907. године честита седамдесет и пету годишњицу рођења Ђорђу Поповићу Даничару – „Највише вам честитам што вам је попустио и вид и слух, те не видите ових грдила и не чујете ове бруке што се сваки час дешавају око нас” – није то само једно духовито место. То су реченице разочараног човека.

Наравно, нећемо искључити ни ту могућност, да смо у овом предговору, нашим „завиривањем” у оно иза те књиге, само „испрљали” чисте редове честитог човека, лекара, писца, фотографа, Радивоја Симоновића.

¹⁴ У књизи Иване Стефановић Приватна прича, Београд 2013, Милана Бота (удата Стефановић), парафразира оно што је Светислав Стефановић рекао после једне заједничке вечере у Београду, код Матавуља. Нешто о томе како није тешко угостити Лазу Костића. (Као да се и Стефановић плашио од те створене слике о Костићу!)

PURIŠA ĐORĐEVIĆ (1924. – 2022.)

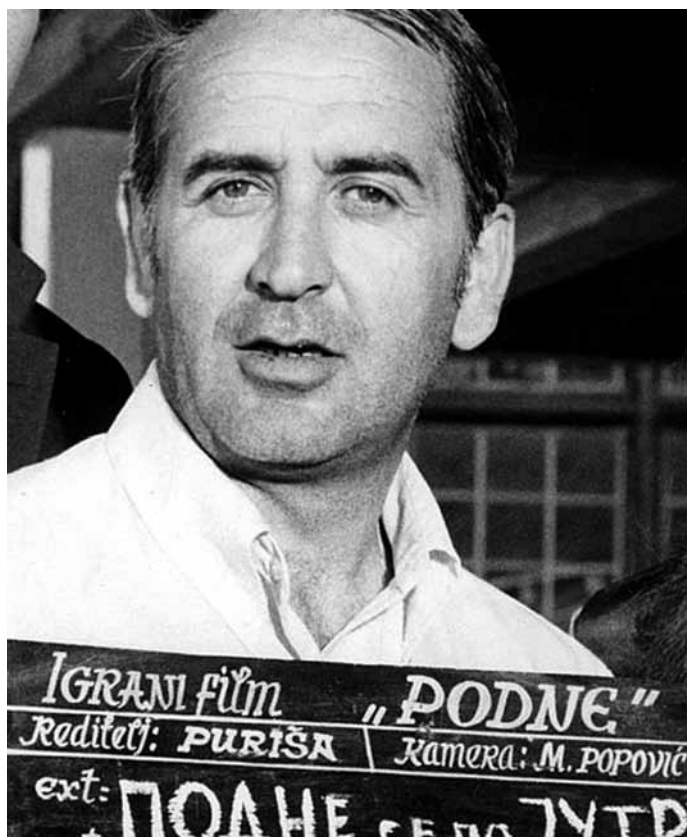
NAMJERNI ANTIHEROJ

PIŠE: Đorđe Matić

„Uvek sam imao veliku životnu radost i bio spreman na sve, samo da mi ne bude dosadno“, govorio je Puriša Đorđević, jedan od rijetkih kojem se moglo na riječ vjerovati ovo o radosti i bijegu od dosade – kao *credu* i vodilji jednog neobično dugog života. I, najvažnije, života dobro proživljenog

Iako se Puriša Đorđević u jednom od svojih posljednjih intervjua – a uvijek je davao izuzetne, sočne, sjajno anegdotalne intervjue – poziva na Nietzschea kao učitelja, reklo bi se danas, nakon odlaska velikog i važnog srpskog filmskog režisera koji je proživio frapantno dug stvaralački i fizički život, da je njegova filozofija života bila drugdje i drugačija.

U historiji, političkoj i kulturnoj, našega naroda koji se, takav, disperzivan, višecentričan, dičio svojom herojskom komponentom, što mu je ugrađeno u temelje, Puriša Đorđević naprotiv kao da je svjesno izabrao bijeg od te i takve koncepcije historije i pogleda na svijet. Relativizirajući kako tu strašnu, opću, tako i ličnu historiju, gdje su se one preklapale često u tom dugom životu umjetnika, Puriša je svojim humorom, svojom namjernom antiherojskom pozicijom često išao na suprotnu stranu, doživljavajući i tumačeći historiju kao igru punu, uglavnom crnohumornih, slučajnosti, serije sreća u nesreći, raznih vrsta anegdotalnosti i antimitologizacije, o silama mnogo većim od pojedinca koje čovjeka bacaju na sto strana poput lista. Iako nije, po svojoj dobi naravno, pripadao „praškoj školi“, Puriša kao da je u nečemu ipak bio rijedak predstavnik neke metaforičke „češke škole“ – ne u filmskom smislu dakako, već u svojoj životnoj filozofiji. Kad je pričao o „svojoj ulozi u svjetskoj revoluciji“, to je podsjećalo manje na div-junake naše kulture, već više na onog tipično češkog, slavenskog, „malog čovjeka“. U ludilu historije i s okupacijom njegove zemlje od strane najstrašnije sile ikad viđene, kao glavnim formativnim momentom, taj naš čačanski i beogradski momak koji igra nogomet za „Borac“ bira da se bavi djevojkama, a kad ga „čorkira Gestapo“ prespava vlastitu smrtnu kaznu (!) i tako preživi, momak s čoška koji svira usnu harmoniku i voli američke filmove i strip. Njegova subverzivnost bila je baš u tome – u „dekonstrukciji“ Velikih Pripovijesti kao manje-više svjesnim izborom pojedinca koji doduše ne može mnogo, ali, ako ništa drugo, može da *zajebava* monstrozno lice povijesti u trenutku kad ona padne po glava-

ma naroda pa tako i njegovoj. Naravno da je to samo jedan dio slike koju je režiser održavao u javnosti – Puriša je bio i član SKOJ-a i partizan.

Iako ih je relativizirao, nije se izuzimao iz stvari, dakako. Potpuno pogrešno bi bilo uzeti da je bježao od tragičnoga. Naročito kao umjetnik: kao (proto)crnotalasovac snimio je nezaobilazni kvartet filmova – „Devojka“, „San“, „Jutro“ i „Podne“ – koji spadaju među najangažiranije i najbuntovnije radove čitave naše, sad se tek bolje vidi, sad kad je kasno, tako velike i tako važne, upravo svjetski bitne kinematografije u periodu nakon 1945. godine.

Iako će ostati zapamćen po svojim igranim filmovima, sasvim se uklapa u biografiju da se takva žovijalna, ludička, zaigrana ličnost kao što je bio Puriša bez uzdržavanja i kompleksa okuša u sto drugih stvari. Snimio je pedesetak kratkih filmova i dokumentaraca, bio urednik legendarnih *Filmskih novosti*, pisao je romane (jedan čak od najrjeđih sorti književnosti prije ovog rata koji za temu ima homoseksualnost glavnog lika), radio kao novinar *Politike*, igrao u filmovima do same starosti, ostavivši i jednu posebno pamtljivu malu ulogu.

O životnim ulogama da ne govorimo: oženio je bio najveću zvijezdu jugoslavenskog filma, a za sobom ostavio malu filmsku dinastiju.

„Uvek sam imao veliku životnu radost i bio spreman na sve, samo da mi ne bude dosadno“, govorio je Puriša, jedan od rijetkih kojem se moglo na riječ vjerovati ovo o radosti i bijegu od dosade – kao *credu* i vodilji jednog neobično dugog života. I, najvažnije, života dobro proživljenog.

UTJECAJ BRITANSKE POP KULTURE NA RAZVOJ JUGOSLAVENSKE MUZIČKE SCENE

BRITANSKO, A NAŠE

Otvorenost Jugoslavije Zapadu omogućila je, prije svega, prihvaćanje novih tendencija i strujanja, a zatim, pod njihovim utjecajem, i izgradnju kulturnog modela koji je determinirao jugoslavensku popularnu glazbenu scenu kao spoj autentičnog i izvornog te uspješnu adaptaciju onoga što je dolazilo kao novost s Otoka

PIŠE: **Dr Nenad Živanovski - Stolić**

Iako je bila dio država socijalističkog uređenja, Jugoslavija je neposredno nakon Drugog svjetskog rata pozicionirala ekvidistancu, kako prema liberalnom Zapadu tako i prema komunističkom Istoku. To joj je omogućilo da se, u desetljećima koja su uslijedila, društvo otvori različitim kulturnim utjecajima koji su dolazili sa Zapada, a u domeni glazbe ponajviše iz britanske pop kulture. Nešto što nije bio slučaj sa zemljama iz tzv. Istočnog bloka.

Takav društveni realitet omogućio je, prije svega, prihvaćanje novih tendencija i strujanja, a zatim, pod njihovim utjecajem, i izgradnju kulturnog modela koji je determinirao jugoslavensku popularnu glazbenu scenu kao spoj autentičnog i izvornog te uspješnu adaptaciju onoga što je dolazilo kao novost s Otoka.

Šaban Šaulić i John Lennon „rame uz rame“

Utjecaj britanske pop kulture najviše se širio kroz britanske medije i jugoslavensku diskografsku produkciju. Radio Luxembourg (britanska stanica sa sjedištem u Luksemburgu) i BBC 1 bili su, bez ikakve državne zabrane, najslušanije strane radio postaje, posebno ova druga svake nedjelje u 20 sati – dan kada se objavljivao UK Top 20. Iako je kvaliteta zvuka bila očajna, budući da je prijem radijskog programa bio moguć samo putem kratkih valova, primljene informacije o aktualnim trendovima u britanskoj glazbenoj industriji bile su esencija koja je definirala buduće smjerove jugoslavenske glazbene scene.

Kasnije je ovaj radijski izvor glazbenih informacija bio osnažen reemitiranjem na jugoslavenskim televizijskim kanalima višedesetljejni popularni glazbeni show u BBC-jevoj produkciji "Top of the pops". Od tog trenutka, audio informacija dobiva novu kvalitetu svojom vizualizacijom. Više to nije značilo samo slušanje najnovijih glazbenih trendova, već i kompletan video proizvod koji je donosio uvid u produkciju video spotova te imidža izvođača.

Paralelno s tim medijskim procesom glazbenog informiranja i educiranja, u Jugoslaviji se razvijala i snažna diskografska produkcija domaćih i licencnih vinilnih i kazetnih izdanja. Albumi najpopularnijih i najnovijih izdanja britanskih bandova u kratkom su vremenu licencno objavljeni u Jugoslaviji, uglavnom preko diskografskih kuća Jugoton, PGP-RTB i ZKP-RTLJ. Tada su prodajni saloni Jugotona i PGP-RTB širom zemlje izgledali nadrealno, jer su na izlozima jedan do drugog visili omoti albuma najvećih jugoslavenskih folk zvijezda, poput Šabana Šaulića, Lepe Lukić, Lepe Brene, Tome Zdravkovića s onima The Beatlesa, Pink Floyda, Led Zeppelina, Duran Durana, Sex Pistolsa i mnogih drugih.

The Rolling Stones ili The Beatles?

Takozvana Britanska invazija iz šezdesetih usmjerena prema Sjedinjenim Državama, imala je svoju refleksiju i na Jugoslaviju i preko pojave prvih specijaliziranih glazbenih časopisa. Koncem šezdesetih i tokom sedamdesetih to je bio časopis Džuboks, kojeg je osamdesetih zamijenio magazin Rock (kasnije Pop Rock).

Prvi broj Džuboksa pojavio se veoma rano čak i za zapadne liberalne okolnosti, još 3. svibnja 1966. godine, a u njegovoj pripremi vodio se pravi

mali rat između urednika tko će biti na naslovnoj strani prvog broja. Prema sjećanju tadašnje urednice časopisa Višnje Marjanović, u redakciji se vodila velika rasprava da li na naslovnici prvog broja trebaju biti The Beatles ili The Rolling Stones. Na kraju je prevagnulo mišljenje koje je bilo naklonjeno The Rolling Stonesima.

“Prvo izdanje s Rolling Stonesima na naslovnici odmah je rasprodalo časopis. Dan nakon izlaska, izdanje niste mogli pronaći nigdje na tržištu u Jugoslaviji. Postojala je velika glad i potreba za takvim časopisima” – mnogo godina kasnije svjedočila je Marjanović.

Kako Džuboks, a tako kasnije i Rock magazina, bili su i u evropskim okvirima vrlo kvalitetni glazbeni časopisi, pod utjecajem, ali s približnom razinom kvalitete, londonskih New Musical Expressa i Melody Makers, ali i puno progresivniji od glazbenih teens magazina, koji su u to vrijeme izlazili u Zapadnoj Evropi poput Bravo, Pop Rock, Pop Corn i drugih.

Jugoslavenski glazbeni časopisi imali su i svoje stalne ili povremene dopisnike, suradnike i fotoreportere u Londonu (Svetislav Saša Stojanović, Branislav Brian Rašić, Jadranka Janković, Petar Peca Popović), koji su u svakom novom broju donosili ekskluzivne intervjue s poznatim britanskim pop i rock glazbenicima, izvještaje s koncerata i ljetnih open air festivala, ilustrirane ekskluzivnim stage fotografijama. Mlađim generacijama je vjerojatno nepoznato, da su u to vrijeme za jugoslavenske medije intervjue dali John Lennon, Elton John, David Bowie, Freddie Mercury, Paul McCartney, Simon Le Bon, Brian Ferry, Annie Lennox, Mick Jagger, Ozzy Osbourne, David Gilmore, Pete Tausen, Malcolm McLaren i mnogi drugi.

Svaki centar sa svojim senzibilitetom

Tako stvoreni kulturni ambijent bio je bitan za razvoj jugoslavenske pop scene. Ivo Robić, poznat kao jedan od prvih pop pjevača u bivšoj Jugoslaviji, postao je i njezina prva međunarodno priznata zvijezda, kada je krajem 50-ih otišao u Njemačku, gdje je ostvario uspješnu međunarodnu karijeru (13. mjesto na američkom Billboardu “Hot 100” i 23. mjesto u Velikoj Britaniji). Malo je poznato da je Robić bio prvi i originalni izvođač poznate pjesme “Strangers in the Night” Berta Kaempfertra, koju je kasnije otpjevao čuveni Frank Sinatra.

Urbana legenda kaže da je početkom 1960-ih Ivo Robić, nakon što je vidio nastup jednog boy banda iz Engleske u Top Ten Clubu u Hamburgu, danima uvjeravao Kaempfertra, koji je bio agent diskografske kuće Polydor, da pomogne mladim momcima u njihovim karijerama. Kaempfert je prihvatio prijedlog i zahvaljujući tome grupa je angažirana za snimanje s tada popularnim Tonyjem Sheridanom. Mladi band se zvao The Beatles.

Desetljeće i pol kasnije, pojava punka u Velikoj Britaniji imala je promptnu reakciju i u Jugoslaviji – jugoslavenska punk scena počela se progresivno razvijati krajem sedamdesetih. Novi val sa svojim podžanrovima glam pop, synth pop, novi romantizam početkom osamdesetih imao je svoj odsjaj i u Jugoslaviji. Glavni gradovi republika kao da su se podijelili prema svom glazbenom senzibilitetu: Ljubljana je bila središte punk scene, Zagreb i Beograd novog vala, Sarajevo je artikulovalo vlastiti autentični stil, nazvan novi primitivizam, dok je Skoplje, pod utjecajem britanskih gothic i indie bandova, inovirao tzv. ortodoksnu pop s prakticanjem crkveno-bizantskog stila pjevanja i muziciranja.

Svjetski najpoznatiji jugoslavenski bend iz tog vremena, Laibach, bio

je samo vrh te kvalitete, koja je, unatoč jezičnoj barijeri za jugoslavenske bandove, po mnogo čemu pravila jugoslavensku glazbenu scenu, nakon britanske, možda i najkvalitetnijom u Evropi. Ne zaboravimo da je to bilo vrijeme kada su Francuskom dominirali šansona i Yves Montand, u Italiji kancona i San Remo, u Njemačkoj šlageri i Oktoberfest, a u Jugoslaviji se stvarala glazba kao odraz britanskog popa, punka i rocka.

Nekoliko desetljeća kasnije, ta je kvaliteta potvrđena i izjavom njemačkog publiciste i novinara Rolanda Cechnerera, koji je ocijenio da je Jugoslavija imala pop kulturu i punk mnogo prije Zapadne Njemačke, te da su zato na Jugoslaviju gledali sa zavišću.

Avangardnost i prije Zapada

Zvuči neobično, ali dok je britanski film „Paklena naranča“ bio kritiziran i zabranjivan od etički puritanske britanske javnosti, on je bez problema bio prikazivan u kino dvoranama diljem Jugoslavije, a u novogodišnjem prime-timeu, krajem sedamdesetih, emitiran je i na jugoslavenskoj televiziji.

No, ono što je značajnije napomenuti je da je godinu dana prije nego što je Stanley Kubrick snimio kulturni film, takozvani jugoslavenski crni val dobio još jedno remek-djelo, film Jovana Jovanovića „Mlad i zdrav kao ruža“ sa brutalnom glumom Dragana Nikolića, kao alter ega Malcolm McLarenu iz Paklene naranče (ili obrnuto !?), koji se na sličan način bavio nezadovoljstvom i buntom mlade generacije, ali u distopijskoj imaginaciji socijalizma.

Isto tako, transvestitski nastup Olivera Mandića u glazbenoj emisiji Beograd by night scensko-medijski je prethodio nekoliko godina prije pojavljivanja Boy Georgea i Culture Club. To je pokazatelj da je tadašnja jugoslavenska pop kultura u nekim segmentima bila i korak ispred u svojoj avangardnosti u odnosu na zapadnu.

Indirektno, ova otvorenost Jugoslavije za britansku popularnu glazbu utjecala je i na ostale komunističke zemlje iz tzv. Istočnog bloka, čijim je građanima bilo zabranjeno putovati na Zapad, ali su svako ljeto dolazili na odmor na Jadransko more u socijalističku Jugoslaviju. Pri povratku kući nosili su sa sobom mnoga jugoslavenska licencna izdanja ploča i kazeta britanskih bandova, ali i domaćih grupa kao što su Idoli, Film, Prljavo Kazalište, Parni valjak, Električni Orgazam, Bijelo dugme. Tribute izdanje Jugotonove kompilacije, otpjevano na poljskom jeziku, i danas je jedno od najslušnijih na poljskim radijskim postajama, a poljska verzija Maljčiki redovito se može čuti na ozvučenju i u poljskim supermarketima u Londonu.

Stoga, može se reći da je britanska zabavna glazba i njezin utjecaj na jugoslavensku glazbenu scenu imala puno širi društveni značaj od zadovoljenja samo glazbenih i kulturnih interesa i potreba domaćeg stanovništva. Sve to je također pridonijelo i stvaranju alternativnog svjetonazora i svijesti kod mnogih mladih generacija iza Željezne zavjese, koje su početkom devedesetih bile ključni čimbenik društvenih promjena i demokratizacije u Istočnoj Evropi. I mladi ljudi iz Bugarske nisu bili iznimka od onoga što bismo mogli nazvati „Jugoslavenskom invazijom“ na Istok, iako danas oficijelna Bugarska u svojoj političkoj i kulturnoj agresiji na Sjevernu Makedoniju traži da se period socijalizma u Jugoslaviji osudi kao represivan, isto kao što je bilo i vrijeme fašizma u Drugom svjetskom ratu. No, to je tema za koju sam već pisao u tekstu „Sjeverna Makedonija između veta Bugarske i pružene ruke prijateljstva Srbije – Ucjene i licemjerje“, objavljenog u Prosvjeti broj 166.

UZ PREDSTAVU „SOLO“ NINE RAJIĆ KRANJAC

SPEKTAKL UPISAN U IDENTITETE

Čefur, točnije čefurka, je i Nina Rajić Kranjac, rođena u Beogradu 1991., danas velika slovenska kazališna zvijezda koja je na ovogodišnjem BITEF-u podijelila Veliku nagradu što je velik uspjeh ne samo za slovensko kazalište, koje je već imalo velikih predstavnika i zasluženih nagrada na tom festivalu, nego i za nju, iako uopće nije neprepoznata i nenagrađivana u Sloveniji

PIŠE: **Igor Ružić**

Ako se zna da je riječ o slovenskoj redateljici, još uvijek mladoj nadi nacionalnog, ali i ne više samo nacionalnog teatra, guglajući Ninu Rajić Kranjac čovjek bi mogao napraviti pogrešku, i očekujući slovensko prezime u tražilicu upisati Rajić. Naravno, rezultati bi bili isti, algoritmi su već odavno pametniji od nas, ali pogreška je ipak izvana, iz pedagoških razloga. Ta mala razlika ono je zbog čega su stanovnici Slovenije početkom devedesetih imali problema jer nisu imali pravo na postojanje. Čuveni „izbrisani“ bili su svi koji nisu, jednostavno i slikovito, „sa č“, i njima se događalo da im gotovo službenica u pošti ima pravo na licu mjesta prerezati dotad važeću osobnu iskaznicu. Sličnih vrsta bezobrazluka bilo je i drugdje, i puno, puno gorih stvari, ali neki se i te male (ili manje) traume još uvijek sjećaju. Postoji nekoliko danas već sredovječnih i danas punopravnih Slovenaca koji zbog te pljuske ni dan-danas nemaju osobnu iskaznicu. Pasoš da, ali osobnu ili ličnu, ne. O slučaju je napravljena i predstava, režirao ju je Oliver Frljić u Prešernovom gledališću u Kranju 2013., i još tada je bilo govora kako mnogi problemi uzrokovani ljudima s pogrešnim prezimenima ili nedostatnom dokumentacijom početka devedesetih, i dalje nisu riješeni. Kasnije je Goran Vojnović, još jedan „na č“, napisao roman „Čefurji raus!“ i proslavio se njime, a i posredno „popularizirao“ taj izraz iz naslova koji danas kola regijom za sve nepripadne i polupostojeće, ali i za one punopravne koji većini nisu po volji. Čefur, točnije čefurka, tako

je i Nina Rajić Kranjac, rođena u Beogradu 1991., danas velika slovenska kazališna zvijezda koja je na ovogodišnjem, 56. Izdanju Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala BITEF-a, podijelila Veliku nagradu s nizozemskim koreografom Janom Martensom. Velik je to uspjeh ne samo za slovensko kazalište, koje je već imalo velikih predstavnika i zasluženih nagrada na tom festivalu, nego i za nju, iako uopće nije neprepoznata i nenagrađivana u Sloveniji. Nagrada je višestruko važna zbog višestrukog, višeslojnog konteksta, kako same predstave tako i činjenice da je igrana upravo u njezinom rodnom gradu. Pritom to nipošto ne znači, niti smije značiti, da je svim tim metakazališnim okruženjem njezina režija i njezino autorstvo manje važno, vrijedno i kvalitetno.

Kao jedna od najnagrađivanijih u redateljskom poslu u Sloveniji, Nina Rajić Kranjac dobitnica je nagrada gotovo od početka studiranja na ljubljanskoj AGRFT (Akademiji za kazalište, radio, film i televiziju). Među prvim uspješnicama, nagrađena i kao najbolja studentska predstava u Sloveniji 2012., bile su Čehovljeve „Tri sestre“, i već je tada bilo jasno da je riječ o redateljici s viškom imaginacije i zaigranosti i ludila. Oslobođena, ali ne naivno kako to studentske predstave već znaju biti, nego promišljeno, konceptualno zadana u *off* prostoru (u Mariboru je na nacionalnom festivalu Borštnikovo srečanje igrala u praznim dvoranama nekadašnjeg oficirskog kazina na samom Starom mostu), postala je *mund* propagandom jedna od gotovo najvažnijih i nezaobilaznih stavki programa, iako izvan službene nacionalne konkurencije i u terminu gotovo matineje. I sami su izvođači bili začuđeni činjenicom da se za tih nekoliko izvedbi zainteresira-

la i međunarodna publika, uobičajeni novinari, kritičari i programatori, ali i članovi žirija). Bilo je nešto jednostavno i drsko u tim „Trima sestrama“, što su mnogi otpisali kao tipičnu kazališnu mladost, ali zanimljivo je bilo poštovanje i vjera koju su mladoj i intenzivnoj redateljici dali i stariji profesionalci kojima nipošto nije bilo ispod časti igrati u studentskoj produkciji.

Oslobođena, ali ne naivno kako to studentske predstave već znaju biti, nego promišljeno, konceptualno zadana u off prostoru u Mariboru je na nacionalnom festivalu igrala u praznim dvoranama nekadašnjeg oficirskog kazina na samom Starom mostu

Nakon Čehova, Nina Rajić Kranjac bavila se mnogim i raznovrsnim autorima: od Simone Semenič, s „1981.“, predstavom koja je gostovala u Zagrebu na festivalu Akademija u sklopu gornjogradske ljetne Scene Amadeo, preko Carriera i Brooka i njihovog „Sabora ptica“ u ljubljanskom kazalištu GLEJ, za koji je dobila i nagradu na sarajevskom festivalu MESS kao najbolja mlada redateljica, do Brechta. Kad je ušla u profesionalni redateljski život nije promijenila raznorodnu poetiku, koja može progutati i nešto klasičnije poput Mileta Koruna, slovenskog kazališnog doajena, ali i Larsa von Triera i njegove „Idiote“, pa onda opet i Poljaka Tadeusza Słobodzianeka i njegov „Naš razred“, nedavno postavljen i u Dramskom kazalištu Gavella. Za slovensko-hrvatske kazališne veze bitno je i da je upravo ona postavila slovensku praižvedbu „Krijesnica“ Tene Štivičić u ljubljanskom Mestnom gledališću (Gradskom kazalištu). I u toj je predstavi, koja prati tekst i njegovu razvedenu strukturu ljudi izbuljenih u životu, a metafora za taj život je zračna luka zaustavljena vremenskim neprilikama, Nina Rajić pokazala kako i instituciju poput nešto konzervativnijeg MGL-a može isprovocirati na spektakl ali i da sama može pronaći, prepoznati ili upisati spektakl i u tako intimnoj, razvedenoj i na pojedince, ili parove, fokusiranoj drami.

U pandemijskoj 2020. došla je i do čuvene ljubljanske Drame, što je uobičajen hod po institucijama koji slovenski redatelji uredno prolaze na putu do uspjeha i profesorske pozicije, ili vječnog putnika između Celja, Maribora, Ptuja, Nove Gorice, Kopra i ponovno – Ljubljane. I u Drami je Nina Rajić Kranjac napravila neočekivano na temelju dramskog teksta

libanonsko-kanadskog autora, redatelja i glumca Wajdija Mouawada „Požari“. U Hrvatskoj se njime još nitko nije bavio, ali jesu u Bosni i Hercegovini, što je možda i razumljivo, dok je široj publici i njegovo ime, ali još više taj naslov iz 2003., poznatiji kao predložak za istoimeni film Denisa Villeneuvea koji je izišao sedam godina kasnije. Zamršena priča o identitetima pomiješanim u libanonskom građanskom ratu, koji je trajao toliko da su obitelji uspjele zaboraviti na sebe i svoje članove, spojena s klasičnim prepoznavanjem desetljećima kasnije, pa onda još i potragom za istinom koja je gotovo žanrovska, jasna je udica za sve koji su spremni na kazališni izazov, ali Nina Rajić Kranjac stvari je u toj predstavi dovela do vrhunca. U smislu interpretacije i u smislu onoga što bi kazalište prvenstveno trebalo biti: nadgradnje, kako života tako i dramskog teksta, a ne ilustracija ili imitacija. Mouawad, koliko god zanimljiv kao autor, pati od želje da baš sve kockice koje je stvorio i posloži, a pritom se i igra žanrovima, ali prije znanstvenički minuciozno nego umjetnički oslobođeno. Možda bi i točnije bilo ustvrditi da je njegov primarni impuls prozni, romaneskni, no on jest dramski autor koji je u stanju ostaviti i pokoju otvorenu pukotinu. Slovenska redateljica pronašla ju je, a nije je bilo ni tako teško naći. „Požari“ su priča o izgubljenom djetetu koje kao mučitelj siluje svoju majku koja onda djeci tako napravljenom treba dopustiti da sama otkrije svoju „tajnu postanka“, i to vraćajući se iz ugodnog azila u zemlji prvog svijeta ponovno u prašinu i rane svoje(?) građanskim ratom razorene pradomovine. Čitajući tragove i upute koje je majka ostavila prije smrti, oni zaista i dođu do istine, ali pritom, i u tekstu i u filmu, ono prvo dijete koje postane zločinac, ostaje nerasvijetljeno. Ne bi to u dramskoj književnosti bilo prvi put da antagonist, zavjerenik i/li zločinac, oстане nijem, treba se samo sjetiti Shakespeareovog Jaga u „Othellu“, ali Nina Rajić Kranjac u tome je vidjela mogućnost kazališne kvintesencije. U ulogu tog čovjeka rasutog identiteta dala Marku Mandiću, glumcu s tisuću lica i bez ijedne inhibicije, kako u verbalnoj tako i u tjelesnoj ekspresiji. Rezultat je predstava koja više-manje spektakularno prati tekst sve do velikog finala, koje traje koliko god želi trajati, u kojem Mandić pokušava i zaista biva sve: od apsolutne žrtve do apsolutnog zlotvora. Pritom je manje važno što je sve on u stanju izvesti, u što se nekoliko puta mogla uvjeriti i zagrebačka publika preko, uglavnom, domaćih ili gostujućih režija Ivce Buljana, nego prostori značenja koje otvara njegova, od strane redateljice ipak strogo nadzirana improvizacija.

Sastavnice tog finala svojevrsni su uvod u predstavu „Solo“, koja je podijelila Veliku nagradu ovogodišnjeg BITEF-a, jer ono vrlo vjerojatno svojevrsni zametak i predstave i načina kako je zamišljena, stvarana i na koji na koncu, uvijek malo drukčije, živi. Redateljskog „plafona“ koji predstavlja rad u ljubljanskoj Drami Nini Rajić Kranjac je potpuno jasan, i zato je sama počela raditi predstavu izvan institucija, samo s organizacijom Maska kao producentom u prostoru nazvanom Nova Pošta koji je svojevrsni izvedbeni laboratorij koji zajedno drže Maska i Slovensko mladinsko gledališće, gotovo bez obaveza. Okupila je ekipu suradnika s kojima je „kliknula“ u ranijim projektima (Nataša Keser, Benjamin Krnetić, Marko Mandić) i krenula, nimalo slučajnom frazom, „grlom u jagode“. Jagode su zastale u grlu dolaskom pandemije, višemjesečnog zatvaranja svih kazališta u Sloveniji, i besposlenim je izvođačima i autorima željnim kreacije dugi rad na onome što će postati „Solo“ bio i odmor i lijek i razlog za život veći od života. Rezultat je antispektakularni spektakl čiji je, grubo rečeno, obračun

redateljice sa samom sobom prvi, a s kontekstom, ne samo kazališnim, drugi dio. Nakon nadrealnog uvoda, kad publiku okade tamjanom kako bi je pročistili, u relativno klasičnoj podjeli na gledalište i prostor izvedbe, redateljica u glavnoj, svojoj ulozi na specifično se intenzivan način predstavlja i ogoljuje do trauma, strahova, ljepših i manje lijepih detalja osobne, obiteljske i umjetničke biografije, ističući pritom da publika svjedoči njezinom „oproštaju“, posljednjoj predstavi u karijeri. To nije smišljena propaganda, nego prenošenje trenutka očaja pri radu na njoj, ali i odgovor na zadatak principa koji redatelje/ice u manjim kulturama tjera da uspjeh institucionaliziraju i time se umjetnički i/li društveno kastriraju. Egzaltirana, multitalentirana i na egomanijačkom tripu, redateljica predstavlja „sebe“ bespoštedno, ostavljajući publici da procijeni što je istina i treba li je uopće tražiti. Drugi dio predstave igra na otvorenom, kao na obiteljskom pikniku s roštiljem, ajvarom i pivom, u kojem sad već ozbiljno „ufurani“ izvođači ponavljaju svoje fiksirane improvizacije nastale na temelju zajedničke fascinacije srpskim komedijama i filmovima „crnog talasa“. Kao što je to prvi dio predstave, i ovaj ima identitetsku potku jer pored redateljice, i svi ostali izvođači su „čefuri“, ljudi miješane krvi i identiteta, oni koji tu činjenicu mogu nositi kao svoju vrlinu, kvalitetu ili tek sreću. Suluda zezancija oko obiteljskog stola, s publikom u neposrednoj blizini, a koja se vrti oko smrti neimenovanog „teče“ (tétka), može biti i aluzija na bivšu državu ili njezinog velikog vođu, može biti metafora o smrti svijeta, a možda je i sasvim osobna trauma iz koje je nastala predstava rijetke energije i zaigranosti. Kad Nina Rajić Kranjac na njezinom kraju razvije cijelo jedro i pokušava svim silama jednostavno odletjeti ili barem nestati, u originalu šestosatno a na gostovanjima četverosatno orgijanje može doći svome kraju, ali samo naizgled.

**Tako priznato i otvoreno,
nemilosrdno i prijateljsko
uvjeravanje o tome
koliko je tanka granica
između kazališta i zbilje,
zadatosti i improvizacije
ili identiteta – svakog, a
pogotovo nacionalnog –
rijetko se viđa. U Zagrebu,
Ljubljani, i Beogradu**

Tako priznato i otvoreno, nemilosrdno i prijateljsko uvjeravanje o tome koliko je tanka granica između kazališta i zbilje, zadatosti i improvizacije ili identiteta – svakog, a pogotovo nacionalnog – rijetko se viđa. U Zagrebu, Ljubljani, i Beogradu.

“PROSVJETA” I OVE GODINE ORGANIZIRALA DANE SRPSKE KULTURE

NIKAD DUŽI, NIKAD SADRŽAJNIJI

Dani srpske kulture svojim sadržajima proširili su se i na Sisak, Slavonski Brod, Vukovar, Daruvar, Karlovac i Umag, a kao ovogodišnji uspjeh ističe se i otvaranje srpske zajednice značajnom broju Zagrepčana preko nove “Prosvjetine” dvorane u kojoj je održan veliki dio programa

PIŠE: **Nenad Jovanović**

Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta” već niz godina organizira Dane srpske kulture kako bi svim dobronamjernim i zainteresiranim građanima predstavila umjetnike iz Beograda i Srbije, ali i ukazala na povezanost umjetnika ovih prostora. Ove godine vrlo ambiciozno zamišljena manifestacija pokazala se kao pun pogodak; za razliku od ranijih godina kad je bila ograničena na Zagreb i Rijeku, ovogodišnji Dani srpske kulture, koji se odvijaju pod geslom “Veze Zagreb-Beograd” podsjećajući na bogate stogodišnje veze umjetnika i intelektualaca okupljenih oko istovjetnih svjetonazora i ideja, svojim se sadržajima proširila i na Sisak, Slavonski Brod, Vukovar, Daruvar, Karlovac i Umag. Sve su to gradovi u kojima djeluju podobori “Prosvjete” i koji su, sudeći po pokazanom odazivu, željni ovakvih kvalitetnih događaja. Isto tako bitno je da su Dani srpske kulture, a preko nje srpska zajednica, značajnom broju Zagrepčana otvorili novu “Prosvjetinu” dvoranu u Preradovićevoj, a zahvaljujući partnerstvu sa gradskom institucijom Kulturno-informacijski centar i drugim kulturnim ustanovama, urasli u kulturno tkivo i prostore Zagreba. A mnogo toga govori i dužina trajanja manifestacije, od 7. novembra kad je upriličeno otvaranje izložbe “Tabula rasa no.1” do 17. decembra kad je na rasporedu zagrebačkog kazališta Komedija predstava “Tko je ubio Dženis Džoplin”.

– Ovogodišnji Dani odvijaju se na temu “Veze Zagreb – Beograd”, pri čemu se ističu najvažniji avangardni časopis s naših prostora *Zenit* iz 20-

ih godina prošlog stoljeća, te 80. obljetnica smrti slikara Save Šumanića. Nužno je ponovo uspostavljati veze prekinute ratnim događanjima i kulturnim politikama novonastalih država – ističe organizatorica DSK-a i kustosica “Prosvjete” Davorka Perić, ističući da na samoj izložbi učestvuje 30-ak umjetnika iz oba grada, dok je broj uključenih autora i drugih učesnika DSK-a mnogo veći.

– Ova manifestacija nije samo iznimno bitna za srpsku zajednicu u Zagrebu i Hrvatskoj, nego i za ukupnu umjetničko-kulturnu zajednicu našeg grada. Veliko mi je zadovoljstvo vidjeti stvaranje programske suradnje npr. između “Prosvjete” i KIC-a. – Manjinska kultura nije vezana isključivo za manjinske prostore, nego ulazi u tkivo grada i u druge kulturne centre. Zato mi je drago da se naglašava veza Beograda i Zagreba koja, bez obzira na politička strujanja uvijek postoji i očito pokazuje rezultate – ocijenila je zagrebačka pročelnica za kulturu Emina Višnić.

– U sjeni razornih ratova i pokušaja nacionalističkih elita da onemoguće kulturnu razmjenu između dviju zemalja, konzumacija hrvatskog kulturnog sadržaja u Srbiji i srpskog u Hrvatskoj za pojedinca, nije predstavljala tek odraz njegovog osobnog stava, već je davala doprinos suradnji nasuprot destruktiji i mržnji. Ta je publika, zajedno s istaknutim kulturnim pojedincima i umjetnicima, bila jedan od lučonoša normalizacije hrvatskih i srpskih odnosa, i prije nego što je taj proces započeo u sferi javnih politi-

ka. Za publiku i za umjetnike ti odnosi nikad nisu ni bili prekinuti – smatra potpredsjednica Vlade RH Anja Šimpraga koja je i otvorila uvodni događaj Dana.

Osim izložbi u Preradovićevoj i galeriji Forum u obližnjoj Teslinoj ulici koji su obilježili kulturne veze dva grada i dva društva, pažnju publike izazvali su i drugi programi. Recimo, Blind date, susreti i razgovori dvoje književnika iz raznih sredina koje je osmislio pjesnik Marko Tomaš. Prvo su razgovarali Goran Vojnović iz Slovenije i Monika Herceg, nakon njih je beogradski pjesnik Zvonko Karanović razgovarao s prevoditeljicom i književnicom Đurđicom Čilić, a onda i Sven Popović i Ognjenka Lakićević, autorica više zbirki pjesama iz Beograda.

Drago mi je da se naglašava veza Beograda i Zagreba koja, bez obzira na politička strujanja uvijek postoji i očito pokazuje rezultate, ocijenila zagrebačka pročelnica za kulturu Emina Višnić

– Kad sam vidio da su opća tema ovogodišnjih Dana pokidane veze između gradova i ljudi, učinilo mi se zanimljivim da probam naći neke pisce koji se ne poznaju i da ih suočimo kako bi se upoznali pred ljudima – rekao je Marko Tomaš.

Što se tiče filmskih događaja u Dokukinu KIC, filmska kritičarka Diana Nenadić održala je predavanje o eksperimentalnom filmu u Jugoslaviji, uz naglasak na filmske veze Beograda, Zagreba i Splita. Govorila je o Dušanu Makavejevu, Ivanu Martincu i Vjekoslavu Nakiću koji su mijenjali radne i životne sredine. Prikazan je i film “Heroji radničke klase” Miloša Pušića, publika je u selekciji Dine Pokrajac gledala četiri filma – “Rampart” Marka Grbe Singha, “Dugo Resu” Dragana Protića Prote i Vladimira Šojata kao članova beogradskog kolektiva Škart, “Pejzaže otpora” Marte Popivode i “Korene” Tee Lukač.

U dvodnevnom ciklusu prikazivanja filmova najživlje je bilo na projekciji filma “Duga resa” koji govori o resama na tepisima, ljudima i njihovoj zaokupljenosti ispreplitanjem, zaplitanjem i rasplitanjem resa. U filmu se susreću brojni istaknuti kulturni radnici od Arsena Dedića, Marka Brecelja i Špire Guberine, preko nekadašnjih sindikalaca i radnika u penziji tvornice u Dugoj Resi pa do domaćice Milice Savić Mice. Njena je strast izrada ukrasa od resa i navlaka za kvake, jasno s resama, te njihovom gerilskom postavljanju po komšiluku.

Program vezan uz kazalište, ples i muziku bio je svakako prostorno najrazuđeniji. Tako je u Rijeci organizirana izložba “Sonja Savić – devojka iz grada” kao i koncert Bilje Krstić i Bistrik Orkestra. Izložba o Sonji Savić (1961. – 2008.) postavljena je u atriju Hrvatskog kulturnog doma na Sušaku gdje su posjetitelji mogli vidjeti panoe s fotografijama i pričama o Sonji te doznati zanimljivosti o ulogama koje je tumačila. Dana 26. novembra u Dječjem kazalištu “Branko Mihaljević” u Osijeku održan je

koncert Ansambla narodnih igara i pjesama “Veselin Masleša” iz Banja Luke i Ansambla narodnih igara SKD “Prosvjeta” Vukovar. Daruvarska i vukovarska publika imale su dvije zadnje novembarske večeri priliku uživati u odličnoj kazališnoj predstavi “Noć bogova” autora Mire Gavrana, u režiji Marka Manojlovića, uz glumu Vojina Četkovića, Nebojše Ilića i Dejana Lutkića. Dupke puna dvorana zagrebačkog kazališta Kerempuh bila je i u Zagrebu gdje je 28. novembra izvedena antiratna monodrama “Knjiga o Milutinu” rađena po knjizi Danka Popovića u kojoj glumi Nenad Jezdić iz Zvezdara teatra u ulozi Milutina. Zadnje novembarske večeri u punoj dvorani kazališta KNAP (Kultura na Peščenici) odigrana je predstava “Dr. Ausländer (Made for Germany)” režisera i autora koncepta Bojana Đorđeva u izvođenju Bitef teatra i Jugoslovenskog dramskog pozorišta iz Beograda. Predstava koja tematizira iskustvo ekonomskih migracija i pokušava uspostaviti priču o njihovom kontinuitetu, a u kojoj se kao glavni akteri pojavljuju medicinski radnici koji, bez obzira na stupanj obrazovanja i godine života, uče jezik i idu u zemlje njemačkog govornog područja – Njemačku, Austriju i Švicarsku, nagrađena je velikim aplauzom i pozitivnim reakcijama gledalaca.

Kako je opća tema ovogodišnjih Dana pokidane veze između gradova i ljudi, učinilo mi se zanimljivim da probam naći neke pisce koji se ne poznaju i da ih suočimo kako bi se upoznali pred ljudima, rekao je Marko Tomaš

A u Sisku, Karlovcu i Umagu, Tihomir Stanić, čest gost Prosvjete, izveo je monodramu “Na Drini ćuprija”, dok je za 10. decembar u Slavenskom Brodu predviđen nastup Etno grupe Iskon. Zatvaranje izložbe “Tabula rasa no.1” uveličava i nastup Ane Đurić Konstrakte.

A kako smo s Davorkom Perić počeli, s njom ćemo i završiti. – Mogu reći da su za razliku od drugih izložbi koje su obično posjećene na dan otvaranja, dok ostalih dana ljudi kaplju, izložbe u okviru Dana srpske kulture bile stalno posjećene. Velik interes pokazan je i za stručna vodstva, a dobro su bili posjećeni i ostali programi – književni, filmski gdje je broj gledalaca varirao, a naročito kazališni, kako u Zagrebu, tako i u drugim gradovima. Programe su posjećivali svi građani Zagreba, što je u velikoj mjeri ostvareno kroz društvene mreže, nezavisne medije i Prizmu na HRT-u. Mainstream mediji nisu pratili događanja, iako smo slali informacije i HRT-u i Hini, i svim drugom kanalima kojima se obavijesti šalju, tako da informacije možda i nisu stigle do najšireg kruga ljudi. Ipak, društvene mreže i portali srpskih institucija, ali i ljudi koji su raznim kanalima dijelili vijesti o posjećenosti i komentirali na svojim profilima, to su bar dijelom nadoknadili. Kulturnu vezu Zagreba i Beograda obradili smo kroz različite programske cikluse koji su prikupljali publiku iz specifičnih različitih kulturnih krugova i kulturnih područja, tako da je svatko mogao pronaći nešto sebe – zaključila je Perić.

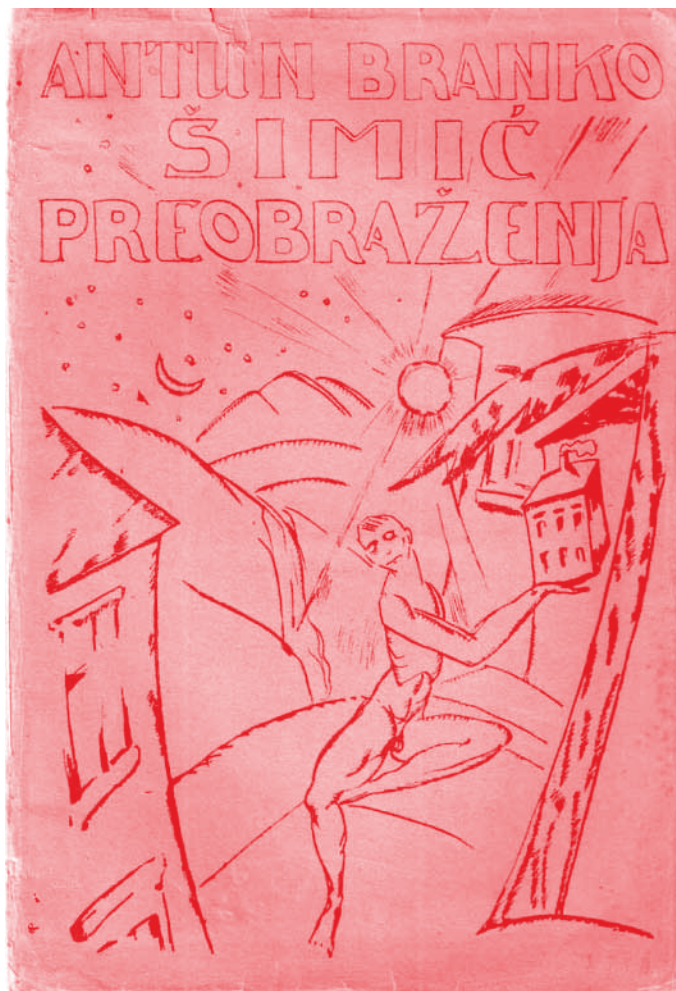
SAVA ŠUMANOVIĆ I DIMITRIJE BAŠIČEVIĆ MANGELOS NA IZLOŽBI „TABULA RASA NO.2“ U GALERIJI FORUM

KAD SA SMRČU NISI NA RATNOJ NOZI

Središnji likovno-umjetnički sadržaj Dana srpske kulture bio je obimni i ambiciozni izložbeni diptih *Tabula rasa No.1 & No.2*, čiji koncept za SKD "Prosvjeta" potpisuju povjesničarka umjetnosti i kustosica Davorka Perić te voditelj Instituta *Tomislav Gotovac* Darko Šimičić; a izložbe su bile postavljene u galerijskom prostoru Prosvjete i Forumu

PIŠE: **Bojan Krištofić**

Kulturna razmjena između Zagreba i Beograda, neprekidno prisutna različitim putovima, usprkos većim ili manjim preprekama tokom desetljeća, izrijekom je uzeta za naslovnu temu ovogodišnjih Dana srpske kulture u organizaciji Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta". *Veze Zagreb–Beograd* bile su zajedničko ime izvanredno bogatog kulturnog programa, koji se od 7. studenoga do 10. prosinca, pored Zagreba, odvijao i u Daruvaru, Karlovcu, Sisku, Slavonskom Brodu, Umagu i Vukovaru, a obuhvaćao je likovne, filmske, literarne, kazališne i diskurzivne sadržaje, s vrlo brojnim sudionicima i uzvanicima, kako gostima iz Srbije i Beograda, tako i akterima lokalnih kulturnih scena u istaknutim gradovima, s naglaskom na Zagreb. Središnji likovno-umjetnički sadržaj bio je obimni i ambiciozni izložbeni diptih *Tabula rasa No.1 & No.2*, čiji koncept za SKD "Prosvjeta" potpisuju povjesničarka umjetnosti i kustosica Davorka Perić te voditelj Instituta *Tomislav Gotovac* Darko Šimičić; a izložbe su bile postavljene u galerijskom prostoru Prosvjete u Preradovićevoj 21 (*No.1*), i u jednoj od posjećenijih galerija u središtu grada: Forumu u Tesloj (*No.2*). Ovim ću se tekstom koncentrirati na kritički prikaz izložbe *Tabula rasa No.2* u Galeriji Forum, radi želje da pozdravim konciznost koncepta postava i preciznost njegove izvedbe, te uopće uspješnost ostvarenja zamisli kustosa/ica; što

Ilustracija Save Šumanovića *Preobraženja* (1920.)

je u potonjoj polovici diptiha došlo više do izražaja nego pri izložbenom postavu u Preradovićevoj ulici. Zacrtna sveobuhvatnost čitavog projekta svejednako zaslužuje riječi hvale, tim više što smo u novom, reprezentativnom izložbenom prostoru u središtu grada, imali priliku vidjeti snažnu skupnu selekciju beogradskih i zagrebačkih umjetnica i umjetnika raznovolikih generacija na jednom mjestu, što nije često. No, najvažnije jest, pored podsjećanja na pojedine epohalne umjetničke akcije, performanse i happeninge, čijih izvornih fotografskih i video-dokumenata nije dugo bilo u Zagrebu (Marine Abramović, Tomislava Gotovca, Neše Paripovića i dr.), to što je izložbom predstavljeno i nekoliko novih produkcija: Borisa Burića, Marka Markovića, Kate Mijatović, Zorana Pavelića, Andree Taraš i Vlaste Žanić, autora i autorica koji su sudjelovali u radionici *O prihvaćanju nepoželjnog* u mjestu Lončari u zadarskom zaleđu. Pored istaknutih, izložbe su obuhvatile i umjetničke radove ili dokumente o radu i životu Vane Bora (Vlade Habuneka), Dimitrija Bašičevića Mangelosa, Igora Grubića, Rudolfa von Labana, Ane Maletić, Vlade Marteka, Marka Paunovića i Ivane Rajić, Tome Savića Gecana, Mladena i Svena Stilinovića, Save Šumanovića, Gorana Trbuljaka, kao i umjetničkih grupa, časopisa ili fenomena poput *Zenita* i *Dada100*. Posebno je poticajno i vrijedno, pa će se nastavak teksta usmje-

riti na tu svojevrsnu cjelinu unutar izložbi, zajedničko izlaganje radova ranog modernističkog slikara Save Šumanovića s neoavangardnim autorom *par excellence*, kakav je bio Dimitrije Bašičević Mangelos, u Galeriji Forum.

Zacrtna sveobuhvatnost projekta zaslužuje riječi hvale, tim više što smo u novom, reprezentativnom izložbenom prostoru u središtu grada, imali priliku vidjeti snažnu skupnu selekciju beogradskih i zagrebačkih umjetnika i umjetnika raznolikih generacija na jednom mjestu, što nije često

Unatoč tome što je značajan dio života, školovanja i opusa proveo, ostvario i predstavio javnosti u Zagrebu i Hrvatskoj, a i rođen je u Vinkovcima 1896., Sava Šumanović, kao slikar srpske narodnosti u hrvatskoj sredini, dojam je, još uvijek nije prisutan u mjeri u kojoj njegov rad to zaslužuje, niti se njegove slike šire shvaćaju kao dio korpusa likovne umjetnosti i hrvatske moderne (mada se, primjerice, čuvaju i u Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu). Nedovoljno je poznata i njegova tragična pogibija. Tako, na primjer, Šumanovićeva natuknica u *Hrvatskoj enciklopediji* Leksikografskog zavoda M. Krleža (mrežno izdanje), kao mjesto i datum smrti navodi Srijemsku Mitrovicu 30. kolovoza 1942., ali ne ističe da je s još 150 svojih sugrađana uhapšen u Šidu (gdje je s roditeljima živio tridesetih godina) te odveden u logor u S. Mitrovici, gdje su ga ustaške vlasti strijeljale i pokopale u masovnoj grobnici. *Tabula rasa No.2* čak donosi originalni dokument kojim vukovarski ured Ustaške nadzorne službe javlja Savinoj majci, Persidi Šumanović, na molbu za oslobađanjem sina od 20. listopada '42., da je strijeljan dva mjeseca prije. Taj zlokobni, birokratski jezivi dopis, koji je mračnu obznanu ugurao na papir A4 formata, u postavu je dojmljivo sparen s monumentalnom Šumanovićevom slikom *Milosrdni Samaritanac*, koja pak dominira prizemljem čitave Galerije Forum. Slikar kao da je anticipirao majčino oplakivanje svoje vlastite propasti prikazom Samaritančevog nježnog njegovanja mrtve kristolike figure, tako nježnog i suptilnog da suodnos Samaritanca odjevenog u crveno (spram pastelno zelenoljubičastog pejzaža s planinom i konjem) te golog i mišićavog samrtnog ranjenika, s lakoćom zadobiva homoerotske značajke. Za središte Zagreba – i dalje provokativno, i to na dobrodošao, topao način, podsjećanjem suvremene umjetnosti, kojoj eros donedavno nije bio jača strana, na bolju polovicu hrabrosti ranog regionalnog moderniteta.

Ipak, provodni lajtmotiv većine radova na izložbi u Galeriji Forum, možda u skladu s vremenom u kojem trebamo živjeti, više je smrt nego

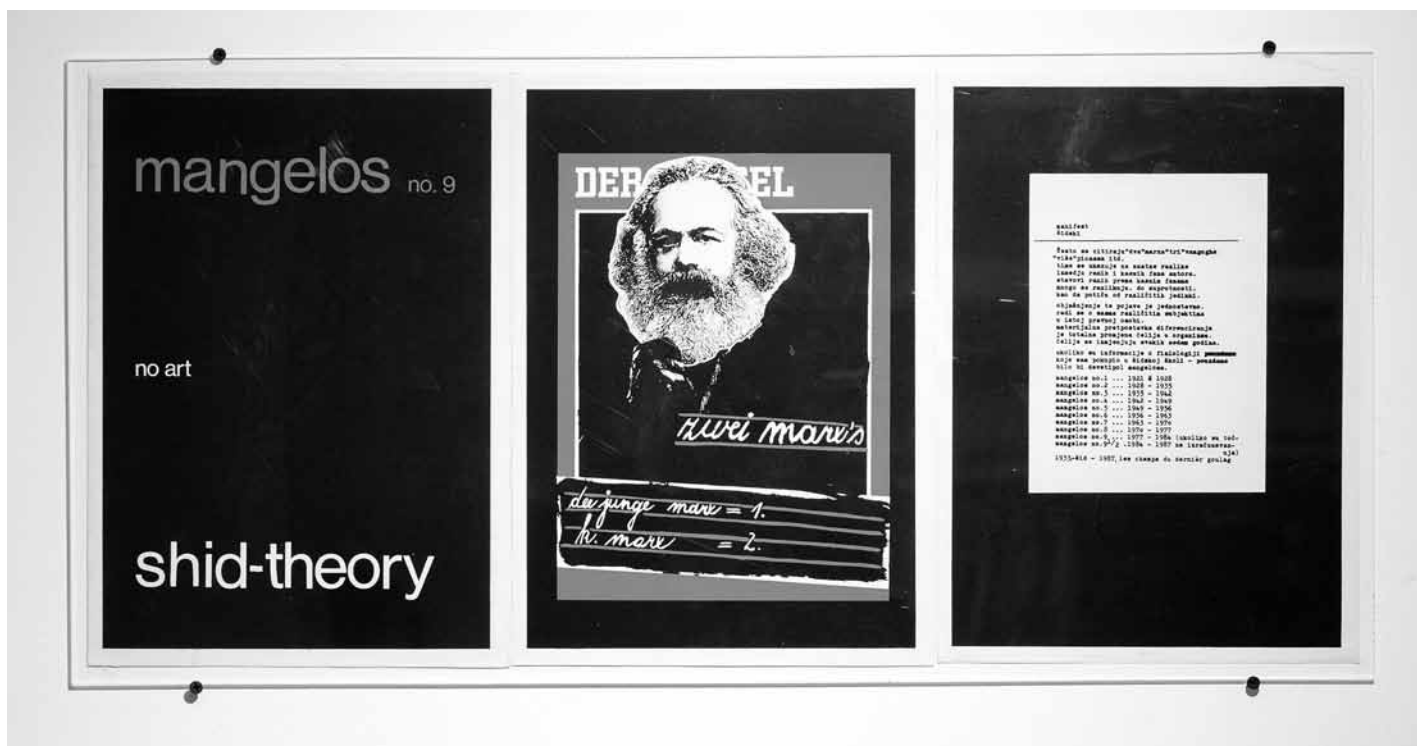
Vlado Martek, iz serije *Jugoslavija*

Zenit, Josip Seissel i drugi

Vlasta Žanić *Pranje suda*, 2022.

Dimitrije Bašičević Mangelos, *Shid-theory* 1978.

Unatoč tome što je značajan dio života, školovanja i opusa proveo, ostvario i predstavio javnosti u Zagrebu i Hrvatskoj, a i rođen je u Vinkovcima 1896., Sava Šumanović, kao slikar srpske narodnosti u hrvatskoj sredini, dojam je, još uvijek nije prisutan u mjeri u kojoj njegov rad to zaslužuje

Ljubav, ili barem ljubav kojoj se zarana nazire kraj. Šumanović je tako ilustrirao prvo izdanje prijelomnih *Preobraženja* (1920.), prerano preminulog Antuna Branka Šimića, stavivši na naslovnici knjige lik što podsjeća na živoga mrtvaca, dok u ekspresionističkoj, postkubističkoj maniri, rastavlja kaligarijevski iskrivljeni i nepopravljivi grad. I *Pejzaž s figurama*, ulje na platnu iz 1921., usprkos nominalnoj idiličnosti odabranog motiva: bezbrižnog kupanja dviju djevojaka u jezeru na planini, zbog zagasite tonske skale i aktova lišenih osobenih crta kao da prenosi ponajprije sjetno, čak i tjeskobno jesenje raspoloženje. Premda ih kronološki dijeli puno više, posjetitelju se čini da mu ugodajno treba samo korak od slika Save Šumanovića nastalih između dva rata do Mangelosovih slika temperom na kartonima,

novinama ili nađenim papirima, kreiranih u rasponu od ranih četrdesetih do kasnih sedamdesetih godina. Možda je svoje *Pasyages de la mort*, m.4 (1942. – 1944.) Mangelos počeo slikati dok je Sava Šumanović skoncavao u Srijemskoj Mitrovici, a možda i nije, no svakako je bio potaknut tamom koju je kao mlad čovjek vidio i osjećao oko sebe. Fascinantne su sigurnost i samouvjerenost kojima je Mangelos, u davno protokonceptualno doba, sam za sebe preveo silinu maljevičevskog suprematizma u materijal na tragu buduće arte povera ili siromašne umjetnosti, što svojim neprekinutim, netaknutim, ali privlačnim crnilom, postaje konstanta jedne kulture, odnosno sleta regionalnih kultura, čije se uzajamne netrpeljivosti i ljubavi ogledaju u Mangelosovim tamama kao u kakvim indiferentnim zrcalima. Sljedeća mu kompozicija *Tabula rasa*, m.5 (1951. – 1956.) sugerira upravo to: kako vrijeme nemilosrdno protječe nepromjenjivim ritmom neovisno o tome gdje umjetnik ili mi sami postavljamo okvir da bismo ga lakše osjetili i predosjetili i time si umišljali da pišemo povijest. Mangelosove slikarije svojim mrakom, združenim s kriптиčnim tekstom, vrijeme prikazuju kao nepregledni bezdan, za kojim se nije pametno osvrutati, niti si utvarati kako bi prošlost doista mogla postati nešto povijesno-iskustveno, nešto kompaktno. Na koncu konca, on natpis *Paysage de la guerre* (m.4, 1942. – 1944.) ispisuje uz beskompromisno zatamnjenje karte Hrvatske i Srbije iz 1070. godine! Ali ta opća opasnost, prema Mangelosu već tako davno na pomolu, ponovo je otklonjena dijalogom između dvije drugačije umjetničke tradicije koje ipak imaju i dodirnih točaka: dok je jedan zazirao od bilo kakvog prikazivanja, opredijelivši se – neoavangardno, na kraju krajeva – za geste i umjetnost sugestije, a drugi je težio istinitosti i uvjerenosti slikarskog izobličena figura i svijeta, oba su smrt na svojim slikama fiksirali s takvom smjelošću i jasnoćom, kao da s njom nisu na ratnoj nozi. A od takvih se uvijek i svugdje može najviše naučiti i najdublje spoznati; najbolje je zajedno i istodobno.

BRANKO VUČIĆEVIĆ: CELOKUPNA DELA / PETA KNJIGA: PREPISKE / FILMSKI CENTAR SRBIJE, 2022.

MOŽDA SE NAĐE MESTO I ZA OVO

„Možda se nađe mesto za ovo“ zbirka je manje-više sačuvanih prepiski s raznim imenima koje su u zasebnim poglavljima razvrstane kronološki, s dodanim kratkim objašnjenjima za snalaženje, no u svojoj osnovi, u čistoj i isključivoj formi knjige pisama

PIŠE: **Željko Luketić**

Peta nije posljednja, jer planirano ih je sedam i u zapanjujućem uredničkom tempu Filmskog centra Srbije nove se već prikupljaju, redigiraju i kolažiraju. Potom dizajniraju i tiskaju, stvarajući brojnim štovateljima Branka Vučićevića (1934. – 2016.) značajnu glavobolju u kojoj ih čak i prodavači na Kupindu već vabe kompletima do sada otisnutih „Celokupnih dela“. Ovaj (ne)službeni nadnaslov rijedak je poduhvat opsežne akcije, koju će pratitelji lika i djela jedinog domaćeg fluxusovca (jugoslavenskog, srpskog i našeg jer granice za njega nisu postojale) morati popratiti akcijom prikupljanja baš svih sedam tomova, dakako, uključujući dva koja će stići i ovog petog koji je netom izašao. U saviježđu Vučićević, čije je postojanje 2016. godine samo izmješteno sa mape Zemlje u neke druge galaksije, ovisno o uvjerenjima onih koji o njemu govore, izbjegnuta je ideja komemoracije i naglašena je zato ona inicijatorska, pa i edukativna, s prvim planom nečega što bi i sam autor nazvao epski „paper movie“ u zoni utjecaja na one mlađe i moguće neupućenije. A to je za opus ovog scenarista, filmskog kritičara, prevoditelja, pisca, vođe neslužbenog kulta avangarde i stalne progresije, moguće i neuobičajen potez, jer sam je Vučićević često izjavljivao „što mi ne ostane u sećanju ne treba mi na budavoj hartiji“. Također valja imati na umu i (neo)dadaističku, fluxusovsku ideju ovog čovjeka koji je dopisujući se sa najznačajnijim imenima svih spomenutih područja još otprije smatrao da njegove „skromne“ akcije najprije trebaju biti anonimne, neponovljive i nezabilježene u tekstovima i slikama.

Je li onda FCS ovim kompletom knjiga prekršio stari Vučićevićev umjetnički zavjet? Nipošto, sam je autor često kritizirao i sebe, pa i svoje prijatelje, odricao se prethodnih stavova nakon neke nove realizacije i usvajao nove, čak pišući i nove tekstove u potpunoj opreci s onim starima.

Zbog te su ga dadaističke potrebe da sve oko sebe preispituje, ponekad ruši i uvijek žestoko kritizira ukoliko to smatra potrebnim voljeli i pratitelji filma i književnosti, znajući da su pohvale ovog kritičara iznimno vrijedne, ali ponekad i ne traju dugo. Sve dok ne prepozna nešto novo i ideju iz formata knjige, poput dragog mu Waltera Benjamina, skрати na letak. Tako se sjajan filmski kritičar Vučićević, pionir elokvencije i enciklopedija avangarde, već 60-tih godina odrekao filmske kritike smatrajući je nepotrebnom i beskorisnom. To dakako nije značilo i odricanje od ljubavi prema filmu, koju je posljednjih desetljeća sve više modificirao u svoju novu djelatnost. Njegova tvrdnja „Sve je film“ postala je „Sve je dizajn“, a upravo usred jednog takvog posla, uz one prevodilačke po kojima je također bio poznat, snašla ga je i smrt. Odjeknula je jako i rastušila mnoštvo ljudi na koje je utjecao, od Nenada Polimca čije je tekstove volio, do Hrvoja Hribara čiju je borbu u HAVC-u za zanimanjem i podrškom pratio. Ovo potonje kao i niz drugih kontekstualnih veza Branka Vučićevića može se iščitati iz jedne od najzanimljivijih, gotovo eksperimentalnih knjiga FCS-ovog serijala.

„Možda se nađe mesto za ovo“ zbirka je manje-više sačuvanih prepiski s raznim imenima koje su u zasebnim poglavljima razvrstane kronološki, s dodanim kratkim objašnjenjima za snalaženje, no u svojoj osnovi, u čistoj i isključivoj formi knjige pisama. Vučićevićeva ljubav prema dizajnu i sadržaju dala joj je i naznake letrizma, što u uvodniku spominje Saša Radojević, a nije nevažno da je grafičku opremu potpisao Borut Vild, koji je za taj posao nagrađen na 65. Međunarodnom beogradskom sajmu knjiga. Priznanje „Bogdan Kršić“ dano je Vildu za cjelokupni serijal koji je vizualno pratio sve autorove ideje i njegovu privatnu arhivu – posljednju naslovnici krase pismo Françoisa Truffautu Vučićeviću iz 1958. godine. Do sada su objavljene „To je najljepši film koji sam ikada gledao“ (2019.), „Ma sve su to samo komedije sa plakanjem“ (2020.), „Putujuće zabavne radnje (2021.)“ i „Radnja mešovite robe“ (2021.). Redom su to kolekcije filmskih kritika, scenarija,

potom „istorija avangardnog i papirnog filma za početnike i ponavljače“, tekstovi o umjetnosti i sada, pisma i „prepiske“. Ova forma najefemernija je području istraživanja povijesti umjetnosti i nerijetko joj se ne pridaje poseban značaj, ali baš je zato najviše „vučićevićvska“. Upravo je BV, kako se potpisuje često (a ponekad mu prethodi i SFSN – smrt fašizmu, sloboda narodu), idejni otac uvažavanja neuvaženoga ili fokusiranja na ono što je u drugom planu ili tek kontekstu. Jer, čitajući ta pisma, svojevrsne pozadine vremena i osobnog položaja autora u sasvim privatnim konverzacijama, dobiva se nezamjenljivo detaljan prikaz BV-ovog života i rada; sve raznolikosti njegovog pogleda na svijet i opet, enciklopedijski popis detaljnih preokupacija.

Postoje još dva ništa manje interesantna nusprodukta tih pisama: razvoj samog oblika komunikacije i načina pisanja (ne samo tekstualan nego i vizualan), kao i osobnosti Vučićevićevih sugovornika. Pogotovo u poglavljima koja su najdetaljnije sačuvana i prezentirana, s lakoćom se mogu „pročitati“ osobe iz javnog života u svim oblicima njihovih karaktera koja poznajemo (ponekad i ne). Tako je Karpo Godina u svojim konverzacijama zabavan, rječit i srdačan, Dušan Makavejev raspoložen za neku novu akciju, Bora Ćosić očekivano proniđljiv, dok su poglavlja s Truffautom, Guy Debordom i Georgeom Maciunasom, dokumentarna, međusobno uvažavajuća i mjestimice već prisutna kao „situacionistička dokumentacija“. Kako je već spomenuto, ova knjiga živi je dokaz mijena u načinu komunikacije i na sam medij pisanja pisama: ona pisana rukom ili pisaćim strojem, detaljna su, duža, informativnija i medijski natopljena patinom „lijepopisanja“. Razvojem tehnologije i uvođenjem računala, pisma i ovdje postaju sve kraća i kraća, na razni telegrama i brzopotezne razmjene misli u okviru predtwitterovskog limita znakova. Vizualno su opterećena potpisima iz tipičnih e-mail signatura, ne toliko već nepodnošljivi „sent

from my iPhone“, ali svakako sa ekstenzijama, priložima (attachmentima) i vizualima koji su također priloženi. Vučićević je volio i takvu komunikaciju i nije se ustručavao komunicirati i slikama. Srećom, nikad nije potpao pod modu „selektivnih odgovora“, kada sugovornik značajno odabere dijelove na koje će odgovoriti i jednako značajno „zaboravi“ ostale dijelove e-maila. BV je naprosto bio previše pedantan, detaljan i najviše od svega iskren sugovornik da bi komade razgovora „slučajno propustio“, što se najbolje vidi i u poglavlju koje ima najopsežniju građu, onu koju su od 2011. do 2015. vodili on i dizajner i profesor na UMAS-u Dejan Kršić.

Vučićevićeva ljubav prema dizajnu i sadržaju dala joj je i naznake letrizma, što u uvodniku spominje Saša Radojević, a nije nevažno da je grafičku opremu potpisao Borut Vild, koji je za taj posao nagrađen

„Možda se nađe mesto za ovo“ uključuje i dopisivanje s Dušanom Otaševićem, Milutinom Petrovićem, Miloradom Mišom Miloševićem, Sveborom Midžićem i Annete Michaelson, uz još mnogo aktera koji se epizodično, ponekad i izvještajno, pojavljuju u Vučićevićevim komentarima. Kako se radi o ljudima koji se nisu dugo vidjeli, postojala je i potreba da se prijateljima kažu najnovije vijesti. BV tako piše Makavejevu 1979. godine: „Najveći događaj je dakako muzički. Tom (islav) Gotovac se u okviru Bijenala suvremene glazbe skinuo do gola na zagrebačkom Trgu Republike. Milicija ga privela (...), a uprava Bij. se odrekla njegove i svake golotinje.“ Ovisno o tome s kime se dopisuje, Vučićević je prilagođavao jezik, doskočice i količinu informacija. Prisnost se mogla čitati i iz odabira novosti i komentara. Njegova britkost se nije razlikovala od „službeno“ objavljenih tekstova, tek neki kodovi i kratice sugeriraju da je još iz vremena skandala s crnim talasom, ali i zbog zajedničkog života s Vukicom Đilas, vjerojatno ili gotovo sigurno bio prisluškivan i praćen od za to „nadležnih“ službi. Devedesetih je nastavio svoj otpor i žustre komentare, ali je sve više pažnje posvećivao tome da ta kritika bude još finije utkana, u stvarnosti i potkrijepljena sudjelovanjem u akcijama i javnim protestima.

Poseban vizualni dodatak knjizi su dopisnice, razglednice i pisma, s jednakom vrijednošću dokumenta koji, zbog obilja referenci, također nije lako štivo. Vučićević nikad nije bio autor laganih, brzih izjava na prvu loptu, iako su njegovi citati, poput letaka, vrlo duhoviti. Iza njih su slojevi informacija i ideja za koje je ova neobična knjiga pisama pravo izobilje minijatura i velika pomoć u razumijevanju načina na koji radi jedan ovakav um. Nije čudno da je sljedbeništvo Vučićevića sve brojnije, FCS-ov kapitalni projekt došao je doista u najbolje vrijeme i to na način blizak autoru: njegov život gleda kao na iznova sastavljeni kolaž, remix objavljenog i neobjavljenog. Baš kako bi to i sam BV napravio.

„ДРАМСКИ ЈУНАК ДОСИТЕЈ“, ПРИРЕДИО РАДОМИР ПУТНИК, ЗАДУЖБИНА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ“, РТС ИЗДАВАШТВО, БЕОГРАД, 2022. I ЈОВАН РАДУЛОВИЋ: „НЕБО ВИСОКО А ЗЕМЉА ТВРДА & ОЈ ПЕКАРСКЕ ДУГЕ НОЋИ“, РТС ИЗДАВАШТВО, БЕОГРАД 2022.

ДОСИТЕЈ ПЕВА НА КИШИ

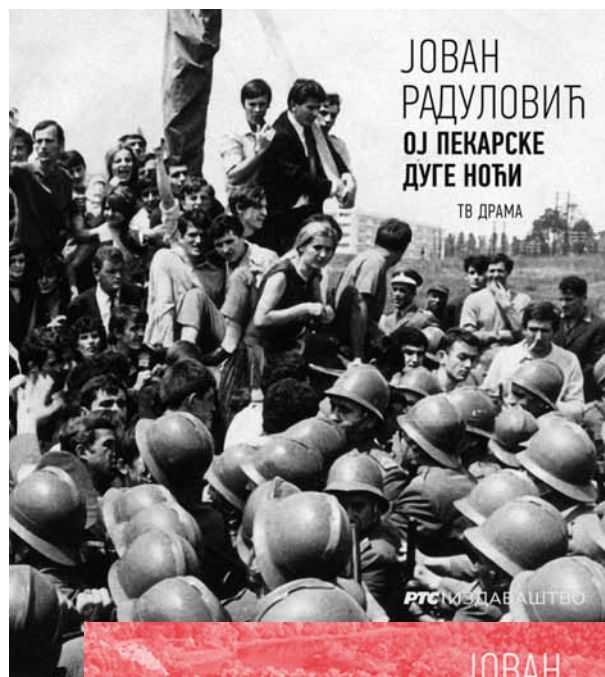
Колико год се ноншалантно понашали према сопственом културном наслеђу, не може се порећи чињеница да је своје најсјајније тренутке некадашња Радио Телевизија Београд а садашња Радио Телевизија Србије досегла реализацијом играних програма посвећених Вуку и Доситеју

пише: **Вуле Журић**

Током својих путовања и прикљученија, Доситеј Обрадовић је стигао и до Сиска, одакле је писао капетану Стефану Шупљикцу. Отац војводе Шупљикца је са породицом живео у својој кући у Петрињи, а Доситеј овим кратким писмом одговара на лист „благородног, високопоштованог капетана“ и уједно му захваљује на указаном гостопримству. Велики путник очигледно није имао среће са временом на кратком путу до оближњег Сиска, јер у још краћем писму капетану Шупљикцу, између осталог, вели: „на кишу смо и муње и грмљавину и на саме громове како на богате дарове свемогућему благодарити не престајали...“.

Књижевни историчари још увек не могу са сигурношћу да утврде када је ово писмо настало. Једни заступају тезу како га је Доситеј писао у младости, на самоме почетку свога просветитељског путовања, започетог одласком из манастира Хопово. Други су склонили мишљењу да је писмо „млађе“ за целих четрдесетак година, те да је написано када је Доситеј боравио у Петрињи и Сиску током свога „повратничког“ путовања из Трста у устаничку Србију.

И док научници гледају да замрачена места у биографијама људи којима се делом баве што пре оставе за собом, књижевници се у оваквим сенкама радо задржавају. Ти неистражени терени историјске непоузданости увек су били плодно тло за рађање уметничке истине. То недвосмислено потврђују и драмски текстови објављени у књизи

„Драмски јунак Доситеј“, коју је за штампу приредио знаменити драматург Радомир Путник.

У овој графички лепо опремљеној и према свим стандардима брижно приређеној хрестоматији, на чијој се насловној страни налази Доситејев портрет који је за ову прилику начинио Јавор Рашајски, сабрано је десет драмских текстова наших писаца у којима се као главни или споредни јунак појављује Доситеј Обрадовић. Најстарији је текст позоришне драме Косте Трифковића „Младост Доситија Обрадовића“, који је написан и на сцени Српског народног позоришта у Новом Саду премијерно одигран далеке 1871. године, док је музејска мултимедијална монодрама „Досије Доситеј“ Елиане Гавриловић написана и премијерно изведена у Музеју Вука и Доситеја крајем прошле, 2021. године.

Ове две продукције дели равно стотину и педесет година, а остали драмски текстови сабрани међу корице ове књиге настали су у последње четири деценије. Њихова календарска савременост огледа се и у разноврсности медија за који су писани. Тако су пред нама још и позоришни комади Јована Радуловића и Милана Ђоковића, радио-драме Звонимира Костића и Олге Савић, монодрама Миодрга Матицког, те сценарији за ТВ серију и ТВ драме Милована Витезовића, Слободана Стојановића и Душана Белче.

Већина ових текстова писана је наменски или по поруџбини, али пред нама су и дела која нису реализована у медијима за које су писана, већ су, за сада, због ових или оних разлога, остала „на папиру“. Но, без обзира на различитост њихових живота на *сцени*, ових десет драмских текстова, сем Доситеја Обрадовића повезује њихова несумњива уметничка вредност. Неки аутори су се бавили појединим епизодама из Доситејевог живота, други су настојали да у задатој драмској форми обухвате целину његовог путовања од манастира Хопово до Карађорђевог Београда. Сакупљени на једном месту, ови драмски текстови нас још једном суочавају са свом величином Доситејевог удела у сржи нашег духовног идентитета.

„Да је Доситеј Американац“, каже, између осталог, у своме исцрпном предговору Радомир Путник, „у Холивуду би већ одавно био снимљен низ такозваног *друмског филма*, односно филма путовања – *road movie*, где би се, поштујући правила жанра, приказао морални, психолошки, интелектуални и идеолошки преображај драмског (филмског) јунака...“

И заиста, може се рећи како су управо сви набројани преображаји у средишту радње ових десет текстова у којима се Доситеј Обрадовић појављује као главни или споредни драмски јунак. Али, ма колико његов живот и прикљученија били испуњени како физичким, тако и оним духовним путовањима, приметно је како су се у драматизовању личне историје у миљеу великих друштвено-историјских промена сви аутори суочавали са проблемом извесне Доситејево статичности. Ова, за драматургију оптерећујућа, утемељеност почива колико на значају, толико у самој природи Доситејевог дела. Чини се како је управо здраворазумност од Доситеја Обрадовића начинила споменик много пре него што је његова три метра висока бронзана фигура, дело вајара Рудолфа Валдеца, постављена прво на улазу у Калемегдан, а потом премештена у Студентски парк, подно Капетан Мишиног здања. То је онај готово жив Доситеј са штапом и шеширом у рукама који је кренуо да направи нови корак, али ипак Доситеј у камену. Сви аутори драмских текстова објављених у хрестоматији Радомира Путника суочили су се са тешким задатком да свога драмског јунака ослободе из тог грча вечности. И сви су, почев од Косте Трифковића, у томе мање или више успели, трагајући за помињаним осенченим просторима у фактографији. Што је та сенка била дубља, то нам се из ње појављивао аутентичнији драмски јунак Доситеј.

Управо се због тога из Путниковог драматуршког хора, што нам у овој хрестоматији без сумње благоугодно поје о Доситеју, пре свих издавају творачки гласови Милована Витезовића и Слободана Стојановића.

Неки аутори су се бавили појединим епизодама из Доситејевог живота, други су настојали да у задатој драмској форми обухвате целину његовог путовања од манастира Хопово до Карађорђевог Београда

Колико год се ноншалантно понашали према сопственом културном наслеђу, не може се порећи чињеница да је своје најсјајније тренутке некадашња Радио Телевизија Београд а садашња Радио Телевизија Србије досегла реализацијом играних програма посвећених Вуку и Доситеју. Прво је 1987. године, поводом обележавања две стотине година од рођења оца модерне српске писмености снимљена ТВ серија „Вук Караџић“, да би на самом почетку 1991. била приказана дводелна ТВ драма „Јастук гроба мога“ посвећена бављењу Доситеја Обрадовића у Трсту. За велики успех који су ови програми постигли и код гледалаца и код стручне критике најзаслужнији су пре свега сјајни

драмски предлошци великана телевизијског стваралаштва Милована Витезовића и Слободана Стојановића.

Драматизујући бројне догађаје који су обележили Вуков живот, Витезовић ствара чудесни и веродостојни мозаик тадашњег времена, успевајући да сваку личност приказаној на овом групном портрету прикаже тродимензионално. Такав је и споредни драмски јунак Доситеј, кога је у режији Ђорђа Кадијевића одиграо Миодраг Радовановић Мргуд. То је учитељ Доситеј каквог је, огорчен због одбијања да га пошаље на даље школовање у иностранство, доживео Вук, али и оснивач Велике школе и први попечитељ просвете у Правитељствуушчем совјету.

Пластичност Доситејевог лика кога је у драми Слободана Стојановића, под редитељским вођством Саве Мрмка, одиграо Раде Марковић, такође се ствара трећем утиска који оставља на људе из његовог интимног тршћанског окружења и императива јавног делања у време избијања устанка у Србији. До које мере је уметничка стварност ове ТВ драме утицала на нашу свакодневицу најбоље сведочи прихватање песме „Востани Србије“ коју је углазбио Варткес Баронијан за својеврсну незваничну химну Србије што се пева приликом многих свечаних обележавања важних датума из наше историје.

Тема ТВ драме за децу „Небо високо а земља тврда“ у тесној је вези са причом о Доситејевом учитељевању у Далмацији, јер се Радуловић у њој бави проблемима са којима се суочава дечак који жели да се школује за свештеника

Објављени један до другог, међу корицама једне књиге, Витезовићев сценарио за ТВ серију „Вук Караџић“ и Стојановићева ТВ драма „Јастук гроба мога“ још једном се потврђују као књижевна дела највишег домета. Оба текста, сваки на свој начин, поседују ону необјашњиву, голим оком приметну енергију која чини да су сложеност ауторског израза прихватимо као крајње једноставан, готово подразумевајући чин. Оба текста у себи носе и квалитете које нећемо пронаћи у њиховој мајсторски продуцираној ТВ реализацији.

Слободан Стојановић тако драмски предлог претвара у вођење читаоца кроз своју необичну мајсторску радионицу где до танчина, а све то у две-три духовите и ведре речи, демонстрира како се историјски подаци, или недостатак историјских података претварају у уметничку истину. Витезовић пак на све лепоте језика указује додајући уводној

сцени детаљ који је вишеслојно оплемењује. Млади Вук, на име, на своје путу за Сремске Карловце, где намерава отпочети са правим школовањем, за собом прти и живу срну, „којој су све четири ноге везане у један чвор“. По доласку пред владичански двор у Карловцима он, уз писмо за митрополита Стратимировића, Лукијану Мушицком предаје и срну уз речи: „Срна је за славу Светог Аранђела Мијаила, ја сам за школу, за гимназију...“.

На почетку пете епизоде ТВ серије, млади Вук, кога тумачи Боривоје Кандић, у Карловце путује без срне. Ово одступање од сценарија је највероватније продукцијске природе, мада је могуће и да се радило о одлуци редитеља. Шта је, међутим, изостанак једног детаља из коначне верзије неке позоришне представе или ТВ филма наспрам нереализовања једног драмског текста?!

Већ смо поменули да су у Путниковој хрестоматији објављени и предлошци који до данас нису добили свој сценски облик. Међу тим текстовима је и драма „Учитељ Доситеј“ Јована Радуловића, аутора на чији је стваралачки пут знатно утицала цензура.

Пре драме о Доситејевим данима проведеним у Далмацији, Радуловић је написао драму „Голубњача“, која је изазвала праву буру на југословенској друштвеној сцени осамдесетих година. И док је „Голубњача“ ипак постављена на позоришну сцену, па потом забрањена, многи други Радуловићеве драмски текстови никада нису реализовани.

Судбину „Учитеља Доситеја“ доживела су и два сценарија за ТВ драме, које је за објављивање међу корицама једне књиге са две насловне стране приредио управо Радомир Путник. Реч је о ТВ драми за децу „Небо високо а земља тврда“ и ТВ драми „Ој пекарске дуге ноћи“. Оба текста Радуловић је написао по поруџбини Редакције драмског програма Телевизије Београд, али ниједна није снимљена из идеолошких разлога.

Тема ТВ драме за децу „Небо високо а земља тврда“ у тесној је вези са причом о Доситејевом учитељевању у Далмацији, јер се Радуловић у њој бави проблемима са којима се суочава дечак који у социјалистичком друштву жели да се школује за свештеника. У средишту текста ТВ драме „Ој пекарске дуге ноћи“ налазе се младићи са маргине друштва који, радећи у пекари на периферији великог града у време студентских демонстрација '68 безуспешно покушавају да се ратосиљају сиротињског животарења.

У тексту посвећеном Радуловићевом „Благу неснимљених сценарија“, Радомир Путник помиње и сценарио за ТВ серију „Полача – Оквил“, који је Радио Телевизија Србије наручила 2001. године, али га никада није реализовала. Писац је тај драмски материјал потом преточио у свој последњи роман „Од Огњене до Благе Марије“.

Можда ће објављивање Радуловићеве драме „Учитељ Доситеј“ у хрестоматији „Драмски јунак Доситеј“ подстакнути неког позоришног редитеља да је најзад постави на неку од домаћих позоришних сцена. С обзиром на тенденције на актуелној позоришној сцени, можда ће се наредно сценско отелотворење нашег милог просветитеља десити у каквоме мјузиклу, где ће Доситеј, под светлима позорнице, сретан певати на оној киши која га је пратила на путу од Петриње до Сиска!

БОРБЕ МАТИЋ: ШИФРИРАНО, БИОГРАФИЈА / ЉЕВАК, ЗАГРЕБ 2022.

НОСТАЛГИЈА БЕЗ ГРАНИЦА

Матићева носталгија утјеху налази у националној традицији, у једином што му нису могли одузети. Било да бугари фолклорне припјеве, било да се у стварности или машти враћа из Београда преко Кварнера у Амстердам, Матић тражи упориште, ослонац да подупре терет оног што га као човјека и писца највише притиска

пише: **Владан Бајчета**

Не постоји писац чије стваралаштво није биографски одређено. Међутим, само животно искуство није у сваком појединачном случају у истој мјери *материја* књижевности. Постоје аутори попут, рецимо, Растка Петровића или Данила Киша са једне, и Ива Андрића или Борислава Пекића са друге стране, чије су биографије, у првом случају, видљива основа, односно, у другом, дубоко скривене испод површине доминирајуће списатељске имагинације, историје или чега другог. Ђорђе Матић припада првом типу ствараоца и то у његовом радикалном виду.

Стога је у говору о било ком аспекту његовог дјела незаобилазан осврт на Матићево животно искуство, на којем се у највећој могућој мјери и заснива његова литература. Ствар је већ добро позната: ријеч је о, баш тако – избјеглици, апатриду – пречесто се већ каже *егзиланту*, што је постала истрошена ријеч, готово као некакав излизани орден који се свакаким писцима хоће почасно прикачити – човјеку, дакле, који је, побјегавши главом без обзира од ужаса деведесетих година у Југославији, преко Рима стигао у Амстердам. Ту је Матић, прелива се на све стране из његове поезије и прозе, осјетио дубоку муку странствовања, ону стварну, *спољашњу*, али и ону *унутрашњу*, која је за једног писца утолико већа јер га чини одсјеченим од матерњег језика као насушне потребе и јединог средства за рад. Отуда у његовој поезији постоји тако литерарно узбудљив укрштај различитих говора и идиома, као својеврстан отпор, побуна против сопственог удеса, на који овај pjesник умјетнички креативно већ годинама одговара.

Позната је Џорсова мисао да је историја језика историја свијета: за Матића би се могло рећи да је полиглосија његовог pjesничтва његова најпрецизнија биографија.

Аутор је то итекако поетички освијестио и зато је његова прва збирка понијела назив *Lingua franca*, друга *Haarlem Nocturne* (исписана на холандском), а трећа *Други звук*. *Lingua franca* као метафора старог трговачко-поморског жаргона створеног од ријечи са разних страна; *Haarlem Nocturne* као херојски покушај пристанка на насилну обескорјењеност, а истовремено и као морање да се – како аутор једном приликом рече – изразе они садржаји које је само на неком страном језику могао изразити; и, најзад, *Други звук*, као повратак матерњем говору и мелодији нове, за писца освјешене звучности. Ту је напokon и најновија руковет pjesама *Lingua ignota* – непознати језик – што је својеврсни средњовјековни хибрид латинског и њемачког, који pjesник узима за метафору свог тајног идиома, самосвојног амалгама који се сам од себе, уз нешто Матићеве помоћи, стицајем животних околности у њему створио. Најбоље од свих ових pjesничких књига и циклуса сакупљено је у књизи *Шифрирано, биографија* (2022), суми Матићевог досадашњег поетског искуства.

Следећи, а по пишчев опус одређујући, подниво биографије је његова библиографија: она читалачка. Матић је у изворном смислу *poeta doctus*: филолог (англиста-италијаниста), а истовремено страствен читалац текстова у најширем замисливом распону. Подразумијевајући лијепу књижевност, филозофију, историју умјетности, ту спада све

између дневних и недељних новина, до стручних научних радова из најразличитијих области. Упијајући у себе сву количину тих садржаја једнако сладострасно као и текстове пјесама поп-музике разноврсних жанрова, Матић је ерудита истинске особености. И све се на крају спојило у један завјеренички језик, којим Матић призива неког ко ће разумјети оно што има да каже, са позитивно суманутом вјером у сопствени говор, налик пјесницима старих времена, широко отворених очију према свијету и људима.

**Најбоље од свих пјесничких
књига и циклуса сакупљено
је у књизи *Шифрирано,
Биографија суми Матићевог
досадашњег поетског
искуства***

*

Прошла пјесма „Инцидент“ репрезентативна је за обје поменуте карактеристике: парафраза америчког пјесника Каунтија Калена лирски уобличује дискриминаторни поглед *цивилизоване* Европе на своју словенску *другост*. Док је Кален понио дјечачки сусрет са упереним прстом ка себи и погрдним „Nigger“ (црња) као једину успомену из Балтимора, Матић је „sciavo“ (Словен), и то у призвучку латинског значења „роб“, запамтио у сусрету са Римом као једину попудбину за даљи и дубљи ход ка Европи. То је есенција његовог поетског странствовања – оно није патетични излив осјећања ниже вриједности пред великим свијетом, већ управо обрнуто – резигнација пред гордошћу једне цивилизације, која у свом срцу носи управо нељудски презир као негацију сваке хумане узвишености:

Једном, давно, док крих се у старом Риму
Срца пуна, мада бјежах од ратне сјене
Видјех Римљанина
Како гледа право у мене.

А био сам млад
и сâм гледао у људе право
Насмијеших му се, али он испружи прст
ка мени, и викне ми: sciavo.

Видио сам после цијели Рим
Од рујна па до сијечња

Од свих ствари што су ми се десиле тамо
То је једино чега се сјећам.¹

И одмах се јавља природна реакција која активира одбрамбену матерњу мелодију – из Матићевог словенског Одисеја проговара његова родна кајкавштина као штит од језичке и културолошке инвазивности: „и закај кад вели је’но, друго си спремишла: / и вели ми: Истријан / а мисли си – Срб!“ („Верси и вериге – Амстердам“). Ту се већ полако назире језичко вишегласје Матићеве поезије: преплићу се српски и хрватски стандард са кајкавицом, касније чакавицом, енглеским, руским, њемачким, холандским, италијанским ријечима и фразама, затим и са венецијанским дијалектом, које Матић у својој интимној Вавилонској кули држи под сувереном пјесничком контролом, не допуштајући да у њој дође до *пометње језика*. Можда најбољи примјер даје пјесма (или поема?) „Дан(ас)“, посвећена, између осталог, овдашњим женама, које попут каквих Данаида (а оне су се лирски привиђале и Владану Десници по Сјеверној Далмацији), дијеле (језичку) судбину Матићевог лутаоца:

Само сјеверни Славени
Пјетробуржани, Лењинграђани
Падају пред Венецијом
Ми, Јужни, никако

Венеција је стара баба
код које моја сусједа чисти.
Иде из Истре аутобусом за Местре
да пере говна са све својом дипломом
и слуша закерања *de la vecia paranòide*
што затвара кућу са сто кључева
и бртви се изнутра да јој не би тко шта однио,
мизерију од мизерије чува стара врана
и оставља као случајно паре за собом
што јој испадају из осушене панџе
да види хоће ли *la slava* да их покупи.
Тета Вера, Фиуманка и Новосађанка и Сплићанка
(„*mi non son Venezianka – mi son Spalatinka*“)
рмбачи ту пет дана а онда назад:
гледају је граничари-жабари пријекно
док иде преко, *Villa Opicina*,
прико кунфина, ганцнових граница ин мејах.
У аутобусу жене, *Morlacche*, Шћавунке, и Муслиманке,
И Срфкиње,
Così fan tutte:
„*Come comandano*
Dunque parliamo:
So il greco e l' arabo,

¹ Прототекст додатно освјетљава Матићев поетски дар, који се удружио са његовим преводачким умијећем: „Once riding in old Baltimore, / Heart-filled, head-filled with glee, / I saw a Baltimorean / Keep looking straight at me. // Now I was eight and very small, / And he was

no whit bigger, / And so I smiled, but he poked out / His tongue, and called me, 'Nigger.' // I saw the whole of Baltimore / From May until December; / Of all the things that happened there / That's all that I remember.“

So il turco e il vandalo;

Lo svevo e il tartaro

So ancor parlar.“

Матићева носталгија утјеху налази у националној традицији, народној пјесми, у највишим дOMETИМА културе, у једином што му нису могли одузети. Било да бугари „мицићевски, барбароидно“ фолклорне припјеве („Божична“), било да се у стварности или машти враћа из Београда преко Кварнера у Амстердам („Носталгија за будућношћу“), Матић тражи упориште, ослонац да подупре терет оног што га као човјека и писца највише притиска. То су му велики претходници, за чију судбину осјећа да је дијели:

Кади је Доситеј канта „востани“

Мени ники није стија рећ ни остани,

За вог Вука ни миста тот

Некад било – *jetzt die Dositej ist tot*

Како се свака *Одисеја* завршава на исти начин, кључни тренутак ове збирке јесте *nostos* – повратак у завичај, као испуњење једине жеље обездомљеног („Laibach-im-Agram“). Матић затиче оно што се дешава сваком повратнику након година странствовања – блиједи одсјев родног мјеста и свега што је ту оставио. Јер, увијек, како би то рекао поменути творац Ивана Галеба, „носталгија за мјестима тек је опсјена: свака је носталгија носталгија за једним несталим временом и за једним несталим ја у њему“:

Како онда, тада, у доба пред ново рођење

у вријеме што се чинило

као успон и узнесење –

да иза тога ништа не дође?, баш никакво рјешење,

него, ево, последње одбројавање, *Final Countdown*,

на сцени, и овај напуки бивши рај за негдашње балавце.

Како и кад је ово

постала земља за старце?

И ту, дакле, долази један од лирских врхунаца књиге – када се најзад чује Пенелопин глас – оне која прекида човјекову тужбалицу и открива му тајну његове носталгије:

Загреб, мој Загреб

гдје си се то скрио?

Загреб, мој Загреб

– *ty moja religija*

Добро, нек ти буде, лако и за то –

Него гдје ћу ја?

Али, ево, можда нетко зна.

Она ме назове

и, њежне ми, танке као паукове,

спаја погубљене нити.

Она ми каже:

нису кући ни код куће

како ћеш другдје бити?

*

Други акцентовани аспект Матићеве поезије је ерудитност, њен особено дијалогски карактер. Матић је вратио дуг својим узорима, утјешитељима, дижући им споменик у својој књизи што ванредним пастишима, што вјешто уграђеним стиховима и сентенцама у ову лирску архитектуру. Прије свих, ту је Матићев „Вучител“ Крлежа, чији се језик и дух осјећа у сваком кајкавском стиху: „*Humus blatvicus et panonicus* / Кај обадва сим сме донесли – / јен на шкорњама, друг ву сардцу.“ Други међу њима, са источне стране те блатњаве Паноније, Црњански, са својим „Ламентом над Београдом“, *Дневником о Чарнојевићу* – кроз директне наводе – али и кроз прећутано присуство *Романа о Лондону* као симболу личне, и *Сеоба* као свеукупне националне обречености на лутање. Нижу се за њима Његош, Крањчевић, Унгарети, Јесењин, Керуак, Попа, Михаиловић, Бродски и многи други пјесници и писци са којима Матић поетски разговара. Није то познато и досадно лирско расипање знањем, фингирање начитаности без мотивације и умјетничког смисла. Сви наводи, све алиузије које пјесник прави упућене су у правцу у коме треба и само кад треба – када је то, тако да кажемо, *морање* пјесме, када је то једна природна дестилација читалачког у стваралачко. Најбоље је у овим лирским дозивима када је неко из Матићевог пантеона на први поглед невидљив, када се кроз његове стихове огласи препознатљивом бојом свог гласа, али и силином своје снаге, као на примјер Тин Ујевић у пјесми „Σοφία“:

Па кад мудрости већ немам, и мене, грешника

гони сила, необуздана и прека,

Мајко света од милости, помози ми

да опет не срљам, у срам, у пад

И сачувај ме од напасти, од сад

па довијека.

Као припадник генерације којој је и рокенрол био равноправна лектира са високом књижевношћу, Матић са истим стваралачким намјерама зна да посегне и за стиховима Милана Младеновића, Владе Дивљана или Џонија Штулића. Чак и када то зазвучи помало младачки, у духу неких помодних пјесничких тежњи, ипак има извесне аутентичности у томе да се, на примјер, пјесми о Гаврилу Принципу прида једна рокерски бунтовничка нијанса. На крају крајева, тако се добија Матићев комплетан лирски аутопортрет, што књига *Шифрирано, биографија* у најпунијој мјери јесте.

Од свега што Матић пише поезија је, чини се, до сада имала најмање пажње, иако та пажња није у непримјереној мјери изостала. Његови есеји, са распоном тема између просветитељства и новокомпоноване народне музике, читани су и цијењени вјероватно највише. Његов роман *Ниоткуда с љубављу*, објављен, након врло запажене загребачке премијере, привукао је ове године и у Београду лијепу позорност публике и критике. Његове пјесме, пак, никако да досегну тај ниво резонантности, а требало би – то је несумњиво највреднији дио Матићевог опуса.

ŽARKO RADAKOVIĆ I SKOT ABOT: *KNJIGA O PRIJATELJSTVU: MI, LAGUNA*, 2022.

DVOJAC BEZ KORMILARA

Radaković je jedan od autora koji se, pored osnovnog toka svog stvaralaštva, okreće i drugim formama pisanja, a njegove knjige u četiri ruke sa Davidom Albaharijem i Skotom Abotom dokaz su toga. One jesu u dosluhu sa njegovim proznim delima, ali predstavljaju i iskorak u nešto novo, neistraženo

PIŠE: **Dragan Babić**

Pisanje u četiri ruke nije toliko česta pojava kod nas kao što je u svetu, a sam princip koautorstva se u okvirima svetske književnosti odavno smatra uobičajenim i očekivanim. Autori koji se slažu u domenu književnosti – deleći isti pogled na umetnost i čin pisanja, pripadajući istom naraštaju, ili pak posvećujući se istim tematsko-motivsko-poetičkim okvirima – ili u domenu privatnog života – ukoliko su, dakle, privatno bliski ili makar u nekoj vrsti saradničkog odnosa – mogu da značajno pomognu jedni drugima i da više urade za rukopis onog drugog pisca nego što izgleda na prvi pogled. Zbog toga je prirodno da ovakvi stvaraoci gravitiraju jedni ka drugima i da dolazi do kolaboracija koja rađa zajedničke knjige dvoje ili više saradnika. U okvirima srpske književnosti, ovakvih naslova je više u domenu esejistike i prepiske, dok se u formi proze pojavljuje tek nekoliko imena koji se posvećuju ovakvoj vrsti pisanja, a jedan od njih koji to uporno čini već više decenija, i to sa različitim koautorima, jeste i Žarko Radaković, čija je nova knjiga, sa američkim kritičarem, profesorom, piscem i prevodiocem Skotom Abotom, *Knjiga o prijateljstvu: mi*, skoro istovremeno stigla pred našu i američku publiku.

Ova dva pisca privatno su prijatelji od sredine osamdesetih godina XX veka, a zajedno stvaraju od devedesetih i do sada su publikovali knjige

Ponavljanja (1994) i *Vampiri & Razumni rečnik* (2008) koje, nažalost, kod naših čitalaca nisu imale onu recepciju koje su ostvarile drugi Radakovićevi naslovi. No, razlog tome je vrlo jednostavan i krije se u činjenici da su njegovi romani i kratke priče neprestano igrali na tankim granicama između emigrantskih utisaka, problema definisanja sopstvenog identiteta, potrage za porodičnom prošlošću, pokušaja razumevanja tranzicione sadašnjosti, nestalne putopisno-flanerske prirode njegovih junaka, istraživanja različitih pripovednih formi i koncepata, te prozne konkretizacije ideja koje se kriju u srži umetničko-performativnih pokreta njegove mladosti i ranog stvaralačkog perioda. Ukratko, njegov tematski plan je vrlo širok, a njegov poetički okvir neprestano varira, uspevajući ipak da se održi u granicama koje je manje-više zacrtao svojim ranim delima. Povrh toga, njegovi noviji naslovi – *Kafana* (2016), *Krečenje* (2018) i *Putovati* (2021) – oblikuju jednu skoro nezavisnu trilogiju koja čeka svoje naredne derivate kojima se čitaoci iznova vraćaju, i zbog toga je njegova pozicija u savremenoj srpskoj proznoj produkciji jasna i neupitna. No, povrh toga, Radaković je jedan od autora koji se, pored osnovnog toka svog stvaralaštva, okreće i drugim formama pisanja, a njegove knjige u četiri ruke sa Davidom Albaharijem – *Knjiga o muzici* (2013) i *Knjiga o fotografiji* (2021)

– i Abotom dokaz su toga. One jesu u dosluhu sa njegovim proznim delima, naročito na tematskom i poetičkom planu, ali predstavljaju i iskorak u nešto novo, neistraženo, neočekivano i neuobičajeno, a upravo zbog toga i zaslužuju dodatnu pažnju čitalaca i kritike.

Ova dva pisca privatno su prijatelji od sredine osamdesetih godina XX veka, a zajedno stvaraju od devedesetih i do sada su publikovali knjige koje, nažalost, kod naših čitalaca nisu imale dužnu recepciju

Knjiga o prijateljstvu: mi nastavlja pomenute naslove Radakovića i Albaharija iz serije „knjiga o“, ali sada sa drugim koautorom, a njena osnovna tema, naglašena u njenom naslovu, jeste i ona najvažnija spona koja ih dovodi u istu ravan i stavlja u situacije koje im omogućavaju da dođu do građe od koje nastaje ovaj naslov. On je podeljen u dva dela: prvi, u prevodu Ivana Jovanovića, posvećen je američkom piscu, a drugi je fokusiran na srpskog, a u ovakvoj rigidnoj organizaciji čini se kao da će izostati ono dozivanje, dopunjavanje i komentarisanje koje omogućava zajednički rad oba autora na istom tekstu u isto vreme. Takođe, jasna je podela koja se nameće ovakvom organizacijom, a ona se tiče načina na koji dva pisca vide svoje prijateljstvo: jedan je konkretniji i bliži stvarnosti, dok je drugi u asocijativno-meditativnom modusu i više naginje fikciji. Abot, dakle, shvata stvar prilično jasno i njegov prilog ovom delu je usmereniji na različite činjenice koje opisuju njegov odnos sa Radakovićem – kada su se, gde, kako i pod kojim uslovima upoznali; na koje načine saraduju na novim rukopisima; kako posmatra Radakovića i njegov stvaralački proces; kako provode vreme zajedno i kojim aktivnostima se posvećuju; kako se njegov prijatelj odnosi prema drugim važnim ljudima svog života, itd. Zbog toga se ova prva polovina javlja kao jasniji i prohodniji prolaz kroz istoriju jednog prijateljstva, od njegovog formiranja i svih okolnosti koje okruživale taj trenutak, preko kućnih poseta i odnosa sa porodicom onog drugog prijatelja. Naravno, to znači da će ovaj segment dela biti fragmentaran, ispreskakan, isprekidan i aluzivan, ali to ne zamara čitaoce već ih, sasvim suprotno, nagoni na veće interesovanje i viši nivo razumevanja teksta.

Abot se usmerava na nekoliko tematskih celina koje su takođe geografski određene – početak prijateljstva sa Radakovićem u Nemačkoj, druženje u Beogradu, i posetu srpskog pisca njegovom domu u Americi – neprestano varirajući između ta tri plana i pristupajući tekstu u maniru džez muzičara koji može unedogled da svira istu temu na nekoliko različ-

tih načina. Takođe, on ispisuje izmaštanu biografiju svog koautora koja je utemeljena u stvarnosti i činjenicama koje opisuju Radakovićev život, ali je ovde predstavljena u mnogo širem raskupu i znatno detaljnije i maštovitije no što bi to bilo u slučaju stvarne biografije. Krenuvši od njegovih roditelja i okolnosti koje su dovele do njihovog upoznavanja i njegovog kasnije rođenja, Abot progovara o detaljima koji su promenili život njegovog prijatelja – njegov odlazak u Nemačku, rad u medijima i književnosti, aktivna posvećenost na prevodenju dela Petera Handkea na srpski jezik, putovanja na koja odlazi, ljudi sa kojima se sreće, umetničke prakse koje od njih pozajmljuje i inkorporira u poetički okvir svog književnog rada, te, najzad, prozna dela na kojima radi. Sve ove stvari on poznaje iz bliskog prijateljstva sa Radakovićem i stoga se nameće ne samo kao komentator njegovog života, već i njegov saučesnik, važna figura sa kojom taj pisac razmenjuje ideje i koja, naposljetku, usmerava njegovu stvaralačku pažnju na određene načine. Ipak, centralni deo segmenta iza kog stoji Abot je posvećen putu u Beograd u kom se sreću on, Radaković i pomenuti Handke koji, sve snažnije i snažnije, postaje važna figura u ovom naslovu. Postoji nekoliko razloga za to, a ovaj austrijski nobelovac je osnovna veza između dva pisca pošto su se obojica bavili njegovim opusom i prevodili ga na engleski, odnosno srpski jezik. Tako je i počelo njihovo prijateljstvo, a Handkeovo delo se, na ovaj ili onaj način, preslikava i u njihovom. Stoga je njihov zajednički susret u Beogradu i druženje, kojem prisustvuju i druge ličnosti iz sveta umetnosti i književnosti u formi svojevrsnog skupa podrške gostu iz Austrije, kamen-temeljac *Knjige o prijateljstvu*, i iz tog susreta, koji rekapitulira dotadašnji odnos tri umetnika i najavljuje njegove naredne korake, može se videti suština prijateljstva Abota i Radakovića, kao i njihov odnos sa drugim stvaralocima u njihovoj sredini. Jedan od njih je i pesnik, umetnik i performer Aleks Kaldijero koji, zajedno sa njima dvojicom, postaje važna figura poslednjeg Abotovog segmenta, „Amikabilna korespondencija“, koji predstavlja dopisivanje mejlovima u dopunjućem maniru u kom učestvuju sva trojica. Njihove rečenice se prepliću, dopunjavaju, komentarišu i usaglašavaju, nudeći jedinstveno iskustvo u kom se fragmentarne ispovesti iz mejlova pretvaraju u višeglasje koje nastaje višedecenijskim odnosom bliskih ljudi i koje se dovodi u snažnu vezu sa prijateljsko-saradničkim odnosom Getea i Šilera.

Radakovićevi romani i kratke priče neprestano su igrali na tankim granicama između emigrantskih utisaka, problema definisanja sopstvenog identiteta, potrage za porodičnom prošlašću, pokušaja razumevanja tranzicione sadašnjosti...

Nakon Abota, delo i njegove čitaoce „preuzima“ Radaković, a njegov segment „Mi“ odskače od prvog dela onoliko koliko i on sam odskače od svega što se danas može opisati pod terminom „savremena prozna produkcija“. Krenuvši, dakle, pre svega od sopstvenog iskustva i osećanja sveta, on zauzima drugačiju poziciju od svog koautora i umesto da mu uzvрати čast i sada predstavi njegovu (pseudo)biografiju, on se odlučuje za motiv potrage. Polazeći od ideje da se Abot i on slučajno nalaze u nekom nepoznatom gradu u kom tragaju za Handkeom, Radaković ide dalje, te pored potrage za svojim austrijskim prijateljom, kreće da traži i američkog, postavivši okvire svoje „potrage“ toliko široko i maštovito da u njima može da radi sve što mu granice fikcije dozvoljavaju. Tako njegovi prijatelji ulaze u narativ i izlaze iz njega slobodno i bez ograničenja, dok drugi junaci, potpuno fiktivni, preuzimaju primat i skreću pažnju čitalaca. Sve što Radakovićev pripovedač – zapravo, u ovakvoj postavci dela, on sam – „vidi“ i sve čemu „svedoči“ razlaže se na najsitnije elemente, odnose i događaje koji govore mnogo više o Abotu i njemu samom no što se to čini. Uz to, ovaj segment dela snažno evocira prozna ostvarenja ovog autora, pre svega pomenutu trilogiju koja nastaje u vreme pisanja *Knjige o prijateljstvu*, tj. u godinama pre i nakon nje, te se ovi zapisi mogu opisati kao nefikcionalni odblesci fikcionalizovanih događaja i tematskih okvira novijih Radakovićevih romana. Njima figuriraju druge umetničke ličnosti i pojave koje se javljaju i ovde, od Albaharija i Tomasa Bernharda do Ere Milivojevića i Julija Knifera, i zato bi ovaj segment mogao da posluži kao vrlo adekvatan dodatak za razumevanje romana *Kafana*, *Krećenje* i *Putovati*.

Centralni deo segmenta iza kog stoji Abot je posvećen putu u Beograd u kome se sreću on, Radaković i Handke koji, sve snažnije i snažnije, postaje važna figura u ovom naslovu

Najjasnija veza između ovih zasebnih, ali ipak povezanih dela, prepoznaje se u segmentu „Tajna odsutnog prijatelja“, i to na njegovom kraju: „Otkako sebe doživljam kao pisca – a šta sam drugo u životu i mogao da budem (?) – smatrao sam da mi je bila „dužnost“ da pišem prvenstveno o svojim ličnim doživljajima: o zbivanjima oko mene, ali ne onako kako su se uistinu dogodila, nego kakva bi mogla da budu.“ Upravo o ovom iskazu krije se suština Radakovićevog posmatranja književnosti i njenog odnosa sa stvarnošću – on opisuje svoju stvarnost, ali iz drugačijeg ugla,

nadograđenog izmaštanim segmentima i potkrepljenog ranijim iskustvima čitanja, pisanja, prevođenja i slušanja. Međutim, pošto je svestan da je ovo ideja na koju se oslanja veći deo savremenih pisaca, on ide i korak dalje, pojašnjavajući kako je došlo do njegovog pogleda na svet fiktivne umetnosti. U tom procesu se iskustvo čitaoca nameće kao ključno, zajedno sa iskustvom pasioniranog slušaoca raznih muzičkih žanrova, pre svega klasične muzike i džez, u kojima su javljaju ideje varijacije, slobodne interpretacije i nadograđivanja već postojeće matrice novim individualnim artističkim mogućnostima. Sva ta literatura i muzika poslužili su Radakoviću kao lektira kojom je stvorio svoj intimni korpus poznavanja onog što je došlo pre njega, i onda je došlo do pitanja kako dalje i na koji način on može da ostvari svoju umetničku sudbinu. Baš u tom trenutku se ponovo javljaju Abot, Handke i Kaldijero, i nakon spiritualnog i katarzičnog iskustva na jednom koncertu gde muzičari potpuno dekonstruišu sve muzičke zakonitosti i menjaju uobičajene muzičke strukture fragmentima i rezovima, on shvata šta sledi: „Ali sam s najvećom sigurnošću mogao da tvrdim da sam ‚sada‘, ‚ovde‘, ‚u Kelnu‘, morao da prestanem da čitam, i da sam morao samo još da pišem. Morao sam konačno da pripovedam. I to baš na način kako su to, te septembarske večeri 1990. godine, u dvorani kulturnog centra *Statgarten*, činili [muzičari]. Jer i ja sam tih godina slutio ‚zlo‘. Jasno sam ‚video‘ to ‚primicanje ivici ponora‘. Slutio sam ‚propast‘. I želeo sam da ‚pripovedam‘, da demaskiram bolest koja se širila vratolomnom brzinom.“ U tom autopoetičkom iskazu, u kojem opisuje pronalazak ključnog momenta u kom je „sa čitanja ‚prešao‘ na pisanje“, Radaković nudi suštinu razumevanja svoje književnosti, ali i suštinu njegovog prijateljstva sa Abotom.

Nakon Abota, delo i njegove čitaoce „preuzima“ Radaković, a njegov segment „Mi“ odskače od prvog dela onoliko koliko i on sam odskače od svega što se danas može opisati pod terminom „savremena prozna produkcija“

Nakon „ispovesti“ fiktivnih junaka i epiloških priloga Kaldijera i vizuelne umetnice Nine Pops, čitanje ovog naslova okončava se mešavinom zbunjenosti i neobičnog zadovoljstva usled osećanja da je čitalac učestvovao u zaveri sa autorima i da je spoznao njihove tajne. I Skot Abot i Žarko Radaković uspevaju da zabeleže nešto neočekivano i neobično, što rekapitulira njihov dosadašnji rad i anticipira naredni, a upravo je u tom iščekivaćem faktoru najveća vrednost *Knjige o prijateljstvu: mi* koja će se sigurno nametnuti kao bitan detalj u opusu oba autora.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ (1937. – 2022.)

СТАЗА МИЋЕ ДАНОЈЛИЋА

пише: Чедомир Вишњић

Све што је Данојлић урадио до рата из 90-их, а то је стуб његовог стваралаштва, данас дијели судбину књижевног и културног живота тог времена; од узалудне храбрости и страдања, до заборавља. По познатом обрасцу, он, противник режима, дијелио је на концу његову судбину. Био је у праву, али у овом случају побједничког задовољства није било

„Она, ко је имао несрећу да одбацује основне претпоставке поретка, осећао се као унезверена, уклетата душа... Стално сам се дојао да ме не приметете...“

М. Данојлић

Није никаквом књижевно-историјском теоријом озваничено, али извесно је важна чињеница да је писац припадао генерацији наших родитеља. У таквим се случајевима љубави и неспоразуми, блискост и горчина, лако и вишеструко преплићу, уосталом, и Данојлићу је то било једна од централних тема. У његовом случају набијена социјалном напетости ситуације школовања сеоског дјетета и његовог отимања од плуга и бразде. Што смо ми, покољење касније, ипак лакше обављали. Такав генерацијски однос нуди писца као кључ разумевања њих, и њих као помагало у разумевању њега. Нарочито кад је ријеч о аутору који се са својим временом хрвао жестоко и непрекидно и своју животну стазу густо посијао свијетлећим облацима. Ако је икојег српског писца лако пратити на временској линији, у обадва смјера, онда је то Милован Данојлић. Успркос тој чињеници на крају животног пута нашао се у необичној ситуацији. Пишући и односећи се према времену и приликама најчешће „као дивља звер“, готово седамдесет година, догодило му се да га данашња публика углавном зна преко *Лисама без адресе* и прозе из тог духовног и животног круга. Или као дјечјег pjesника. Све што је урадио до рата из 90-их, а то је стуб његовог стваралаштва, данас

дијели судбину књижевног и културног живота тог времена; од узалудне храбрости и страдања, до заборавља. По познатом обрасцу, он, противник режима, дијелио је на концу његову судбину. Био је у праву, и историја је то потврдила, али у овом случају побједничког задовољства није било. Што је само појачавало горчину.

Био је један од водећих српских pjesника своје генерације. Али политика и идеологија су представљале атмосферу његовог живота и рада. Ми, којима поезија није била први круг интересовања, с Данојлићем смо се сусрели на његовом односу према режиму који нам је обиљежио младост, а њему живот. При том нисмо долазили с исте стране, међу нама млађима, нарочито у Загребу, доминирала је потпуно лијева друштвена мисао. (Или је она једина имала право гласа у вријеме пацификације послје 1971.) њега је као и нас нарочито иритирао лажни и лажљиви службени језик. Прва ситуација које се јасно сјећам из младости, а везана је уз овог аутора: у холу Факултета политичких наука у Лепушићевој, живо објашњавам колегама предности искреног и спонтаног језика спортских новинара, у односу на остале журналистичке снаге, потакнут и одушевљен нетом прочитаном *Муком с речима*. То је било тако спасоносно другачије од свега што нас је окруживало. И објављено у чувеној Машићевој едицији у којој је изашла и Бећковић-Радовићева поема о Чеу. Прави прозор у слободу, сунце на прозорчићу. И како смо се ту нашли, тако се више нисмо растајали. Данас имам шездесетак његових књига у својој библиотеци. (Никад се не упознавши лично).

Не може се ни данас рећи да је писац у својој критици био безобзиран. Знао је он зарана да се „мало чему зна права цена“ тамо где је све дозвољено, и зазивао: „Богови, дајте нам пакао, али с умереном климом...“ (*Писати под надзором*) што је режим на којем се био окомио, заиста представљао. Данолића би, да му је то имао ко рећи, вјероватно изненадило, како га Срби из Хрватске у овом ставу и данас одлично разумију. Жестина односу према друштвеној и политичкој стварности земље разиграла се у *Добриславу који је протрчао кроз Југославију*, највише је дошла до изражаја у прози примјереног наслова Као дивља звер и кулминирала у *Драги мој Петровићу*: „Нек свима буде лоше, и свима у злу, исто: то је наше гесло једнакости и правде“.

А онда су дошле несретне године које су му дале за право. А потом и наш једини озбиљни неспоразум. Можда књига *Ослободиоци и издајници* не би привукла толико пажње у поратном Загребу да није овјенчана НИИН-овом наградом, што је тада још увијек значило препоруку за обавезно читање. А тих првих поратних година ми смо најмање били расположени за суптилне методолошке операције одвајања аутора од исказа његових ликова. Превише се тога поклапало, потписник ових редова је ову прозу прочитао као развијени облик данкоповићевог Милутина, и написао отрован текст, за своју публику, о одсуству жеље једног писца да разумије своју поражену браћу. Срећом, потом је завладало затишје, писац се није враћао болној теми пречанских Срба, а онда је нова неразорива дружба склопљена на темељу његових бројних текстова о Западу и западном односу према српском питању. И тако ће бити до самог краја и овог опроштајног записа о човјеку, који је за нас у једном тренутку био учитељ живота, већи од било ког свог појединачног дјела, што је ријеткост на књижевној сцени.

За њега је вриједило, да се и оно што је најбоље радио, морало читати у политичком кључу, јер је он тако хтио. Као нико је знао узнемирити јавност добрим pjesничким преводима, или стандардним послом приређивања домаћих класика. Хајде што је преводио Бродског, па онда Сиорана, Клодела, иако је и тај избор садржавао поруку, али његов предговор преводу Арагонових pjesама осјетио сам тада као непоетски запис о pjesништву, и помало му то замјерио. Приређивањем Дучића узнемирио је неке људе у Београду; приређивањем А.Б. Шимића, званичне кругове у Загребу. Дирнуо је у сакросанктну књижевно-политичку икону, лик Мирослава Крлеже. Али тако је он схватао своју мисију, иако је у оба случаја помало претјеривао у прилог својим ауторима. Није га занимао рад који не би садржавао изазов добачен политичкој моћи.

Везе Данолићеве са Загребом биле су бројне, дубоке, личне, и до данас недовољно истражене. Као и код његовог судруга Бранка Миљковића. Овакав какав је био, политички несагнан у својој средини, у Загребу је био радо приман, објављивао књиге, проналазио читаоце, од успутних до оданих. Стицајем околности у архиву Просвјетине библиотеке проналазимо ријетко занимљив траг једне такве оданости. Редовно су га и пажљиво читали, куповали његове књиге, у породици православног свештеника и пароха вараждинског, оца Јовице Николића, занимљиве личности, одређене за живот у Загребу. У томе је предњачила његова супруга др Ружица Николић, па су иза њих остала три албума изрезака, новинских текстова, фотографија, интервјуа,

изванредан *press-clipping* на тему Милован Данолић. Пронашли су начина да у том материјалу реагују и на бројне нападе на свог јунака, који су се периодично појављивали у штампи. У једном тренутку, чини се баш око *Муке с речима*, сам о. Јовица оставља рукописну биљешку „Што је више клевета и лажи, Мића нам је милији и дражи.“ А ћерка Олга у албуму оставља занимљиву цртаћу вјежбу; скицу мајчиног портрета док чита *Змијин свлак*. Материјал је то из времена у којем је штампана ријеч имала пуну озбиљност и важност, и данас, иако је дјеломичан и случајно сачуван, омогућава царски приступ једном аутору и његовом дјелу седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека.

Његови загребачки послови доживјели су врхунац у сарадњи с истакнутим личностима одашње књижевно-издавачке сцене: Златко Црнковић му је објавио три књиге, а Божо Бишковић у својој ексклузивној серији, ненадмашеној у јужнословенском простору, уз сарадњу Димитрија Поповића и Ивице Шишка, двије. И данас представљају, вјероватно појединачно највредније књиге неког српског аутора из тог времена.

На крају га је стигла судбина типична за све бунтовнике у младости. Иако и даље само искрен и аутентичан, постао је неслужбени идеолог овог тренутка у историји нашег народа. Занимљиво је да су они који су ствар посматрали оштријим оком, овај заокрет давно дијагностицирали. Иван Чоловић у свом одговору на једну анкету, објављеном у *Политици*, јула 1980., под насловом „Данолићев повратак селу“ похвално пише о његовим новим књигама, па и о том повратку: „Повратак селу је наша национална носталгија. С првим седим власима и првим чиром излази нам пред очи да у тек освојеном граду живимо без душе да смо је – ми, наши очеви или дедови – оставили тамо, на селу, где су јој и извори: природа, језик, земља, народ...“. Пише Чоловић, да је то неодољиво привлачило наше писце, али да су само најбољи успијевали превалити тај пут, убрајајући међу њих и Данолића. Успут прецизно набрајајући темељне вриједности ауторовог дјела и живота. Ова ће линија његовог стварања до врхунца стићи у *Години која пролази кроз авију*.

Свега онога чега већ тада није било у граду, није било ни на Западу. Да није отишао тамо, можда би његов суд био нијансиранији. Овако је из прве руке упознао тај медијски тоталитарни погон и омрзну га готово као и онај предатни, домаћи. Тако је опет ухватио златну нит која га је повезала са читаоцима, подједнако увјерљив и упечатљив, и свој, као некад. Опет је постао учитељ, иако се на националном Олимпу, па и оном књижевном, увијек држао као полустранац. Уосталом, то му је био програм.

Иако у поодмаклим годинама, његова је смрт за нас у даљини представљала изненађење. У ових седамдесетак објављујући у просјеку једну књигу годишње, постао је константа и упориште националне књижевности. Овдје смо свјесно оставили по страни чињеницу, да је он, аутор чувеног огледа *Наивна песма*, био један од водећих српских писаца за дјецу. Чоловићевом попису вриједности и тематских кругова треба додати још само – дјетињство. То је нама био Милован Данолић.

Преостаје још само да се његово разноврсно и разведено дјело прикупи и организује. Неће то бити лак посао. У темељу тог дјела стоји снажна животна и стваралачка страст.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ (1937. – 2022.)

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ, *ИСПОВЕСТ НА ТРГУ, СКЗ, БЕОГРАД, 2022;* *ДЕДОУМИЦЕ О ПРИРОДИ И ЉУДИМА, КУЛТУРНИ ЦЕНТАР „РИБНИЦА“, КРАЉЕВО, 2022.*

ЗРНА СОЛИ

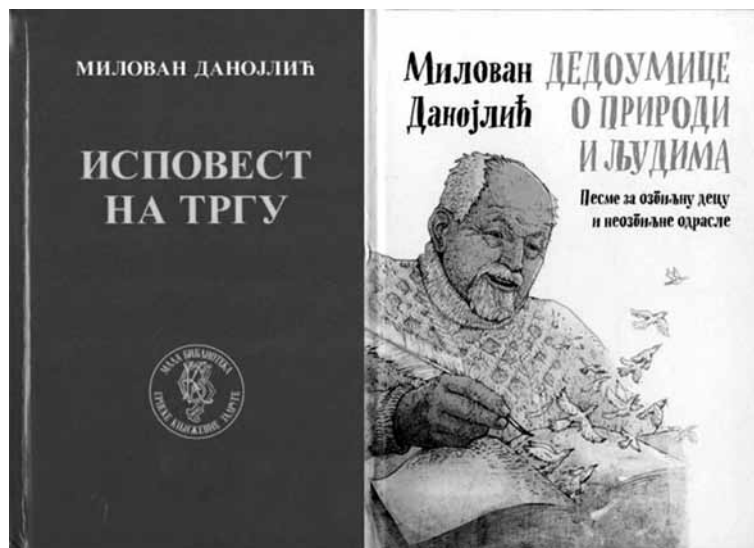
пише: Драган Хамовић

Свака књига Милована Данојлића представља догађај, а збирка песама *Дедоумице о природи и људима*, са изврсним илустрацијама Косте Миловановића, изнова је унела пуноту земаљских звукова и мириса у нашу књижевност, данас већином папирнату, језички и осећајно испошћену

Људи земљоделци дозволе себи да умру тек када обаве све годишње послове. Тако је и можда најнеуморнији и најплоднији српски писац, Милован Данојлић, најпре збринуо последња два завршена рукописа – збирку песама *Исповест на тргу* и збирку такозваних дечјих песама *Дедоумице о природи и људима* – па отишао. Лирика увек носи и тон тестаментаран, али песме које је, за крај, припремио Данојлић, наглашавају управо ту опроштајну страну, помирено и огољено, трезно и ведро.

Прво да нагласимо поетички укрштај особен Данојлићу, који повезује и ове две жанровски различне, завршне збирке. Наиме, *Исповест на тргу* наставља низ оних наслова попут *Зло и наопако* или *Србија на Западу*, које можемо означити као поезију „лакких стихова“ (*light verse*), а које одликује колоквијалност и релаксираност у разноврсним строфичким облицима и стиховним размерима, често лудистичка и сатиричка тематика, као и инфантилни импулси. И све то често у спрези. С друге стране, већ поднасловна ознака „за озбиљну децу и неозбиљне одрасле“, збирку *Дедоумице о природи и људима*, као што је то и раније био случај, чини жанровску одредницу „за децу“ крајње условном. Овај писац, од почетака, границе жанрова размиче.

Било је већ речи у критици о распонима Милована Данојлића, али

се ти развојени токови сусрећу у неким заједничким равнима. Песник, али пун прозаизама. Приповедач али лирски медитативан. Етеричан, али и тако конкретан. Есејиста што сажима и књишко и живљено искуство, и дивљење и субверзивну оштрину. Окренут развргавању мрачних страна властитог сопства, али и човека и његовог друштва, завичаја као и туђег света у који је одбегао. И за све то што је развргао нађе и покоју реч истинског разумевања. Сједињен са дахом и ритовима природе, али и са хуком Београда и других градова у којима се обретао.

О таквој несмиренисти и тој несмирљивости овде је поготову реч. Оксиморонски, неспојиви спој *исповести* и *трга*, у доба медијски укинута приватности, одиста и није неспојив. Али, руку на срце, шта је и сама поезија одвајкада, него смело раскривање себе другима. У таквим живим парадоксима се исказује и поезија Милована Данојлића. Од мудрости до неизлечиве наивности што проговара у песмама о животињама, дрвећу и птицама, дедама и деци; од борбеног страха пред животом до неупитне похвале животу: „Птице су гласне жице природе [...] Објављујући земљи и људима / Да је живот чудо над чудима“, читамо у такозваној дечјој песми „Свакога јутра“ да би се поентирало: „Мудраци за смисао траже доказе, / А птице са њим на свет одлазе.“

„Лакки стихови“ Данојлићеви нису нимало лаки, али њихова разиграност у изразу и неретки хуморни наноси растерећују нас од тежине предмета и тескобног доживљаја. У *Исповести на тргу* песме нису само рефлексивне и саморазматрајуће, нити су само сатиричко-политичке, нити су тек узгредни увиди у човеков морални састав, нити пак пуки исподи детиње уобразиље. А све су то донекле, уједно. Песници се обично жале на свет а себе одвише поштећују, изузимају. Данојлић је

сведок оптужбе и одбране у властитом процесу, у низу песама: „Не бежах гад колико се тражило / А ни честит колико сам хтео“ („Судски вештак“); у сумирању осам деценија живота, чињеница самоодржања постаје врхунски досег: „Сили сам кукавни давао мито, / Да ћутим из петних жила се упех, / Кроз столеће се жив провукох и то / Сад у велики рачунам успех“; „Инокосан, себи несносан“ надгорњава се у самомржњи са својим мрзитељима: „И шта год о мени да говоре / Ја о себи мислим још горе“ („Са зрном соли“).

**Лирика увек носи и тон
тестаментаран, али
песме које је, за крај,
приправио Данојлић,
наглашавају управо
ту опроштајну страну,
помирено и огољено,
трезно и ведро**

Песма „Живот на опрезу“ такође је у знаку извесне двострукости, јер се песничко ја, са зечеје опрезном душом, на земљи никаквом добру не нада („Помолим се пред иконом Светог Николе, / Секиру уз кревет, па нек изволе!“), али на моменте и у таквој души збива се светли обрт: „А сунце кад небо обаспе рујем / Помислим да, ипак, претерујем: / Свет је лепши нег што ми се чини / У самоћи и у помрчини.“ У гласу покајања настоји да начелно разреши властиту позицију „На дну“: „Ту сам трунчица међу труњем, / Сав утонуо у мир домаћи, / Тешим се бескрајем, откривам у њем / Оно што у себи не могах пронаћи. // Преплетени су криво и право, / Једно је с другим међузависно / Незадовољством нас трује ђаво, / Богу смо добри такви какви смо.“

Када скрене поглед од своје душевне унутрашњости, песник се пројектује и у предмете око себе, у фрижидер што бруји и дрхти од налета струје, пародијски упоређен с човеком и његовим дрхтајем („Не слути да између земље и неба има / Нечегашто измиче нама свима / И да у питања тешка, велика / Не треба да се петља бела техника“); или у „сат-осуђеник“ („Како секунда која налети / Зграби је и сваки траг јој затре...“) који ни да убрза ни да успори, потом се загледа у поштанско сандуче („Шта боље од светлости жива човека / У поштанском сандучету може да чека?“), или ка „насуканог лађи“ на обали, коју је боље превидети: „Зашто, откада и до када / Душу ћеш тровати, туго домаћа? / Пред сликом живота који пропада / Ко прође обалом, главу одврта.“ Аналогије између спољних појава и предмета и свога бића, поистовећење с њима, истанчано и прецизно, одавали су и раније Данојлића као мајстора посматрача, с дубљим мисленим, али и духовитим коментарима.

У песми „Бесциљно путовање“ песнички глас је „мотор с погоним на маглу и на ветар“, гони га и напред, горе и доле води, на два краја земљине

осе, пада ради оснажења на нови узлет, спушта се до првобитних порива „где нема разлога, али има снаге“: „Ти који ме слушаш, молим, не презри ме, / Име ми је Нико а Ништа презиме, / У Свемир побегох из основне школе / Где се не зна шта је горе а шта доле.“ Упорно самопорицање отпочетка, чак од *Урођеничких псалама*, код Данојлића поприма облик бекства, сталног бекства. У песми „Пут око света“, где признаје да се увалио „у лаж свеопшту“, а да му је сећање везивно ткиво за све заблуде, смутње и погрешке, песник бележи: „Повирих у непознато и туђе, да бих / Што у родном селу видех открио.“ У песми „Разгледница“, лирски глас Бегунца разазнаје да у туђем свету странствује на један – „А у родном крају на триста начина“. А нигде се, иначе, не осећа да је приспео, да је код куће: „Онамо до пола, овамо отпола, / Цео са собом никада и нигде“ („Писмо из Уганде“). „Неудобна возња“ аутомобилом постаје изразита слика Бегунчеве егзистенцијалне динамике пуне ризика: „Са свих страна претње насрћу, / Док ауто, ала безглава, / Суочава ме стално са смрћу / И у суочавању је избегава.“ На узбурканом попришту савременог појединства, мало где је двосмерна метафора сталног бега од себе и повратка себи тако доследно изведена као код Данојлића, у тексту као и у животу. Повратници, у песми „Гужва на граничном прелазу“, радосни због онога од чега су побегли, у тренутном предању од „ругобе живота“, у туђини освешћују љубав према родном крају („Жив створ не уме, попут бреста / Сто година да се не миче с места“). У одласцима и поврацима дозрева свест и о томе да, иако не бираш предео где ћеш доћи на свет, нити бираш народ, ваља се помирити са усудом травке коју помера ветар. Таквим помирењем се заправо настањујеш у свету: „Заволиш ли родне голети, / И оне ће тебе заволети / Њихов си, и оне тебе су део / Више него што знаш и што би хтео“ („Настањивање“). За крајњи статус несмиреника и животног побуњеника, слика укоревивања постаје кључна и опредељујућа: „У отимању од ништавила, / Учини ми се да сам на добром трагу: / Бити шума која се углавила / У земљу и из ње црпе снагу“ (Ноћна монодрама, 4).

Већ поднасловна ознака „за озбиљну децу и неозбиљне одрасле“, збирку *Делоумице о природи и људима*, као што је то и раније био случај, чини жанровску одредницу „за децу“ крајње условном. Овај писац, од почетака, границе жанрова размиче

Хоризонт лирског исповедника и проматрача сели се изван видљиве области, јер „спасење је изнад и мимо / Свега што знамо и видимо“ („Могућности спасења“). Човек је у општој трци, али његова временитост

и ограниченост у времену неумољива је освета мудрацима људским што време оспоравају: „С Временом, и Човек без потребе / Јури, као да бежи од себе, / Замишљајући да га на крају века / Богзна шта велико и важно чека“ („Човек и време“). Јер, према Данолићу, понижења која доноси старост већа су од свих других, што сведочи и оскудни каталог животних садржаја у песми „Полугласно преслишавање“ (одело од флека, шоља млека, пола двопека, два-три лека...). Пројекција сопствене сахране („Замишљам састав свечаног скупа / У чијем средишту зјапи рупа / Јама ништавила...“), ипак, окончава помирљивом визијом ослобођења од тела и ума те преображава у честицу Универзума.

Вреди скренути пажњу и на неке песме у *Исповести на тргу* које третирају песничко искуство. У „Песмици о пљувачки“ гутање пљувачке је савлађивање, одлагање реакције и, најпосле, припрема за песнички директни одговор: „Тешко је гутати и ћутати мукло, / Дође ми да јекнем, па куд пукло да пукло.“ Диогенов фењер је у потрази за човеком, он похваљује оскудицу и простоту и указује на коруптивно знање учених: „Кад ми сеглава сасвим прочисти / Што је нејасно, оставим Пителији, / Мудри су киници и софисти / Ал неписмени живот је истинитији“ („Диогенов солилоквијум“). Стварање песме налик је раду пчела у кошници („Опијен вишегласним брујем и зујем / У облацима кућу кућим, / И уз помоћ рима повезујем / Видљиво с невидљивим а могућим“), дотле песма и песник „једно другом живот поклањају“ („Песма и песник“). У вези са поетиком свакако је и песма „Мале лудорије“ и њена поента, у форми поклича: „Живела необуздана уобразиља! / Узлети маште тако су смели: / Са смислом до јасног стиже циља, / Са бесмислом куда ти срце зажели.“

Завршне песме у низу *Исповести на тргу* припадају домену друштвене, епохалне и менталитетске сатире. Певају дерикоже који тврде „Да друкчије не може, / Да само овако мора“ („Свечана смотра“), али песник одговара да постоји нешто друго „у царевини јада и беде“ („Нек дође“). У песми „Корачница за покрет отпора“ оглашава уверење да „у истини сам колико пркосим“. Политику разуме као „Узалудно занимање“, али с обе стране узалудно: не само уперено против властодржаца него и против властотрпилаца: „Народ се таквој клања мумији, / У слободи као и у неслободи / А од лудог света је безумнији / Онај ко жели да га предводи.“ Предмет ефектне критике су и „Революционари“ (реформисти?), „главе ћуреће“ што помоћу присиле хоће свет да усреће. Глас овог накнадног конзервативца тврди да „може се поправити овде-онде штошта, / А оно главно иде куд је пошло“ („Реакционарна фуга“). У две опречне оптике песник разматра и новогодишње слике клицања светине у славу „Незадрживог умирања“: „Или је лудо весеље излив / Потиснутог бола и очаја?“ („Тридесет први децембар“).

Критика менталитета само је наличје или пак лице осећања припадности и оданости матичном простору и људима. У песми „Родољубива попевка“ крајњи закључак води у следећем смеру: могли бисмо се отрести од баласта историје и географије, као што нам одасвуд поручују, могли бисмо постати „што сад нисмо, / Ал по чему бисмо се онда препознавали“. И безличност је један од видова ништавила са којим се носимо, али су крајности разгореле на међи векова унутар некада јединствене земље један од наметнутих и несавладивих апсурда. У песми „Братска“ коментар столећа овдашње крваве комедије Данолић стаје у одређење да су истојезични актери те комедије народи патуљци

који „пате од мегаломаније, / А по свему другом су браћа“. У изводној песми „Речи за спомен-плочу“, налазимо и следећи невесели резиме: „Братство, јединство, тежње највише / У локви крви се удавише, / Да се у мржњи и у пакости / Оствари идеал једнакости. / Нешто је болесно код тих народа, / Сикћу и уједају се као зоље, / На нискост узвраћају нискошћу, као да / Нису ни створени за нешто боље.“ Ово је изрекао Несмиреник и Бегунац, али и зрели повратник у неизбежно и часно окриље свога идентитета. Никада једностран, и када је изабрао страну.

Поновимо тврдњу да су „лаки стихови“ одлика по којима се Данолић разликовао међу другим гласовима, и што му омогућило широк распон тема и брзу смену стилских регистара. Обликовао је свој засебан концепт „наивне песме“. Данолић је тежио, након неосимболистичких затамњења, да пише и нешто „разумљиво свима, па и деци“. То су песме које одишу прозрочношћу описа и смисла, лирским одушцима и поигравањима у сусрет дечјем свету, а туђа им је свака књижевна умишљеност. Кованица из наслова, Дедоумице, оличава такав приступ, и од игре и од искуства, од непресушног одушевљења природним појавама и ретким примерцима људске врсте.

**„Лаки стихови“ Данолићеви
нису нимало лаки, али
њихова разиграност у
изразу и неретки хуморни
наноји растерећују нас од
тежине предмета и тескобног
доживљаја**

Збирка *Дедоумице о природи и људима* подељена је у три тематска круга: први обједињава песме чији су јунаци птице (гласне жице оркестра природе), господствене веверице, речна риба караш, слон у куповини, али и ловци које удар грома опомиње да нису најјачи. Други круг представља лирску „похвалу дрвећу“, чија су стабла узор и за човечу усправност и укорененост у тло: словенски храст, јаблан, зова, јасен, липа, брест и жалосна врба, бреза и кајсија, Панчићева оморика и платан. Циклус „Дрворед у недоглед“ свакако је у *Дедоумицама*, не само обимнији, него и смисаоно најобилнији па и најозбиљнији. Иза разгранате химне дрвећу, завршни трећи циклус можемо назвати похвалом смиреној старости, која повезује искуство предака и потомака. Ликови наших старина, у разним типичним, топлим и хуморним сликама, закључују се овде намрштеним ликом Вука Караџића, који са споменичног постаментa осматра српску престоницу која је увелико без пириличних натписа. Свака је књига Милована Данолића представљала догађај, а збирка песама *Дедоумице о природи и људима* (са извршним илустрацијама Косте Миловановића) изнова је унела пуноту земаљских звукова и мириса у нашу књижевност, данас већином папирнату, језички и осећајно испошћену.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ (1937. – 2022.)

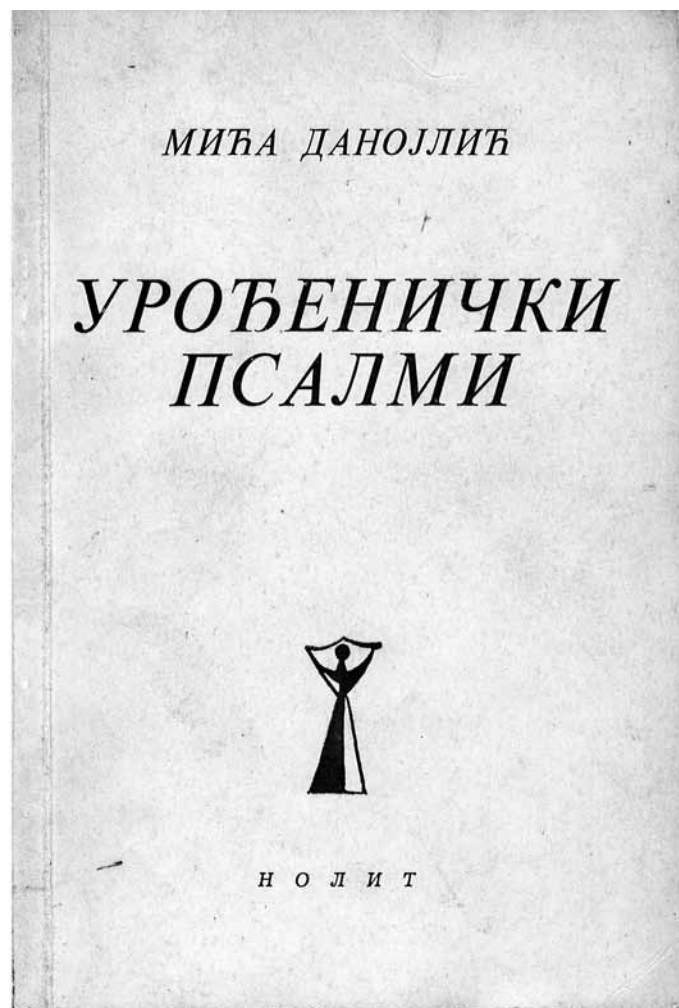
ПЕСНИК КОЈИ ЈЕ ПОЕЗИЈУ ОСЛОБОДИО БЕСМИСЛА

ТУТАЊ ГРАДА И ПЕСМА КОСА

пише: Никола Живановић

Да би се видело шта у Данојлићевој поезији чини ту честицу поезије, односно где је она, њега треба читати, онако како је и писао, у мноштву песама. Данојлић готово да нема слабих песама, па чак ни неких са каквом фалинком која заувек бode очи. Али исто тако нема ни неколико песама које га саме по себи могу представити. Он је налик песницима који су дан за даном исписивали песме

Смрт Милована Данојлића је крај једне епохе у српској поезији. Појавивши се као песник 1955. године у првом броју модернистичког часописа Дело, са свега осамнаест година нашао се Данојлић у друштву неких од најзначајнијих стваралаца на овим просторима. По објављивању књиге *Урођенички псалми* било је јасно да је у питању песник који је ту да остави трага у српској поезији. Међутим, тада се није могло претпоставити да ће његов књижевни пут бити толико богат и разноврстан, да ће толико мењати углове гледања, мада никада не противречећи себи. Већ то што Данојлић тада није објављивао само у модернистичком Делу већ и у реалистичком Савременику, говорило је довољно о томе да то није аутор који припада неком клану већ да је у питању једна слободна стваралачка личност. И управо се кроз тражење сопственог пута, корак по корак, од тих првих песама до смрти може једино и описати стваралаштво Милована Данојлића. На том самом почетку, Данојлић је био у ужем кругу неосимболиста, предвођених Бранком Миљковићем. Међутим, ма колико се његово стваралаштво у том тренутку можда уклапало у неосимболистичку поетику, или

боље рећи није искакало из нје, његово рано стваралаштво није ни приближно у оној мери прожето утицајем Бранка Миљковића како је то случај са многим другим великим српским песницима који су се тог наслеђа потом постепено и с напором ослободили (Иван В. Лалић, Борислав Радовић и други).

Први стих *Урођеничких псалама*, готово је пророчки за целу Данојлићеву поетику: „У чудностојећим градовима нико нас радостан не чека“. Рођен у Ивановцима код Љига, Данојлић био је један од оних дошљака који су у Београду стварали нову књижевност. Већ тиме што каже да су градови „чудностојећи“ Данојлић открива да је збуњен тиме што они уопште постоје, да не разуме начин на који постоје. Сем тога ти градови нису место радости. У каснијим књигама, он ће открити места радости. Рецимо у књизи *Родна година*, где ће се у маниру песама за децу дивити першуну, гроздовима, бундеви („старом мудрацу“) и још много чему што природа изроди. Током целог свог рада, Данојлић је село и природу видео као супротност граду. Не као идилично већ као поетичније, смисленије место. И ту лежи контрадикторност са животом

самог песника који је живот проживео као грађанин света, у пуном смислу. Не само да је добар део живота провео у Паризу, већ је у свом књижевном раду, увек био у комуникацији са светским писцима и песницима. Пре свега као преводилац: његов преводилачки опус, када је реч и препевима поезије, спада у најзначајније у српској књижевности. Данојлић је у превођењу био елитиста. Преводио је искључиво највеће песнике тако да се на тој листи могу наћи: Вилијем Батлер Јетс, Езра Паунд, Јосиф Бродски, Пол Клодел, Шарл Бодлер (сабрани стихови) и Шекспирови сонети. Превео је и непесничке књиге, Сиорана и Јонеска. Преводио је и Луја Арагорна, али се самом Данојлићу тај песник није допадао и једном приликом је изјавио да ништа није нашао преводити га. Иначе строг према књижевности, посебно је био строг према француској поезији коју је изблизи и пратио и познавао. Кад год би га неко из Србије (а ми смо овде увек жедни нове светске поезије, да бисмо имали шта да имитирамо и по чему да предњачимо) упитао који су нови француски песници, одмахивао је главом. Једном приликом је изјавио „Шта је то за књижевност попут француске да сто година нема песника?“ До краја одан неоспорним вредностима, Данојлић једноставно није хтео да кокетира са књижевним модама. Заправо се као преводилац враћао све дубље у прошлост. Када је преводио Бродског, Бродски је био песник о коме се свуда причало. Постепено се враћајући кроз време, међу последњим преводима су му се нашли Бодлер и Шекспир.

**Први стих Урођеничких
псалама, готово је
пророчки за целу
Данојлићеву поетику: „У
чудностојећим градовима
нико нас радостан не
чека“**

Треба овде скренути пажњу на метод превођења, а и писања песама који је Данојлић усвојио. У преводима (када то треба) у песмама (када то хоће) он користи риму, међутим његов стих је слободан, нема поштовања метрике и стихови се нижу по слуху. Можда, најзначајнији његов превод, превод Вилијема Батлера Јетса даје савршен пример овог превођења. У Јетсовом случају, то је и спасоносно, пошто строгост са којом је Јетс градио стихове, нужно би узроковала неспретност у преводу. Отуда Данојлићева потреба да преведе Бодлера. Својевремено је постојала полемика измеђи Ивана В. Лалића и Борислава Радовића о томе којим стихом треба превести александринаца. Радовић је сматрао да то треба да буде четранестерац, што су потом прихватили Бранимир Живоиновић и Леон Којен, а Лалић је инистирао на дванаестерцу. Главни Лалићев аргумент био је да би се продужавањем стиха, стварао простор који се не би могао попунити речима из песме па би преводилац

морао нешто и да допише. Што се звучача тиче, Радовићев суд се чини неоспорним. Ипак треба напоменути да су *Цвеће зла* у дванаестерцу превели и Коља Мићевић и Никола Бертолино. Доста после те расправе, и свих тих превода (осим Којеновог) појављује се Данојлић са својим преводима који стиху дају дужину коју по слуху осећа, а скраћује га тамо где би дужину добио само вештачким додавањем. Слично је и са преводом Шекспирових сонета. Превођење нечега што је већ добро преведено, често је знак непоштовања. Међутим, далеко од тога да Данојлић Шекспира преводи из непоштовања према Стевану Раичковићу. Реч је о томе да су Шекспирови сонети заправо фрагменти неког разговора, често почињу као одговор на нешто, постоји нека драмска ситуација око њих. У Раичковићевом преводу, све је то сведено на заокруженост какву сонетна форма захтева. Данојлићев стих је полемичан, разговоран. То што се определио да преведе Шекспирове сонете, била је нужност његове поетике, јер управо ту, на том врхунцу светске поезије, његова техника може да се оправда.

**До краја одан неоспорним
вредностима, Данојлић
једноставно није хтео да
кокетира са књижевним
модама. Заправо се као
преводилац враћао све
дубље у прошлост**

Како у преводилачком раду, тако и приликом писања својих песама, Данојлић одбија моду. То не значи да бежи од модерности, али бежи од трендова. Њему није довољно да песма буде на овај или онај начин добра, да песма користи овај или онај нови трик, она може то имати, али пре свега јој треба сама песничка суштина. Иначе су сви други таленти, било језички, било версификаторски или мисаони недовољни. Заправо, такве савршено написане песме, које бујају од оригиналних метафора, нових техника и интелигенције, ако су лишене оне честице која поезију чини поезијом, личе на чудовишта.

Да би се видело шта у Данојлићевој поезији чини ту честицу поезије, односно где је она, њега треба читати, онако како је и писао, у мноштву песама. Данојлић готово да нема слабих песама, па чак ни неких са каквом фалинком која заувек бode очи. Али исто тако нема ни неколико песама које га саме по себи могу представити. Он је налику песницима који су дан за даном исписивали песме. Овде бих се сетио Марине Цветајеве која је сматрала да песник који не пише редовно губи вештину. У циклусу „Мравињак годишњак“, из књиге позних песама *Обнова смисла*, Данојлић заправо пише дневник једне календарске године. Његове књиге неретко имају одређени план, као споменута Родна година где он описује једно по једно разне врсте поврћа и воћа.

Не може се у таквим концептима издвајати појединачна песма, макар не таква да она прикаже све то богатство појединачних плодова. Тек целовито говори оно што треба. А затим ту долазе и другачије књиге, попут оне кафкијанске из *Мише рупе*, па оне о усамљености и неким животним промашеностима као у *Зимовнику*.

Како је о Данолићевим песмама доста писано, за анализу неких појединачних, и да бих показао какав је то песник био, изабрао бих неке од новијих, односно познијих песама из *Обнове смисла*. Већ сам наслов те књиге указује на целокупан Данолићев напор, да поезију ослободи бесмисла који јој је донео двадесети век, на само као бесмисао поезије, већ као бесмисао у свим аспектима живота. Песма „Слика из марта“ гласи:

*Од кога чувају празне куће стражари,
У прохладно и хладно претпролетње?
Пут спасења сличан је мразној шари
На прозорском окну; и све су кретње
Успорене; док се косови и чешљугари
Јављају из векова пре почетка пометње.*

Готово да се у овој песми налази резиме целе Данолићеве поезије. Празне куће са почетка подсећају на оне градове из првог стиха његове прве књиге. Међутим, косови и чешљугари, нису овде само оно што у Данолићевој поезији препознајемо као примат природе и села над градом, то су браћа Китсовог славуја из „Оде славују“, који са њих певају од када је света и века и који ће се опет чути када се бука савременог друштва утиша, бука градова, бука интернета, бука савремене поезије. Ова песма на најједноставнији начин показује шта је то што је то суштинско у поезији, које ако се изгуби, све остало је узалуд. То готово као да и није до песника. Он је само ловочувар или вртлар.

Песма „Уснивање“ гласи:

*Када ти књига стане клизити из руку,
Када ноћ помири блаженство и муку,
Када се тутањ града почне да претаче;*

*У шушкање листа, сад тихо, сад јаче.
И сви се гласови слију у звиждуку
Коса који пева и певајућ плаче, -*

*Признај свима да су мудрији и бржи,
Пригни уза се трошне покриваче,
О будућности смрт нек води бригу,*

*И тонући у сан чврсто стегни књигу
Као да је у њој оно мало сржи
Која те везаног за живот још држи.*

У овој песми чујемо самог песника како се опрашта од живота, и можда баш тада и можемо најбоље видети шта за њега значи сав тај живот проведен у књижевности. Опет су овде тутањ града и песма коса супротстављени један другоме. Али овде кос већ плаче. А песник каже себи да призна другима да су мудрији и бржи, одбацујући вечито

такмичење међу људима, које је ружно, посебно међу песницима. Не каже коју књигу чита, али из онога што је већ речено може се наслутити којој групи књига она може припадати, ако даје не само утеху, већ и оно мало сржи (чега нема у песмама које су само хир данашње моде) која га држи за живот. Овде се показује каква је то поезија коју је Данолић волео, читао, и писао. Мноштво савремене поезије нас тера у живот, да се грабимо и отимамо за њега, за своје место у свету, не само за комад славе који нам доноси писање већ и за тај начин живота који је пролазан. А ако је оно што је у песми пролазно, какву она утеху може да пружи пред пролазношћу?

Не би се могао дати бољи сажетак Данолићевих стремљења него у ово неколико стихова. Треба још споменути и његову прозу, која изнова прелази преко свих мотива датих у песмама, која само даје шири простор за говор о оном виђењу живота који је исказао песмама, а што по некима заправо није ништа друго него поезија. По некима су то и његове најбоље песме. Ја бих само овде, у складу са овом песмом подсетио на роман *Како је Добрислав протрчао кроз Југославију*, књигу чији је главни лик песник, и то лош песник, али то што је лош песник не чини га мање песником. За Данолића, који је у животу доживео велику песничку славу, не само слава већ ни успех некога као песника нису пресудни. Бити песник, значи песнички гледати на ствари, комуницирати са песницима, било као читалац било као преводилац, и видети поезију у свему, добром и лошем што живот доноси.

POSLE SVEGA, NEMAM SNAGE NI ZA LJUBAV NI ZA MRŽNJU

MILOVAN DANOJLIĆ, KNJIŽEVNIK

Dok je postojala zajednička država, zalagao sam se za prijateljske odnose sa svim njenim narodima, posebno sa Hrvatima. Posle svega što se izdogađalo, nemam snage ni za ljubav, ni za mržnju. U duši se pojavilo mrtvilo, i praznina. Uz poštovanje, i bolje međusobno poznavanje, mogli smo daleko stići, a eto, završili smo u blatu rđavih i zavidljivih suseda. Ono što su nekad gradili najbolji, potukli su, u glavu, najgori

RAZGOVARAO: Bojan Munjin

Književnik Milovan Danajlić ove godine je napunio osamdeset ljeta i, gledajući unatrag, iza njega stoji zaista plodna spisateljska karijera. Napisao je i objavio sedamdesetak knjiga beletristike, poezije, esejistike i književne kritike. Rado piše i knjige za djecu, a preveo je i prepjevao djela poznatih pisaca (Shakespeare, Baudelaire, Brodsky, Cioran, Aragon, Pound, Ionesco i druge) s francuskog i engleskog jezika. Najpoznatije Danajlićeve knjige su „Neka vrsta cirkusa“, „Lične stvari – ogleđi o sebi i o drugima“ i „Balada o siromaštvu“, a za roman „Oslobodioci i izdajnici“, dobio je 1997. godine NIN-ovu nagradu. Uz Zorana Đinđića, Dragoljuba Mićunovića, Borislava Pekića, Vladimira Gligorova i druge, jedan je od osnivača Demokratske stranke 1989. godine. Član je SANU-a od 2000. godine. Danajlić već skoro četrdeset godina živi u Francuskoj, odakle prati burna zbivanja u srpskom društvu i na širem južnoslavenskom prostoru, ogorčen prema nasilju iz proteklog doba i kritičan prema ideologijama starih i novih upravljača. Jedna Danajlićeva rečenica dobro sažima kompleksnu sudbinu pisca i bolnog svjedoka svoga vremena: „Pesnik se može umoriti, može zapasti u očajanje i beznade, i pevajući o svom klonuću, donekle ga reću prevazilaziti, ali on ne može preći u neprijateljski tabor, onaj u kome su porobljivači i silnici. On je nepobedivi borac i kad goloruk izlazi u arenu.“

Razgovor koji slijedi neka je vrsta Danajlićevog dijaloga s poviješću i sadašnjošću, u kojem njegovo ogorčenje prema ružnim događajima smjenjuje

razumijevanje prema ljudima i narodima, a kritičnost prema banalnostima ovoga vremena transformira se u zahtjev za traženjem trajnijeg smisla ljudskog djelovanja.

Često ste se u vašim knjigama bavili tragičnim događajima kroz koje je Srbija prolazila u XX stoljeću. Kako na sudbinu svoga naroda gledate danas?

Milovan Danajlić: Bez uvida u te događaje ne može se razumeti današnje stanje stvari, a ono je prilično obeshrabrujuće. Gotovo puna dva stolecā mi smo napredovali u dobrom pravcu, da bismo stigli na loše i veoma neudobno mesto. I šire, u svetu, došlo je do klimatskih promena za koje se nismo spremali... Sa našim prostodušnim shvatanjima o istini, pravdi, prijateljima i saveznicima, začetim u 19. veku, obreli smo se u ciničnoj i nihilističkoj episi gde se sva pravila, uključujući i osnove međunarodnog prava, bezobzirno krše, i gde se pljačkaški i osvajački ratovi vode pod izgovorom zavodjenja demokratije i ljudskih prava, gde se žrtve proglašavaju za krivce, a krivci za heroje. Nije čudo što smo se zbunili i pomutili.

Uporna, viševjekovna težnja našeg naroda ka slobodi i nezavisnosti dobila je, sa Karađorđevim ustankom, snažan zamah i jasan pravac. U sledećih stotinak godina utvrđivali smo i izgrađivali privredne, prosvetne, vojne i zdravstvene ustanove po ondašnjim najvišim svetskim merilima, u otporu

prema ličnoj vladavini i bezakonju. Onda se desio polom, sa ogromnim, pre svega ljudskim gubicima, u Velikom ratu. Pobjednici, a oslabljeni, ušli smo u zajedničku južnoslovensku državu držeći se svoje, centralističke ideje, po francuskom modelu, koji se na prvim koracima pokazao kao neprikladan. Jugoslavija je mogla biti srećna formula nacionalnog samoprevazilaženja i osvajanja identiteta na jednom višem civilizacijskom stupnju, a okrenula se u muku i samouništenje u zajedničkoj grobnici. Našli smo se u društvu nezadovoljnika čiji je biološki sat napredovao drugom brzinom, u drugom pravcu, te nisu pokazivali spremnost na žrtvovanje bez koga se nijedan zajednički pothvat ne da izvesti. Nismo imali sreće, niti iskustva, a ni znanja. Ni neko jači i pametniji od nas ne bi znao ujediniti i uskladiti te rogove u poderanoj vreći istorije. Da nije bilo Hitlera, i s njim u vezi Broza, možda bi se, u uslovima mirnodopskog razvoja, neko rešenje ipak našlo. Tzv. „oslobođenje“ donelo je pola veka ćutanja, gutanja i samoobmanjivanja, da početkom devedesetih sve ono što se zataškavalo provali kao otrovna bujica mržnje i zločinjenja. Ostali smo sami na braniku države koja nikome nije bila potrebna, koju je Zapad, iz svojih razloga, otpisao. Proglašeni smo za glavne i jedine krivce za sve što je usledilo, našli smo se na udaru velike svetske Imperije i njenog pohoda na Istok, uvređeni, umorni, oklevetani i zgaženi. Svi tokovi naše novije povesti su dovedeni u pitanje, naši oslobodilački ratovi su proglašeni za osvajačke, osporeno nam je pravo na kolevku države i kulture, našu prošlost procenjuju neznalice u svojstvu sudskih eksperata, krivi smo što uopšte postojimo, što nismo manji i nevidljiviji, što smo po verskoj i rasnoj liniji bliski sa Rusima, što se i dalje opiremo i kočoperimo, što odbijamo da legnemo na rudu, što ne priznajemo svetskog gospodara. Jedan deo naše elite je povio šiju i usvojio optužbe, progutavši otrov samomržnje, ali imunitet u narodnom organizmu i dalje daje znake života, a kod mladih, izgleda, i jača, i pored klouca na opštem planu. Od sredine prošlog veka naše selo odumire, prostor se prazni, demografija opada, privredna proizvodnja je zakočena, teško se živi, nastavlja se iseljavanje na sve strane sveta. Stanje je teško, a opet, treba se nadati obnovi. I u prošlosti je bilo ovakvih perioda, ovakvih i još težih, pa ipak smo nekako isplivali i stali na noge. Preporod će doneti mladi, oni nemaju izbora, za njih je to pitanje života i smrti, a mi im možemo pripomoći, dobaciti im po koju reč koja osvetljava put. Mladi već sada osećaju svu težinu poniženja i nepravde pod kojom stenje narod; ostaje im da to osećanje pretvore u delatno načelo. Glavno je imati jasnu svest o stanju stvari i čekati povoljan trenutak, a on mora doći. Stvari se, srećom, menjaju, ponekad i u dobrom smeru.

Bavili ste u vašem pisanju na vrlo dramatičan način i vlastitom pozicijom čovjeka koji neprestano sa zebnjom gleda u vlastitu zemlju iz koje je stjecajem životnih okolnosti izmješten u tuđinu. Kako danas gledate na vlastitu bolnu prošlost?

Milovan Danajlić: Moj životni vek je, u dobroj meri, protekao uporedo sa lomovima kroz koje je prošla narodna zajednica. Kao dete sa sela, od malih nogu pratim rastakanja tradicionalnog narodnog života, gašenje seoskih domaćinstava, bežaniju u gradove i beli svet, zablude u koje nas je uvodila vlast, sa iluzijama da negde, daleko, postoje temeljno bolji uslovi za osvajanje duhovnog i materijalnog blagostanja. Tako sam se, kao pravi sin rodne zemlje, obreo u iseljeništvu: u tuđini sam proveo blizu 40 godina, a da se ni za korak nisam udaljio od zavičajnog podneblja, pošto sam, i u svetu, pisao gotovo isključivo o našoj sudbini. Bombardovanje, s kraja prošlog veka,

proživio sam kao da su mi bombe padale na glavu, tamo usred Francuske. Otadžbinu, i njen jezik, pisac nosi u krvi. Od otadžbine se ne može pobeći, jer se ne može pobeći od sebe. A seobe su upisane u kod našeg postojanja, jedan od naših najboljih romana nosi taj naslov. Sledimo amanet predaka, idemo njihovim putevima bez svoje volje, takoreći nesvesno. Seobe su jedan od ključeva našeg prisustva u ovom svetu. Egzistencijalna pitanja se, u tuđini, postavljaju sa većom oštrinom. Sve je, stalno, ugroženo i osporeno, u ličnom i zajedničkom trajanju. Daljina nas oslobađa suočavanja sa trivijalnošću, iz daljine se nazire gola suština, a ona budi strah. Nisam od onih koji se vajkaju, ne mislim da mi je prošlost bila posebno teška. Pristao sam na zadate uslove. U početku, i diktatorski, jednopartijski sistem činio mi se kao prirodno, čoveka dostojno ustrojstvo: porodica, škola, radni odnosi, sve je to funkcionisalo na sličan način. Borio sam se da živim i preživim, i u tome sam uspeo. Nadživio sam onovremene moćnike, ko ih se danas uopšte seća? Početkom osamdesetih smrlo mi se pred očima, pa sam pobjegao u Francusku, kao što sam, početkom pedesetih, pobjegao sa sela u Beograd. U oba bekstva nosio sam sa sobom, kao neotuđivi prtljag, uspomene na ljude i pojave, i naš dobri, bogati, maternji jezik... Imao sam o čemu da razmišljam i da pišem. I pored mnogih neprijatnosti proživljenih u domovini i u tuđini, mislim da sam imao sreće. Ja sam, u biti, privilegovani čovek.

Otađbinu, i njen jezik, pisac nosi u krvi. Od otadžbine se ne može pobeći, jer se ne može pobeći od sebe. A seobe su upisane u kod našeg postojanja. Sledimo amanet predaka, idemo njihovim putevima bez svoje volje, takoreći nesvesno

U vašim knjigama često provejava jedan, ako se tako može reći, cioranovski osjećaj da je čovjek i narod u burama vremena, naročito na ovim prostorima, neprestano na gubitku. Da li iz vašeg iskustva nazirete i neku svijetlu tačku kada je budućnost Srbije u pitanju?

Milovan Danajlić: Šta ćemo, kad nam se tako zalomilo. Zatekli smo se na kontinentalnom razmeđu, kuća nam je nasred „svetske džade“, živimo na raskršću nacija i vera, i geostrateških aspiracija. Ko god krene u osvajanje sveta, najpre udara na nas. To je muka, ali i izvesna blagodat. Gledamo u više pravaca, više vidimo i bolje razumemo, saživljujemo se sa jakima i sa slabima, sa bogatima i sa siromašnima. Mi smo, još od Kosova, stalno na većem ili manjem gubitku, a gubitnici dobivaju na životnoj mudrosti, na sposobnosti razumevanja suprotstavljenih pogleda i iskustava. Verujem u budućnost Srbije već i zbog toga što verujem u jevanđelsku dobrotu njenih ljudi. Energija dobrote je neuništiva, ona ne može promašiti najviši ovozemaljski cilj. Dakako, ostaje nam da iz svega što nas je u prošlom veku snašlo izvučemo odgovarajuću pouku. Narod je dugoveko živo biće, on prolazi kroz svakojaka iskušenja, kroz poraze i krize, ali ne umire lako i brzo, kako nam se, pri površ-

nom praćenju sadašnjih zbivanja, čini.

Nekad ste pratili i poznavali suvremenu hrvatsku književnost i hrvatsku kulturnu scenu. Koliko je poznajete i pratite danas? Koliko smo još potrebni jedni drugima i kako vidite budućnost odnosa ovih jezično bliskih književnosti?

Milovan Danojlić: Pročitam ponešto, ovde-onde, i vidim, da i tamo ima razumnih ljudi, ali do šire javnosti dopiru uglavnom glasovi nerazumnih mrzitelja, sad je njihovo vreme. Veze su pokidane, od pisaca koje sam poznavao u Zagrebu više ne znam ko je u životu, ko nije, i za koga sam ja umro, iako sam živ. Dubok je jaz, i produbljuje se već tri decenije. Počelo je sa onom kampanjom protiv Memoranduma naše Akademije, a pošto je taj tekst proglašen za srpski Majn Kampf, ne verujem da ga je iko uistinu čitao. Taj se proglašen za očuvanje Jugoslavije i za socijalističko samoupravljanje, što je možda bilo prevaziđeno, ali što sa nacizmom i fašizmom nema nikakve veze. I kako je počelo, tako se nastavilo, sa zlovoljom i mržnjom, bez pokušaja da iko ikoga razume. Svi smo se našli na indeksu, a kome ja nisam potreban, ne treba ni on meni. Progovorili su oni koji uživaju u mržnji, što je najviši oblik prostaštva i nekulture. Ja u tome ne nalazim svoje mesto. Dok je postojala zajednička država, zalagao sam se za prijateljske odnose sa svim njenim narodima, posebno sa Hrvatima. Posle svega što se izdogađalo, nemam snage ni za ljubav, ni za mržnju. U duši se pojavilo mrtvilo, i praznina. Uz poštovanje, i bolje međusobno poznavanje, mogli smo daleko stići, a eto, završili smo u blatu rđavih i zavirljivih suseda. Ono što su nekad gradili najbolji, potukli su, u glavu, najgori. Razišli smo se, uz neizmernu radost glupana. Valjda će, u budućnosti, početi neki zdraviji odnosi. Ja upravo punim osamdesetu, i u toj budućnosti neću učestvovati.

Potpitanje prethodnog pitanja je problem jezika. Tu temu pratite i komentirate dugo, još od „Deklaracije o položaju i nazivu...“ Trenutno paralelno traju procesi razdvajanja jezičnih praksi i politika Srba i Hrvata, a i ostalih, i na drugoj strani međusobnog preuzimanja, pa i otimanja. Što je činiti, naročito malobrojnim Srbima prečanima, koji kao ozbiljni ljudi žele insistirati na svojim pravima, a ne žele umanjivati tuđa?

Milovan Danojlić: Jezička stvarnost je posebno ružna lakrdija naših odnosa, i to na prostoru celog Slovenskog Juga. Nema hrvatske knjige koju neću razumeti, kolikogod kovanica i neologizama da mi ponude. Uzalud ludorije sa leksikom, u pitanju je jedan i jedinstven lingvistički sistem, a iz sistema se ne može pobeći. Uostalom, među tim kovanicama ima i dobrih, koje bismo mi, iz drugih područja, mogli usvojiti. Što se više insistira na autonomiji jezičkih varijanti, to se više potvrđuje provincijalna glupost, uz tužno neznaštvo i psihičku poremećenost. Naši Muslimani, u Raškoj, traže da im se sudski spisi prevode na bošnjački. Hrvat i Srbin se bez teškoća razumeju, i kao da upravo to, na jednoj strani izaziva bes, i potrebu da se po svaku cenu razdvoje, pa traže prevodioca, da bar formalno postave granicu gde je ona suvišna.

Sve to ne spada u lingvističke probleme... Po sredi je bolest, patološki refleksi naopake politike, gde su poluobrazovane mase završile u moralnom i intelektualnom bespuću. Potomci će nam se smejeti, budu li čitali ovo što se danas govori i piše. Među boljim jezičkim priručnicima, koje povremeno konsultujem, nalazi se onaj što ga je, svojevremeno, izdala Matica hrvatska.

Institut naše Akademije nastavlja da izdaje Rečnik u koji unosi i građu hrvatskih pisaca, kao što je veliki Rječnik JAZU uneo obilati materijal iz srpske književnosti. A evo, nedavno je naša Akademija dobila pismo od jednog Hrvata koji nas, povodom preuzimanja leksike iz zapadnog područja, optužuje za „srbijanski lopovluk“. U kakvom li mraku taj nesrećnik živi, i ko će mu pomoći da iz njega izađe! Između Vranja, Vareša i Varaždina možemo napraviti stotinu država, ali se granice zajedništva u jeziku ne daju postaviti. Jezik je instrument života, a život je mudriji od ljudskih gluposti i nastranosti.

Obreli smo se u ciničnoj i nihilističkoj eposi gde se sva pravila bezobzirno krše, i gde se pljačkaški i osvajački ratovi vode pod izgovorom zavođenja demokratije, gde se žrtve proglašavaju za krivce, a krivci za heroje

Sigurno ste mnogo puta odgovarali na pitanje o smislu postojanja i sudbini Srpske književne zadruge. Pa evo još jednom, vidite li budućnost SKZ-a pretežno uz pomoć države, u obnovljenom članstvu i zadužbinarstvu ili u nečem trećem? Kako vidite danas idealno sastavljeno Kolo SKZ-a, podijeljeno između klasike, strane i domaće književnosti te humanističkih disciplina? Koji je strateški cilj kuće i njenih knjiga?

Milovan Danojlić: Položaj Zadruga je i moja lična muka i nevolja, otkako sam se našao na čelu njenog Upravnog odbora. Nekako se održavamo, u očekivanju da se odredi status ove stare kulturne ustanove u novim uslovima i promenjenim okolnostima. Pod komunistima je bilo lakše, oni su strahovali da ih ne proglašaju za grobare kulture te su vodili brigu o Zadruzi, a za uzvrat nisu tražili bog zna šta, tek poneku knjigu povodom jubileja njihove Partije. Neoliberalni kapitalizam ne pati od takve uviđavnosti, njemu je kulturni razvoj zemlje poslednja briga, on nije svestan važnosti duhovne tradicije. Na nama, okupljenima oko SKZ-a, stoji velika obaveza: naći svoje mesto u promenjenoj društvenoj klimi. Program Zadruga je utvrđen osnivačkim aktom godine 1892., i on je i danas aktuelan. Zadatak Zadruga je izdavanje odabranih dela domaćih i stranih pisaca, posebno klasika iz grčko-rimske civilizacije, te historiografskih pregleda i zbornika, jednom rečju, štiva koja će doprineti širenju opšte prosvetljenosti i uzdizanju narodnih masa. Zadruga ovaj program ostvaruje punih 125 godina, ali je ranije nailazila na veće razumevanje kod pojedinaca i ustanova, već zbog svoje pionirske vokacije. Danas svaki izdavač – a u Beogradu ih ima preko stotinu pedeset! – vrši određenu kulturnu misiju, i Zadruga se izdvaja izraženom doslednošću i strožim izborom knjiga. Članstvo se proradilo, zadužbinara je sve manje, osećanje patriotske upućenosti na vodeću izdavačku kuću je oslabilo, publika je osiromašila, a država ne stiče da porazmisli gde da nas smesti i kako da nam pomogne. Tražimo formulu opstanka. Srećnija prošlost nam je ostavila veoma lepe prostorije

u centru grada, sa velikom knjižarom što nam, u novonastalim prilikama, pada kao teret. Više od materijalne pomoći, potrebna nam je svest državne uprave o mestu i ulozi SKZ-a. Trebalo bi jasno utvrditi šta možemo i moramo, kao i odgovarajuću meru pažnje od stranih društvenih činilaca. Izbor objavljenih knjiga valja da bude brižno smišljen, a za to je potreban fond koji se od prodaje na tržištu ne može obezbediti. U očekivanju velikih dobrotvora i razumevanja društvenih faktora, preživljavamo nevesele godine. Mi smo, od osnivanja, pomalo kuburili, ali je prostor oko nas bio širi, slobodniji i manje rabljen, nego danas. Oko 40% prvobitnog članstva živelo je izvan Kraljevine Srbije. Pa opet, uprkos ratovima, revolucijama, skromnim radnim uslovima, objavili smo, samo u Plavom kolu, 725 tomova proze, poezije, memoara i historiografskih dela, i to je danas, zlatna riznica svake bolje biblioteke, javne kao i privatne.

Srpska kultura danas napadnuta je agresivnim valom jeftine i petparačke zabave. Kakav bi bio vaš savet mladim piscima u situaciji već pomalo civilizacijske apatije koja je prisutna i u drugim zemljama?

Milovan Danajlić: Izbegavao sam da dajem savete i svojoj deci, pa opet, ispalili su sasvim pristojni mladići. Pouke ulaze na jedno, izlaze na drugo uvo. Za vaspitanje su mnogo delatniji primeri. U našoj baštini ima ih, u izobilju. Prva odlika valjanog pisca je bežanje od lakoće, od mode, od jeftinog uspeha. Civilizacija spektakla bi sve ljude da pretvori u beslovesnu potrošačku masu. Ne mogu da zamislim ozbiljnog stvaraoča voljnog da učestvuje u tom programu. Duh i dalje sebi postavlja najteža pitanja, i svako polaže račun pred samim sobom. Na tom ispitu nema provlačenja i zabušavanja. Pišući, komponujući, slikajući, postavljamo sebi najviše ciljeve, a ostvarujemo ih delimično, po meri svog dara, snage i pameti... Ovo ostalo, što se dešava na pozornici, prolazi kao voda, kao vetar, ne ostavljajući traga iza sebe. Nemam ništa protiv jeftine zabave, i ona je čoveku ponekad potrebna, samo neka se zna, šta je šta. Na delu je nasilje banalnosti, poplava tabloida, kao da je nekome stalo do zaglupljivanja običnih ljudi, kao da ne zaslužuju ništa otmenije, i lepše. Prostaštvo se ne može zabranjivati, ali bi se moglo, bar donekle, obuzdavati. Na Zapadu je masovna kultura, ipak, na nešto višem nivou nego kod nas. Poezija, moja celoživotna ljubav, u tim, petparačkim predstavama ne učestvuje. Pesnik, po rečima Župančića, zna svoj dug. On stoji na suprotnom polu od lakoće i onda kad, kao napušten usamljenik, čuti.

Srpsko društvo i danas živi u osjećanju nezadovoljstva egzistencijalnim prilikama i sa negativnom energijom političkih razmirica. Šta bi u Srbiji trebalo poduzeti u cilju obnove pozitivnih kulturnih, ekonomskih i političkih vrednosti?

Milovan Danajlić: Mi sebe ne procenjujemo prema svojim mogućnostima i težnjama, već prema postignućima drugih, bogatijih zemalja, koje gledamo i sudimo iz daleka, zasenjeni spoljašnošću. Pritom, u najnovijem utvrđivanju svetskog poretka, sticajem različitih okolnosti, određeno nam je veoma nisko mesto, gotovo da smo upali u krug zemalja Trećeg sveta. Previše smo očekivali od kapitalističkog sistema: mnogima se činilo da će svako u njemu postati biznismen. Tu su, najzad, i loše navike iz godina Brozove vladavine, kada je društvo neprestano očekivalo pomoć spolja, i kada je ta pomoć i dolazila, sve do pada Berlinskog zida. Naš doživotni predsednik je izdao svog prirodnog saveznika, onoga ko ga je 1945. doveo na vlast, a iznajmio

geostrateški položaj zemlje Zapadu, za šta je primao jednokratnu nagradu, i mi smo se toj izdaji divili, a trgovinu idejama i opredeljenjima smatrali za veliku političku mudrost. Sve su to loše pogodbe i rđava predprema za izgradnju racionalnog poretka. Recept za izlazak iz nezadovoljstva i beznadežnosti u ozbiljnom i predanom radu, u čemu nam, trenutno, svetska konjunktura ne ide na ruku. Jedino rad, u pojedinačnom i javnom životu, otvara oslobađajuće vidike, ozdravljajuće mišljenje i, sporo ali sigurno, dovodi do poboljšanja materijalnog položaja. To je lako reći, ali je teško, na razvalinama, naći tačku iz koje valja početi. Vratimo se sebi, i nužnosti će nam same pokazati dnevni red neophodnih poslova. Veliki svet će nam pomoći samo ako u tome vidi neku korist, najčešće na našu štetu. Rad vraća veru u smisao postojanja. Nema porasta demografije bez te vere.

Jugoslavija je mogla biti srećna formula nacionalnog samoprevazilaženja i osvajanja identiteta na jednom višem civilizacijskom stupnju, a okrenula se u muku i samouništenje u zajedničkoj grobnici

Dugo živite u Francuskoj. Kako vidite današnju sudbinu Zapada kroz egzistenciju, razmišljanja i dileme svakodnevnih ljudi sa kojima se srećete?

Milovan Danajlić: Na Zapadu, pre svega, ima više reda nego kod nas, i to u dobrom značenju te reči (pravna država), i u manje srećnom smislu tog pojma (fiksirani klasni odnosi). Pobegao sam u Francusku sa ciljem da preživim, i da se na miru bavim pisanjem, dakako na svom jeziku. Uspeo sam, i u jednom, i u drugom. Nisam priželjkivao ni slavu, ni bogatstvo. Moje knjige, prevedene na strane jezike, imale su korektan prijem kod kritike, i ništa više od toga, što je, s obzirom na njihov sadržaj i stil, normalno. Zapadna društva prolaze kroz višestruku krizu, na jednom višem stupnju nego kod nas. Progres je ušao u negativnu fazu, budućnost je zaprečena, što naročito pogađa mlade ljude, kod kojih postotak nezaposlenih ide i do četrdeset procenata! Kriza nije samo privredna, nego i moralna, duhovna, demografska. Potrošačka filozofija, praćena dehistijanizacijom, pvela je široke slojeve u bespuće. Ljudski kvalitet političkih vođa je veoma nizak, uostalom, kao i na Balkanu. Već trideset godina članice zapadne Alijanse preduzimaju pljačkaške ratove u Aziji i Africi, što je izazvalo terorističku reakciju i migrantsku najezdu. Odgovornost za ove dve pojave vešto se zataškava, štampa je pod strogom kontrolom centara moći, a običan svet se odbio od medija i ništa im ne veruje. Na upravo završenim skupštinskim izborima u Francuskoj preko 60 odsto upisanih glasača nije izašlo na glasanje, što se mora smatrati za sumrak demokratije. Javna laž je dobila epske razmere, na nju su se ljudi navikli kao

na zagađenu klimu i na zatrovan vazduh koji se mora udisati. Bogati se još više bogate, siromašni osiromašuju. Treba očekivati provalu nezadovoljstva i otpor mondijalizmu, pobunu sličnu onoj iz maja 1968. Onu pobunu je vodila levica. Ostala je ekstremna desnica, a od nje ne treba očekivati nikakvo

Što se više insistira na autonomiji jezičkih varijanti, to se više potvrđuje provincijalna glupost, uz tužno neznaštvo i psihičku poremećenost

dobro.

Kako gledate na mjesto pravoslavnih, pretežno slavenskih naroda, ali i grčke kulture, na kulturnoj karti Evrope? Gdje je tu mjesto srpske kulture i književnosti? Ostaje li kultura tih naroda i dalje u vezi sa Zapadom, ili je izniknula neka nova granica?

Milovan Danajlić: U političkom diskursu, i u javnim sredstvima zapadne hemisfere vlada historična rusofobija, što uključuje odbacivanje pravoslavlja. Slovenski katolici, u tom gluvom krstaškom pohodu, ne zaostaju za zapadnom braćom, a često je i nadmašuju. U širokim masama vlada ugodno neznanje. Kad im kažete da ste ortodoks, pomisle da ste Jevrejini. Ja posećujem nedeljnu službu u francuskoj pravoslavnoj crkvi, gde pored Rusa, Grka, Rumuna, Bugara i ostalih, ima dosta Francuza koji su prešli na pravoslavlje. To su vrlo savesni i odani vernici, jedan od dvojice sveštenika, čist Francuz, delove službe drži na crkvenoslovenskom jeziku. Pri iznošenju putira, sveštenik se pomoli za Francusku i njene upravljače, a onda se okrene prisutnima, i doda: „Kao i za zemlje vašeg porekla, i za one koji vladaju njima.“

Gde je naše mesto u hiljadugodišnjem rascepu hrišćanstva? Onamo, gde je uvek bilo. Do naših usiju dopiru molitve više crkava, naučili smo da živimo sa njima, i da ih poštujemo. Istinski vernici, kome god se bogu molili, ne mogu biti naši neprijatelji. Katolički sveštenici koji su klali Srbe su đavolje sluge. Naša crkva je, inače, jedna od retkih nacionalnih ustanova koja vekovima, dosledno i nepopustljivo, stoji uz narod, deleći njegove muke i radosti. Takve su sve autokefalne pravoslavne crkve. One se nisu povele za sirenama modernosti, nego su našle dobru meru između ovozemaljskih nužnosti i onostranih dužnosti. Koliko god opsednuti tehnološkim prednostima Zapada, ne odričemo se izvornih i nedokučivih tajni Hristove nauke. Zlo sveta ćemo teško pobediti, dovoljno je da održavamo kritički odnos prema njemu, kako god, spolja, privlačno bilo. O mestu naše kulture i književnosti na toj vetrometini, svedoče dva naša najveća moderna pisca, Andrić i Crnjanski. Čitajte „Seobe“ i „Travničku hroniku“, pojmovi će vam se do kraja razbistriti.

Kako gledate na već poodmakao proces formiranja evropske književne scene po kriterijima mejnstrim medija i njihovih tema i stvaranje kruga autora za koje se unaprijed zna da će biti prevedeni na većinu evropskih jezika? Imamo li urednike i izdavačke kuće koje se tomu

moгу oduprijeti?

Milovan Danajlić: Ulazak u bilo koju veću knjižaru, u velikom svetu ili kod nas, daje vam povod za razmišljanje o tome koliko je uznapredovala metastaza obesmišljavanja ljudskog govora, mišljenja i izražavanja. Tehnika štampanja je pojeftinila, a sa njom je pojeftinilo i pisanje. Osrednjost i maloumnost, vekovima primorane da čute i da iz prikrajka prate zbivanja na glavnoj sceni, sada su izašle na pozornicu i progovorile na sav glas. I to je, nažalost, jedno od naličja demokratizacije: svi su se raskomtili i progovorili, svi viču, i niko nikog ne čuje, a ozbiljni čitaoci prolaze okrećući glavu od mučnog prizora. I naši su se izdavači, prirodno, povelili za modom. Postoje, i u onom kršu, imena koja odskaču, postoje bestseleri, dobitnici godišnjih nagrada, sve kao i u ozbiljnoj književnoj produkciji. Da se izlečite od mučnine koja vas u tim knjižarama hvata, lek je prost: vrativši se kući, uzmite bilo koju knjigu Čehova, Gogolja, Andrića, Tomasa Mana, Mopasana, i istog časa ćete stati na tvrdo tlo zdrave pameti i jake umetnosti. Pomenuti, i toliki drugi pisci iz prošlosti, aktuelniji su, zanimljiviji, svežiji i moderniji od bilo čega što se reklamira kao velika književna novost. Bogu hvala, ostala su mnoga dela koja nismo stigli da pročitamo, a ona najveća i najlepša dadu se čitati i po nekoliko puta, sa nepromenjenim uživanjem.

Taj nepregledni krš, koji samog sebe guši i poništava, odneće bujica vremena zajedno sa onima koji su u njemu učestvovali. Nije isključeno da u tom okeanu svetluca i poneki biser, ali, ko će ga naći. Kritičari ne zalaze u to područje, a srećni nalazač, koji nabasa na valjanu stvar, trebalo bi da obavesti javnost. Do takvih otkrića dolazi se slučajno; temeljno i savesno praćenje te produkcije je neizvodljivo. Uostalom, znatan deo svetske književne baštine nastao je pre Gutenbergovog izuma...

Na pitanja našeg vremena sve češće odgovarate epigramima. Da li je u tome sadržan i Vaš dublji vrednosni sud o prilikama i ljudima?

Milovan Danajlić: Da, to je bila jedna faza mog pesništva. Napisao sam i štampao oko dve hiljade pesmica, o društvenim pojavama, o ljudima, o prirodi, kako bi me šta privuklo. Epigram je kratka forma, sažeta, trenutačna reakcija. To je došlo, donekle, sa starenjem: skratio mi se dah, pa i zamah u stihovanju. Pet-šest redaka, zapažanje, zaključak... i gotova priča. Najčešće sam ih beležio u popodnevnim šetnjama. Bilo je dana kad bih se vratio kući sa punim džepom ispisanih papirića. Ima ih koji nisu loši, čini mi se...

Postoji li u vašoj literarnoj fantaziji još tema o kojima biste željeli da pišete?

Milovan Danajlić: Pisanje je celoživotni angažman, ugovor koji, i kad bih hteo, ne mogu da raskinem. Svakodnevno reagujem na ono što se zbiva, što gledam i susrećem, ako ne drukčije, ono u hronikama namenjenim jednom nedeljniku. Imam u planu jedan poduži monolog, ili dijalog sa sobom. Možda će to biti zaokruženje napisanog i objavljenog, a možda divlji promašaj. Nikad se ne zna: u tome je draž života, i igre sa životom.

Hoćete li se odazvati pozivu da posjetite biblioteku Prosvjete u Zagrebu?

Milovan Danajlić: Zašto da ne, vrlo rado...

*Intervju je objavljen 2017. godine u časopisu Prosvjeta br. 137

LJUDI SU ČUDNIJI OD FANTAZIJA O ČOVJEČANSTVU

Muharem Bazdulj

Volim da čitam poeziju pred spavanje. To su obično tanke knjige koje listaš i pogled ti lako klizi niz stihove, a onda se zadržiš na nekoj stranici pa se zamisliš. Sada sam se zamislio na pjesmi o kosilici. Pjesnik je kosio baštu, a onda je kosilica odjednom trokirala. Podigao ju je, pa je između sječiva pronašao mrtvog ježa

Kad zvoni fiksni, znam da je majka. Ili je majka ili su neki anketari što pitaju podržavam li vlast i predsjednika, ko mi je omiljeni političar i kreće li se zemlja u generalno dobrom pravcu. Ili je majka ili su anketari ili promotorke što nude popust na ljekarske preglede i vitaminske suplemente.

Kad bih mogao da ubijedim majku da me zove na mobilni, na fiksni se ne bih ni javljao. Mogao bih i da otkážem pretplatu. Majka, međutim, nikako ne želi da poziva brojeve koji počinju s onim ciframa što su karakteristične za pozivni predbroj u mobilnim mrežama. S jedne strane je uvjerena da je to nevjerovatno skupo, a s druge da je nepotrebno pomoćništvo.

Kad zvoni fiksni, obično sačekam da odzvoni šest-sedam puta, pa se tek onda javim. Anketari i promotorke najčešće odustanu nakon što telefon odzvoni u prazno pet puta. Majka je, međutim, uporna.

Svakidašnja jadicovka

Sjedio sam i čitao „Povratak Martina Gera“, kad je zazvonio fiksni telefon. Odmah sam poželio da što prije prestane da zvoni. Jedan, prestani, molim te, dva, hajde, spusti, tri, završi, pliz, četiri, vidiš da nikog nema, pet, što si dosadan. Na šesti ispad zvonjave, već sam bio ustao iz fotelje. Sedmi sam prekinuo podigavši slušalicu. „Što se ne javljaš“, rekla je prije nego sam stigao da progovorim.

- Vidiš da sam se javio.
- Šta treba telefon pola sata da ti zvoni, nije ti stan ko stadion.
- Nešto sam se bio zamislio.
- Dobro, nema veze...
- Jel ti treba nešto?
- Možda sam samo htjela da te čujem.
- Možda...
- Htjela bih da popričamo nešto, ali je nezgodno preko telefona.
- Joj, mama, kao da će neko nas da prisluškuje...
- Pusti ti to. Jel bi mogao da dođeš?
- Kad?
- Što prije. Danas, sutra najkasnije.
- Dobro, doći ću sutra.
- U koje vrijeme?
- Popodne, oko četiri – pola pet.
- Dobro, vidimo se.
- Vidimo se.

Čim sam završio razgovor, poželio sam da sam pristao da odem još danas. Neću sada moći na bilo šta da se koncentrišem, neprestano ću da dumam šta joj sada treba. Devedeset posto da je neka glupost, a opet, možda i nije.

Vratio sam se čitanju, ali misli su mi bježale. U glavi mi se neprestano vrtio malopredašnji razgovor. Pokušavao sam da prokljuvim da li mi je ičim nagovijestila zašto želi da me vidi. Bio sam kod nje prije četiri-pet dana i bila je sasvim dobro, bolje nego obično u posljednje vrijeme. Kad je Tadija prije tri godine umro, bila se dosta pogubila, ali je poslije malo više od godinu dana prilično došla sebi. Istini za volju, u razgovorima uglavnom jadikuje i žali se, ali ima u tome, barem mi se čini, dosta poze i teatralnog. Za ženu od sedamdeset i pet godina, ona se zapravo odlično drži.

Kad krene da proklinje sudbinu koja joj je dala da dva muža sahrani, upitam je da li misli da bi bilo bolje da je obrnuto. Pa kažem da svaka ljubav mora da završi ili raskidom ili smrću. Ona onda kaže da sam cinik, ali joj uglovi usana ipak zaigraju.

Ne vjerujem da će se žaliti na zdravlje, znao bih da je išla kod doktora. Ne vjerujem ni da će se usuditi da nešto previše komentariše moj život, to je davno prestala. Ne vjerujem ni da će čak i iz daleka sugerisati da se uselim kod nje, i od toga je odustala. Mora da je neka glupost, nema šta drugo da bude.

Stara Hercegovina

Bila glupost ili ne bila, izgubio sam želju za čitanjem. Spustio sam knjigu i krenuo na polje. Prošetacu, pa sjesti negdje da jedem. Lijep je dan, vedar, možda je dovoljno toplo i da se može vani sjediti.

Čim sam izašao, shvatio sam da sam se pretoplo obukao. Kaput je definitivno bio višak. Bila je sredina marta, kalendarski i dalje zima, ali u zraku je mirisalo proljeće.

Živim u Ruvarčevoj ulici, blizu raskrsnice sa Takovskom, pa kad besciljno izlazim, čim kročim iz haustora pustim podsvijest da me vodi ili prema Takovskoj ili prema Cvijićevoj. Ovaj put idem na Takovsku, pa pokraj Botaničke bašte silazim preko Bulevara Despota Stefana na Gundulićev venac. Podsvijest je očito prije mene znala da idem u „Staru Hercegovinu“. Deset ćevapa na kajmaku, pečena ljuta paprika i veliko točeno pivo će mi svakako popraviti tonus.

Ova „Stara Hercegovina“ je jedna od maksimalno sedam-osam beogradskih kafana koje su ostale u državnom vlasništvu, a jela im imaju ukus kakav je bio prije trideset godina. Matori mrzovoljni uniformisani konobari koji kao da se lično uvrijede ako ne naručiš salatu i neko alkoholno piće, lijepi široki drveni stolovi, karirani stolnjaci, a uza sve i skroz pristojne cijene, kako ne voljeti takvu kafanu.

Prilično sam često ovdje, dobro me znaju, oslovljavaju sa „komšija“. Vani je postavljeno pet-šest stolova, ali je očito većini ljudi još uvijek prehladno. Samo jedan sto je zauzet, neki malo čudan par, zgodan mladić od maksimalno tridesetak godina i plavuša mojih godina, pedesetak, dakle, dobrodržeca, istini za volju, ali očigledno bar dvije decenije starija od ovog tipa s kojim se ljubaka. A on je taj koji insistira na ljubakanju i djeluje potpuno zacopano. Negdje na Kubi ili Maldivima bi ličilo na ženski seksualni turizam, ali ne vjerujem da se radi o bilo kakvoj transakciji osim emotivnoj. Ljudi su čudniji od ciničnih fantazija o čovječanstvu.

U pauzama ljubljenja nešto raspravljaju, ali skoro da šapuću, možda zbog mene, a možda su tako navikli. Kad mi je došla hrana, zaboravio sam na njih. U trenutku dok završavam s jelom, podižem pogled i više ih nema. Ljuta paprika traži još jedno pivo; možda sam je zato i naručio.

Vraćam se kući sporijim korakom i u manje nervoznom raspoloženju. Moći ću, mislim, da se normalno vratim čitanju. Vraćam se knjizi kao nekom ko me čeka.

U mojoj ulici, pred susjednim haustorom, su kola hitne pomoći. Stresem se, kao od hladnoće. Ima Filip Larkin pjesmu o kolima hitne pomoći u kojoj je stih gdje se kaže da ona u svaku ulicu nekad dođu. Došla su, evo, u moju, a nisu zbog mene, to je valjda dobar znak, ono kao kad sanjaš da si umro.

Palim lampu, sjedam u fotelju i otvaram knjigu. Luda je ta istinita priča o čovjeku koji se vraća iz rata i u vlastitoj kući, sa vlastitom ženom, zatiče drugog čovjeka koji je stigao u selo prije nekoliko godina tvrdeći da se vraća iz rata i da je on taj čovjek čija je to kuća i čija je to žena, da je on Martin Ger. Danas, u vrijeme ličnih dokumenata i otisaka prstiju, u vrijeme fotografija i softvera za prepoznavanje, u vrijeme dekodiranja DNK i rutinskog utvrđivanja krvnih grupa, teško nam je i da zamislimo šta je nekada bio identitet.

U nekom trenutku mi je palo na pamet da li je Patriša Hajsmit znala za ovu priču, da li je ona imala veze sa osnovnim zapletom prvog romana o Ripliju. Ova knjiga koju čitam je izišla mnogo kasnije, ali moguće je da je i ranije slučaj negdje naveden i prepričan u kratkim crtama. Mada, Ripli preuzima identitet čovjeka koga je ubio, tako da ovaj ne može da se vrati i kaže mu: Ja sam taj, to nisi ti. To je ipak velika razlika.

A opet, zanimljivo je koliko su i Martin Ger i Tom Ripli bili intrigantni režiserima. O

PANOPTIKUM

Goran Borković

VEČITO, U SLAVU BOGDANA BOGDANOVIĆA

Retrospektivna izložba posvećena stogodišnjici rođenja velikana srpske i jugoslavenske arhitekture Bogdana Bogdanovića "Večito", nakon beogradske premijere tokom septembra i oktobra, nastavlja život u nizu gradova u unutrašnjosti Srbije u kojima se nalaze Bogdanovićeve memorijali.

Na svakom lokalitetu gostovanja izložbe priređuje se i novi, dodatni korpus izložbe posvećen monografski tamošnjem spomeniku, uz seriju predavanja i radionica koje se tematski odnose na njegovu povijest i prostorno-umjetničke vrijednosti. Tako će 9. decembra izložba "Večito", čija je autorica i kustosica mr. Mare Janakova Grujić, biti otvorena u Sremskoj Mitrovici, u raskošnoj Baroknoj sali Muzeja Srema.

Izložba u Sremskoj Mitrovici tretira cjelokupno stvaralaštvo Bogdanovića i čine je četiri korpusa: veliki ekspanati monografski posvećeni svakom Bogdanovićevo memorijalu – u neuobičajenoj formi velikih krugova; izložbene vitrine sa Bogdanovićeve književnim stvaralaštvom; panoi sa topografskom mapom Bogdanovićeve djela na prostoru SFRJ, kronološkom kartom, bibliografijom i detaljnim pregledom Bogdanovićeve izložbene aktivnosti, postavka monografski posvećena Spomen-groblju u Sremskoj Mitrovici. Peti segment izložbe je film (82') koji je koncipiran kao virtualna posjeta svakom Bogdanovićevo djelu na terenu, snimljen sa zemlje i iz zraka. Podsjetimo da je najpoznatije Bogdanovićevo djelo spomenik Kameni cvijet u Jasenovcu.

RANI ZAFRANOVIĆEVI FILMOVI U JUGOSLOVENSKOJ KINOTECI

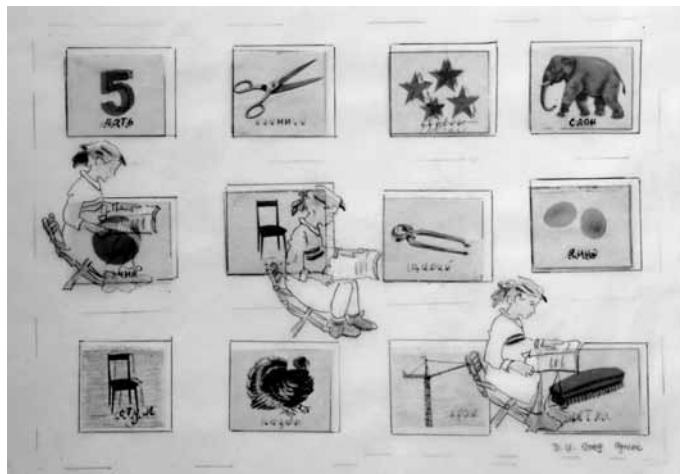
Retrospektiva ranih filmova istaknutog jugoslavenskog redatelja i scenariste Lordana Zafranovića, povodom 60 godina njegovog umjetničkog stvaralaštva, bit će održana u Jugoslovenskoj kinoteci od 3. do 5. decembra, u prisustvu autora, a ulaz na sve projekcije je besplatan. U Beograd je dopremljeno nekoliko filmova iz Hrvatskog državnog arhiva, a jedan je dobiven od Češke televizije. Prve večeri bit će prikazano sedam kratkih igranih i dokumentarnih filmova koje je Zafranović snimao još 60-ih godina – amaterski "Priča" (1963), "Dnevnik" (1964), diplomski "Nedelja" (1969) i drugi.

Zafranović je istakao da je to za njega izuzetan događaj jer se vraća u daleke šezdesete, dodajući da je prvi, danas izgubljeni, film režirao 1962. godine. "Posebno mi je drago što se ovo dešava u Jugoslovenskoj kinoteci, zato što smo u ono vreme mi u Kino klubu Split imali Filmski ponedjeljak, kada su prikazivani isključivo filmovi Kinoteke. U toj selekciji sam gledao gotovo kompletni nemi film, kao i kasnije zvučne koje smo naručivali. Jedan izuzetan amaterski autor iz onog doba Ivan Martinac studirao je u Beogradu arhitekturu i bio član Kino kluba Beograd. On je znao sve te filmove i pravio nam je program za gledanje

u okviru velikog kino kursa", prisjetio se Zafranović. Upitan kako sagledava svoj opus, Zafranović je izjavio da "ima gorak ukus, jer je uvek napadan i na kraju morao da emigrira". Prisjetio se kako je sa negativom dokumentarnog filma "Testament" (o Jasenovcu i suđenju Andriji Artukoviću) devedesetih godina, kada je u Hrvatskoj napadan kao izdajnik u službi srpske propagande, "u zadnji čas krenuo kolima u Ljubljano", a potom u Austriju i Češku, gde je film dovršen. "Film je spašen, ali su moji roditelji u Splitu stradali. U jednom času sam shvatio da sam u ta kola za Ljubljano stavio film, a ne svog sina. Bio je to čas otrežnjenja. Morate paziti na druge kad nešto radite. Dugo sam imao osećaj jake nelagode da neko može da strada zbog toga što se bavite filmom i hoćete istinu", rekao je Zafranović, dodajući da je u tom periodu razmišljao da napusti film i okrene se slikarstvu.

„CRVENA ŠKOLA“ DUBRAVKE UGREŠIĆ NA 59. OKTOBARSKOM SALONU

Peto otvaranje 59. Oktobarskog salona (Beogradskog bijenala) znači da će posjetioci prvi put imati priliku da u cjelini pogledaju tu izložbu, otvorenu službeno 20. oktobra, na Dan oslobođenja Beograda. Posljednje u nizu izložbi 59. Oktobarskog salona, čiju je koncepciju osmislila Zorana Đaković Minniti sa timom Kulturnog centra Beograda (KCB), otvorene su 24. novembra u Salonu Muzeja savremene umetnosti i Atrijumu Biblioteke grada Beograda (BGB), u kojoj je tim povodom priređen i razgovor na temu "Šta sve možemo zajedno – Mesna zajednica".

U Salonu MSU izlažu Ana Adamović i Dubravka Ugrešić s programom "Crvena škola", objekti i crteži, uz učešće Multimedijalnog instituta MaMa iz Zagreba, dok se u Galeriji BGB predstavljaju Mesna zajednica "Stjepan Filipović" i Debatni program ULUS-a. Pretposljednju nedelju programa 59. OS obeležice i konferen-

cija srpskog ogranka Međunarodnog udruženja likovnih kritičara (AICA Srbija) koja će 25. novembra biti održana u Klubu RTS-a na temu "Likovna kritika, društveni odnosi, politika izlaganja".

MONOGRAFIJA O PETRU BOŽOVIĆU

Udruženje dramskih umetnika Srbije (UDUS) objavilo je monografiju o glumcu Petru Božoviću, autorice Tatjane Nježić, koja je kroz razgovor s Božovićem i tekstove njegovih prijatelja i kolega predstavila život, stavove i izuzetnu karijeru laureata nagrade za životno djelo "Dobričin prsten". Božović je 34. dobitnik tog najvišeg priznanja UDUS-a, koje mu je dodijeljeno 2020. godine, a knjiga je 25. naslov u ediciji posvećenoj dobitnicima "Dobričinog prstena".

Na promociji 23. novembra, na sceni "Raša Plaović" Narodnog pozorišta u Beogradu, uz Božovića i autoricu, učestvovali su i akademik Matija Bečković, pjesnik Milan Ružić i dramske umjetnice Svetlana Bojković i Ljiljana Dragutinović. Publika je uživala i u filmu o Božovićevom glumačkom opusu autora Emira Kusturice. Na početku knjige, nakon obrazloženja žirija kojem je predsjedavala Vida Ognjenović, citirane su riječi Božovića, koji je do sada odigrao više od 200 uloga: "Za mene je gluma od onih profesija koje su nedeljive od privatnog života. Ona čoveka stalno prožima. Gluma nije samo igra na sceni ili pred kamerom, ona je i u ukupnom obimu mog interesovanja, u onome što čitam, o čemu mislim, sve moje borbe, sva moja treperenja prolaze kroz moju reč na sceni. Jednom ulogom se može reći sto stvari. Gluma je životni stav. Mogu da igram, da glumim samo ako osećam da učestvujem u nečemu što nešto znači, što otvara pitanja".

Prvi dio monografije, zasnovan na razgovorima sa Božovićem donosi kronološku priču o njegovom djetinjstvu, školovanju, uzbudljivom umjetničkom putu, ali i privatnom životu. Slijedi poglavlje s Božovićevim tekstom iz 1979. godine "Pismo mojoj dragoj tetka Vidi". Riječ je o Vidi Vlahović iz Babljaka kod Kolašina koja ga je odgojila. Drugi dio knjige čine tekstovi koje su o Božoviću pisali Matija Bečković – "Oživeo je svaku reč", Žarko Laušević – "Kao da sam ga znao celog života", Rajko Grlić – "Prizor za pamćenje", te govori Svetlane Bojković i Ljiljane Dragutinović na svečanom uručjenju "Dobričinog prstena".

PREMIJERA SRPSKO-HRVATSKOG FILMA

„DA LI STE VIDELI OVU ŽENU?“

Nakon svjetske premijere na Međunarodnom filmskom festivalu u Veneciji te netom nakon osvojenog Grand Prix-a na Festivalu autorskog filma (FAF) u Beogradu, srpsko-hrvatski film „Da li ste videli ovu ženu?“, debitantsko ostvarenje autorskog dvojca Dušana Zorića i Matije Gluščevića hrvatsku će premijeru imati u subotu, 10. decembra u sklopu 20. izdanja Human Rights Film Festivala u Zagrebu. Film će biti prikazan u 19 sati u kinu Tuškanac, a ulaz na premijeru je slobodan.

Glavnu ulogu u filmu tumači Ksenija Marinković, a u ostalim nastupaju Isidora Simijonović, Boris Isaković, Vlasta Velisavljević, Goran Bogdan, Jasna Đurčić i drugi. Povodom hrvatske premijere filma Ksenija Marinković kaže: "Ovaj film koji je stvaran pet godina s puno dobre volje i jako malo novaca, došao je

do Venecije u kategoriju najboljih debitantskih filmova iz cijelog svijeta, obišao je dosad oko 20 festivala, osvojio neke bitne nagrade i kreće dalje. Drago mi je da će hrvatska premijera biti baš na Human Rights Film Festivalu! Film je izazvao vrlo različite reakcije i potaknuo mnoge rasprave, nadam se da će se isto dogoditi i ovdje." Film je prije nekoliko dana započeo kino distribuciju diljem Srbije, dok će u Hrvatskoj u kina stići tokom proljeća 2023.

NAJBOLJE KRATKE ANGAŽIRANE PRIČE U REGIJI

Žiri petog regionalnog natječaja za kratku priču "Biber", čija je opća tema pomirenje u kontekstu ostavštine ratova i nasilja u zemljama bivše Jugoslavije, odabrao je 25 radova koji će biti objavljeni u višejezičnom zborniku, a prvu nagradu dodijelio je autorici Ani Kutleši iz Zagreba.

Osim prvonagrađene priče "Doba linjanja", žiri petog "Bibera" dodijelio je još dvije nagrade – drugu je dobila Lidija Deduš iz Varaždina za "Fertik", a treću su ravnopravno dobili Ante Storić iz Šibenika za tekst "Zemlja sreće" i Miloš Perišić iz Arandelovca za "Reči". Žiri petog "Bibera", koji su činile: Kalina Maleska, Lejla Kalamujić i Olja Savičević Ivančević, posebno je izdvojio i priču "Vaške" autora Dušana Radakovića iz Zrenjanina.

Za zbornik su odabrani i Aida Šečić Nezirević iz Sarajeva, Albina Idrizi iz Gnjilana, Amina Kaja iz Prištine, Ana Jugo iz Beča, Andrea Hribar Livada iz Zagreba, Anica Marčević iz Zaprešića, Dražana Marković Krezić, Dubravka Tintor iz

Viškova, Ena Katarina Haler iz Zagreba, Ernad Osmić iz Brčkog, Goran Janković iz Ljubljane, Lana Bunjevac iz Zagreba, Naida Mujkić iz Doboja, Sanja Mučkajeva Vidanovska iz Bitolja, Senad Jusić iz Bugojna, Slađana Nina Perković iz Banjaluke, Srđan Miljević iz Beograda, Tena Lončarević iz Županje, Vasilije Perović iz Beograda i Vesna Todorovska iz Kumanova. Peti konkurs "Biber" za kratku, angažiranu priču na albanskom, makedonskom, bosanskom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom jeziku, bio je otvoren od 10. decembra 2021. do 1. juna 2022. godine, a pristigla su ukupno 473 rada (387 na BHSC, 69 na makedonskom i 17 na albanskom jeziku).

„RAT I MIR“ NAJBOLJA PREDSTAVA NARODNOG POZORIŠTA

Najboljom predstavom Narodnog pozorišta u Beogradu u sezoni 2021/2022. godine proglašena je drama "Rat i mir" Lava Nikolajeviča Tolstoja u dramatisaciji Fedora Šilija i režiji Borisa Liješevića, a povodom Dana NP, 22. novembra, dodijeljene su i ostale godišnje nagrade. Nagrade za najbolja individualna premijerna umjetnička ostvarenja dobili su prvak Opere Ivan Tomašev, solistkinja Baleta Sofija Matjušenskaja, Irena Dragović za pionirski umjetnički pothvat – predstavu "Deca" prema romanu Milene

Marković, Tanja Mandić Rigonat za moderno i autentično redateljsko čitanje predstave "Nora" Henrika Ibsena, kao i glumci Hadži Nenad Maričić i Kalina Kovačević. Nagrada za izuzetno značajan ukupan umetnički i radni doprinos pripala je balerinama Teodori Spasić i Margariti Černomuhinoj, kao i Siniši Kovačeviću za autorsku predstavu "Godine vrana" i 20-godišnji umjetnički doprinos repertoaru drame NP predstavom "Velika drama".

Povodom Dana Narodnog pozorišta, uručena je i nagrada "Raša Plaović" za najbolje glumačko ostvarenje na svim beogradskim kazališnim scenama u sezoni 2021/2022. godine, koja je pripala Vanji Ejduš za naslovnu ulogu u predstavi "Uspavanka za Aleksiju Rajčić", prema tekstu Đorđa Kosića, u režiji Juga Đorđevića. Prema navodima žirija, Vanja Ejduš je, igrajući izuzetno zahtjevnu ulogu Aleksije Rajčić, pažljivo odabranim, uvjerljivim glumačkim sredstvima, uzbuđljivom, iskrenom i nadasve tananom emocijom, u brojnim subklmaksima ove, po formi i na svaki drugi način nesvakidašnje predstave, proizvela moćno katarzično djelovanje.

PREDLOŽITE KANDIDATE ZA GODIŠNJE NAGRADE SKD-A PROSVJETA

Iz SKD-a „Prosvjeta“ pozvali su sve pododbore, pojedince i institucije da Glavnom odboru upute prijedloge za dodjelu godišnjih nagrada i priznanja za 2022. godinu. Prijedlozi se primaju do 31. decembra 2022. godine.

Na temelju odluke Glavnog odbora od 28. novembra 2022. godine Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta" raspisalo je javni poziv za predlaganje kandidata za dodjelu godišnjih nagrada i priznanja.

Godišnja nagrada "Sava Mrkalj" dodjeljuje se za poseban doprinos kulturi Srba u Hrvatskoj. Za nagradu ravnopravno konkurišu autori svih vidova kulturnog stvaralaštva i istaknuti organizatori kulturnog života našeg naroda. Nagrađuje se djelo (knjiga, film, predstava, manifestacija) iz 2022. godine, ali i cjeloviti doprinos kulturnom stvaralaštvu. Nagrada se sastoji iz umjetničkog reljefa sa likom Save Mrkalja, kako ga je zamislio i stvorio Vojin Bakić, i novčanog iznosa o kojem odlučuje Glavni odbor.

Godišnja nagrada "Desanka Đorđević" dodjeljuje se pojedincu za zasluge u oblasti amaterskog stvaralaštva SKD "Prosvjeta".

Zlatna značka je godišnje priznanje koje se dodjeljuje u posebnim prilikama istaknutim članovima Društva ili zaslužnim pojedincima izvan redova naše zajednice koji su zadužili Društvo, doprinoseći ostvarenju njegovih ciljeva. Povelja SKD "Prosvjeta" godišnje je priznanje koje se dodjeljuje institucijama za doprinos radu i razvoju programa Društva.

Pozivamo sve pododbore, pojedince i institucije da Glavnom odboru SKD "Prosvjeta" upute svoje prijedloge za dodjelu godišnjih nagrada i priznanja za 2022. godinu. Da bi prijedlog bio razmatran mora sadržavati iscrpno obrazloženje u kojem je, pored ostalog, predlagač dužan ukazati na dosadašnje javne ocjene rada predloženog autora u srpskoj i/ili hrvatskoj kulturi.

Godišnje nagrade i priznanja SKD "Prosvjeta" bit će svečano uručene dobitnicima na Dan Društva Sv. Savu 27. januara 2023. godine. Prijedlozi se primaju do 31. decembra 2022. i mogu se dostaviti na e-mail skdprosvjeta@skdprosvjeta.com, a naknadno poštom na adresu: SKD "Prosvjeta", Berislavićeva 10, pp 739, 10000 Zagreb ili predati u upravi Društva na adresi: Berislavićeva 10, Zagreb.

Што је више
"клевшта и лажу
мрта нам је
мими и сраш!"
Јовица Николић

Iz albuma porodice Nikolić / Uz tekst "Staza Miće Danajlovića"

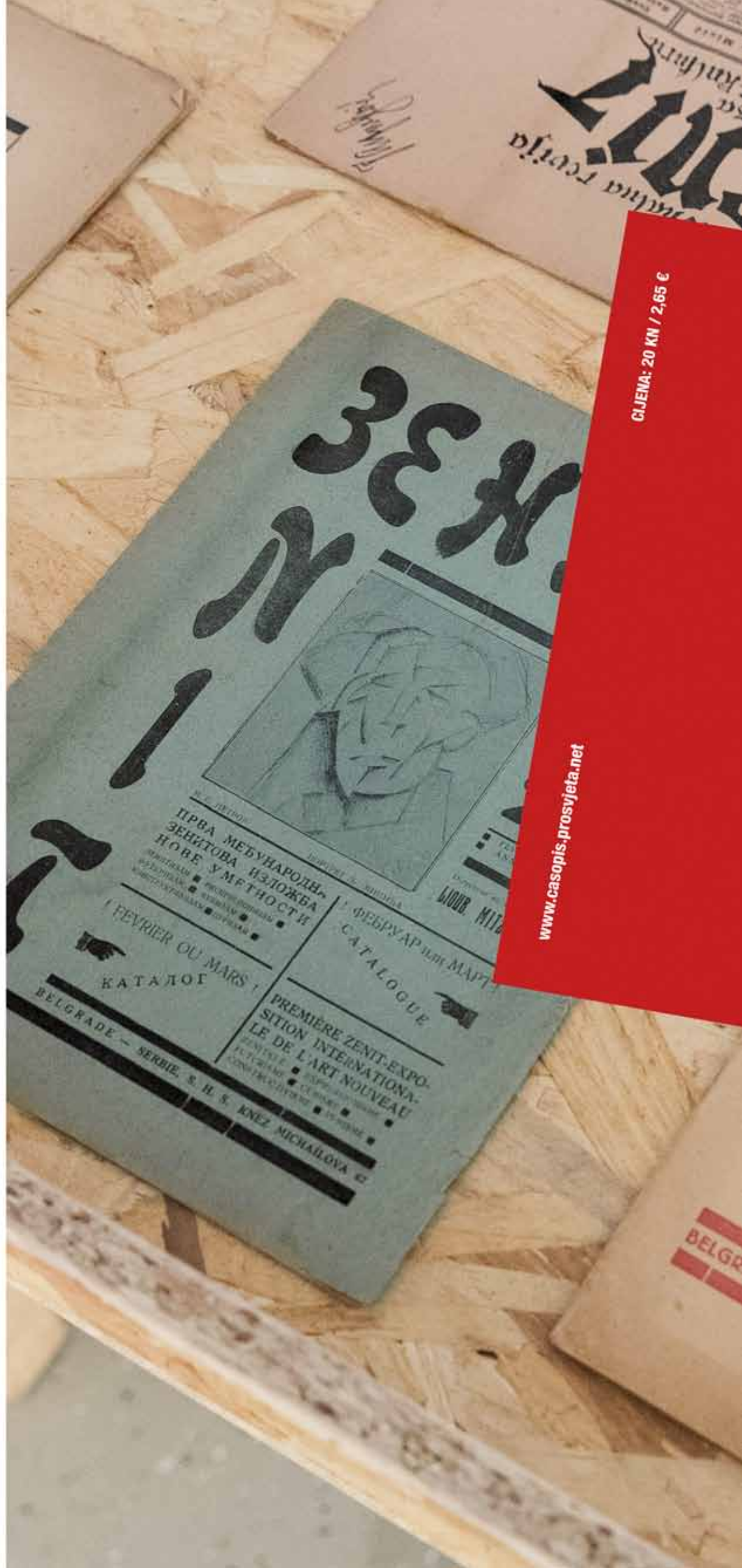

АУТОРИ

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ
GORAN BORKOVIĆ / DRAGAN HAMOVIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ
BOJAN KRIŠTOFIĆ / SONJA LEOŠ / ŽELJKO LUKETIĆ / ĐORĐE MATIĆ
MILIVOJ NENIN / IGOR RUŽIĆ / VELIMIR SEKULIĆ / ĆEDOMIR VIŠNJIĆ
NIKOLA ŽIVANOVIĆ / NENAD ŽIVANOVSKI – STOLIĆ / VULE ŽURIĆ

FOTOGRAFIJA: MARKO ERCEGOVIĆ
ZENIT NA IZLOŽBI TABULA RASA, 7. 11. – 10. 12. 2022.

CIJENA: 20 KN / 2,65 €

www.casopis.prosvjeta.net